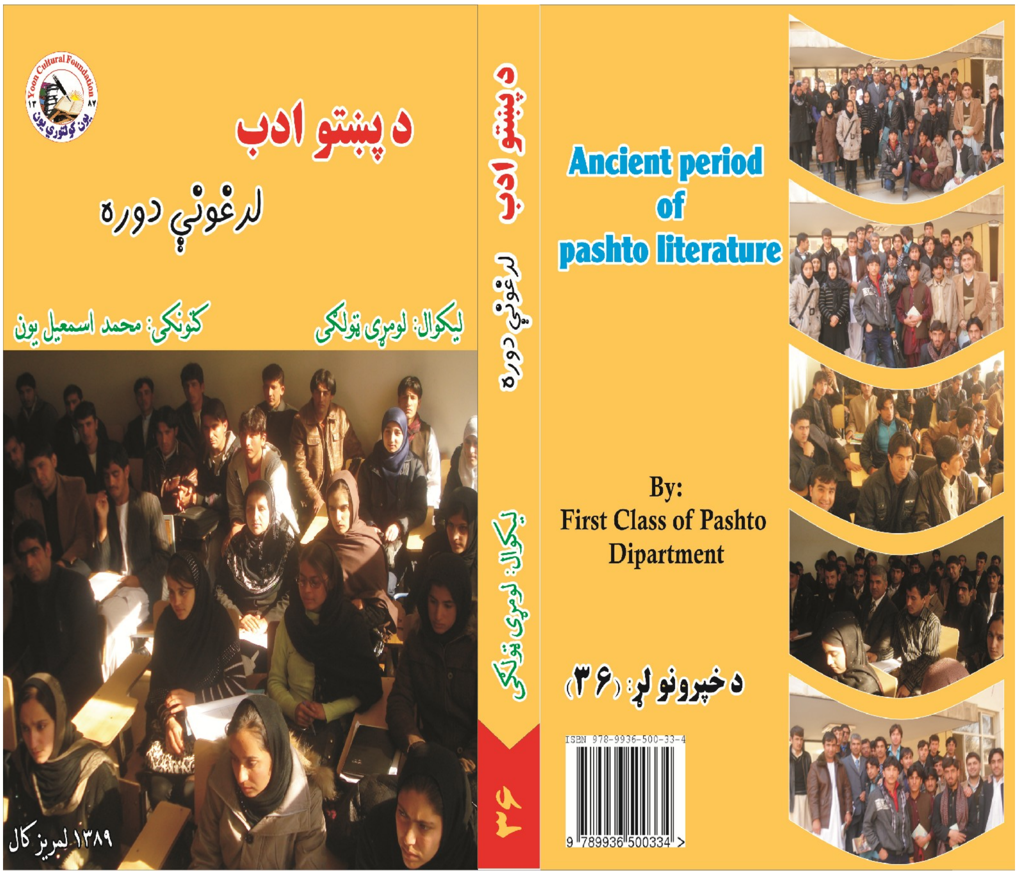

Ketabton.com

(c) ketabton.com: The Digital Library

د پښتو ادب

لرغونې دوره

لیکوال

لومړی ټولګی

کتونکی

محمد اسمعیل یون

۱۳۸۹ل کال

(c) ketabton.com: The Digital Library

بسم الله الرحمن الرحيم

کتاب پېژندنه

د کتاب نوم:	د پښتو ادب لرغوني دوره
لیکوال:	لومړی ټولګی
کتونکی:	پوهندوی محمد اسمعیل یون
خپرندوی:	یون کلتوري یون
د خپرندوی	
پرله پسي نومره:	۳۲
چاپشمېر:	۱۰۰۰ ټوکه
چاپکال:	۱۳۸۹ل کال
کمپوزر:	ضیاءالرحمن ضیاء

(c) ketabton.com: The Digital Library

نیو لیک

ګڼه	سرلیک	مخ
۱	د پښتو ادب د نیمې پېړۍ ادبي پېښنه	ا
۲	د پښتو لرغونې ادبي دورې کرونولوژي	۱
۳	د پښتو لرغوني ادب د کمیت او کمښت علتونه	۴
۴	په پښتو لرغونو ادبیاتو کې عرفان او تصوف	۷
۵	د پښتو په لرغونې شاعرۍ کې د ځینو متروکو....	۱۴
۶	د قصیدې پېژندنه او د شیخ اسعد سوري قصیده	۲۵
۷	په لرغونو ادبیاتو کې ساقي نامه	۳۳
۸	پښتو لنډۍ او کاکړۍ	۳۶
۹	په پښتو ادبیاتو کې لومړنۍ ژباړه	۵۶
۱۰	په پښتو لرغونو ادبیاتو کې قصیده	۶۱
۱۱	د پښتو لرغونو ادبیاتو ځانګړې اثار	۷۰
۱۲	په لرغونو ادبیاتو کې پښتو غزل	۷۷
۱۳	پر پښتو لرغوني ادب د عربي ژبې اغېزه	۸۲
۱۴	په پښتو لرغوني ادب کې ملي وزنونه او فورمونه	۸۶
۱۵	د میندو سندرې او پښتو نکلونه	۹۷
۱۶	په لرغوني دوره کې د افسانوي کیسو اخلاقي بڼه	۱۰۸
۱۷	په لرغونو ادبیاتو کې ملتپالنه	۱۱۱
۱۸	پښتو غزل د خپل پیدا ښت او پا ښت په..	۱۱۸
۱۹	د سلیمان ماکو تذکرة الاولیا	۱۲۲
۲۰	په لرغونې ادب کې د نظم او نثر انډول	۱۳۷
۲۱	په پښتو لرغوني ادب کې ویرنه	۱۴۰
۲۲	په پښتو ادبیاتو کې نکلونه او ملي هنداره اثر	۱۴۲

(c) ketabton.com: The Digital Library

۲۳	د پښتو لرغونې دورې د شاعرۍ عامې ځانګړنې	۱۵۷
۲۴	پښتو ادب کې متلونه	۱۲۱
۲۵	د پښتو لرغونې دورې ادبي شخصیتونه	۱۲۸
۲۶	د پښتو لرغونو ادبیاتو محتوایي فورمونه	۱۸۰
۲۷	په پښتو لرغونې شاعرۍ کې څلوریزه (رباعي)	۱۹۰
۲۸	په لرغونې دوره کې پر پښتو ژبه او شاعرۍ...	۱۹۵
۲۹	د پښتو لرغوني ادب په پرمختیایي بهیر کې...	۱۹۸
۳۰	په پښتو ادبیاتو کې ساندې اود بنادۍ سندرې	۲۰۵
۳۱	د پښتو ادبیاتو فالونه او چیغان	۲۱۱
۳۲	په پښتو لرغونو ادبیاتو کې مشاعرې	۲۱۷
۳۳	په پښتو ادبیاتو کې سروکي او نارې	۲۲۲
۳۴	په لرغوني ادب کې سیاسي پېښې	۲۲۹
۳۵	د امیر کروړ د شعر لغوي څېړنه	۲۳۳
۳۶	د پښتو ادبیاتو پر پراختیایي بهیر کورنۍ او ...	۲۳۸
۳۷	په پښتو لرغونو ادبیاتو کې حکایت	۲۴۳
۳۸	په پښتو لرغونو ادبیاتو کې نږه پښتو کلمې	۲۵۰
۳۹	د پټې خزانې پېژندنه	۲۵۸
۴۰	د امیر کروړ د شعر وییپانګه	۲۶۲
۴۱	د پښتو ژبې شعري فورمونه	۲۶۷
۴۲	په پښتو لرغوني ادب کې وياړنه	۲۷۲
۴۳	د پښتو ادب د لرغونې دورې پیل او پای	۲۷۹
۴۴	د پښتو لرغونو ادبیاتو فزیکي جغرافیه	۲۸۲
۴۵	د لنډیو لرغونتوب	۲۸۵
۴۶	په پښتو لرغوني ادب کې سیاسي څېړې	۲۹۲
۴۷	په لرغونې ادبي دوره کې قطعه	۲۹۶

(c) ketabton.com: The Digital Library

۴۸	په لرغوني ادب کې د مثنوي ارزونه	۲۹۹
۴۹	د هند لودي واکمنان او پښتو لرغونی ادب	۳۰۲
۵۰	په پښتو لرغوني ادب کې عشقي روحیه	۳۱۰
۵۱	د امیر کروړ او ملکیار هوتک د شعرونو تاریخي...	۳۱۵
۵۲	د پښتو ادبیاتو په لرغونې دوره کې نثر	۳۲۱
۵۳	د لرغونې او منځنۍ دورې د ادبیاتو ترمنځ توپیرونه	۳۲۷
۵۴	په پښتو لرغونو ادبیاتو کې جغرافیایي نومونه	۳۳۱
۵۵	په پښتو لرغونې شاعرۍ کې رزمي روحیه	۳۳۵
۵۶	د پښتو لرغوني نظم قافیوي ځرنګوالی	۳۴۲
۵۷	د شیخ اسعد سوري د قصیدې هنري ارزښت	۳۴۶

(c) ketabton.com: The Digital Library

سریزه:

د پښتو ادب د نیمې پېړۍ
ادبي پېښنه

پوره پنځوس کاله یا نیمه پېړۍ کېږي چې (پښتو څانګه) د کابل پوهنتون د ژبو او ادبیاتو پوهنځي په چوکاټ کې د یوې ځانګړې څانګې په توګه فعالیت کوي، همدا سږ (۱۳۸۹ل) کال یې د خپلې پنځوسمې دورې فارغان ټولنې ته وړاندې کړل. دې څانګې ددې نیمې پېړۍ بهیر کې (دوه زره تنه) زیات و کم کادرونه ټولنې ته وړاندې کړي، چې له دې جملې څخه اکثرو یې د هېواد ژبې او فرهنګ ته نه هېرېدونکي خدمتونه کړي دي.

د پښتو څانګې هر فارغ د پوهنتوني اصولو له مخې د خپل فراغت په وروستي سمستر کې یو مونوګراف (پایلیک) لیکي. مونوګراف اکثره، علمي، تحقیقي او تحلیلي بڼه لري. په پښتو څانګه کې یو زیات شمېر فارغانو خپل دا وروستي کارونه په ښه ډول ترسره کړي دي. کوم مونوګرافونه چې په پښتو څانګه او د کابل پوهنتون په عامه کتابتون کې موجود دي، شمېر یې تر (پنځه سو) عنوانو اوړي، ددې مونوګرافونو ډېر کم شمېر (یوازې په شمار

(c) ketabton.com: The Digital Library

ځو مونوګرافه) چاپ شوي، خو په دې کې داسې مونوګرافونه هم شته چې په بیا بیا چاپ ارزي. پر (۱۳۷۲ل) کال ما (د ژبو او ادبیاتو پوهنځي د پنځوسو کلونو پښتو کتابښود) چاپ کړ او د هغه په ترڅ کې مې د ژبو او ادبیاتو پوهنځي ټول لیکل شوي او یا زما لاس ته راغلي مونوګرافونه په ترتیب سره معرفي کړل، زما هدف دا و چې یو خو دا پایلیکونه خلکو ته ور وپېژنم، بل د پښتو څانګې کړی کار څرګند کړم، د تکراري مونوګرافونو د لیکنې مخه ونیسم او ددې ترڅنګ د پښتو ادب مینوالو ته د ځینو هغو پایلیکونو څرک ولګوم چې د چاپ اړتیا یې احساسېږي او په چاپ ارزي.

تر هغه وروسته د پښتو څانګې هغو محصلینو، چې له ما سره یې مونوګرافونه نیولي، ما ورته اکثره نوې موضوعګانې ټاکلې چې تر پخوانو هغو یې بشپړ توپیر درلود او تر بشپړاوي وروسته یې ځینو د چاپ لاره هم خپله کړې ده. (یو کم شل کاله) کېږي چې زه په پښتو څانګه تدریس کوم، سره له دې چې ما د پښتو څانګې په بېلابېلو ټولګیو او ناپښتو څانګو دوارو کې تدریس کړی، خو زیاته هیله مې دا ده چې زه د پښتو څانګې په لومړي ټولګي کې تدریس وکړم، علت یې دادی چې نوي محصلین له نوې روحیې سره راځي، که د دوی هیلې په پیل کې مړاوې شي، نو د تحصیل په بهیر او تر هغه وروسته دوی د خپلې ودې او شخصیت جوړونې یوه پاموړ برخه انرژي له لاسه ورکوي. د تېرو لسو کلونو په بهیر کې زه اکثره پر همدې لومړیو ټولګیو درس لرم، د درس په پیل کې زما هیله همدا وي چې د دوی هیلې او ټولنیز شعور وده وکړي، د لیکوالۍ

(c) ketabton.com: The Digital Library

او شاعرۍ مهارتونه زده کړي، د جرئت وزرونه یې وغوړېږي او لکه د طالبانو په څېر د نطق او منطق په وسله سمبال شي، دا مې هم ورته ویلي چې پښتو ژبه کې مادي امتیاز نه شته، خو ستاسو شخصیت په کې جوړېږي، خو دې کې هم شک نه شته که څوک د بل هر مسلک په شان په دې مسلک کې هم ځان ورسوي، نو د لوی خدای(ج) په فضل به په دې مسلک کې هم د ډوډۍ خاوند شي. پښتو ژبې، ملي فرهنګ او ملي هویت ته کار کول پولادي هوډ غواړي، نو که غواړئ چې ځان دنیاوالو سره سیال کړئ، د مایوسۍ او نهیلۍ یوې څپې ته به هم په زړه کې ځای نه ورکوئ. په پښتني چاپېریال کې مې د شخصیت جوړېدنې پر ستونزو او د ادبي هلو ځلو پر وړاندې د پرتو خنډونو او حل لارو په باب هم ورسره خبرې کړي، د دوی دلایل مې هم اورېدلي او په ګډه مو د ستونزو حل لارې هم پیدا کړي دي. ډېر کوښښ مې کړی چې د استاد او شاګرد ترمنځ د وهم کوم حد او برید چې دی هغه له منځه لاړ شي او ځای یې صمیمیت او انډیوالي ونیسي، خو ددې ترڅنګ مې ډېره هڅه کړې چې د زده کوونکو طبیعي استعداد په طبیعي ډول وده وکړي او د چا حقوق تلف نه شي. د معمول په څېر مې د سږ کال د لومړي ټولګي په لومړي سمستر کې دوی ته داسې کورنۍ دندې یا سیمینارونه وسپارل چې دوی پرې لیکنې وکړي او بیا دا لیکنې د خپلو ټولګیوالو مخې ته ولولي او د هغوی پوښتنو ته ځوابونه هم ووایي. دا پروسه که څه هم ټکنۍ وه، خو پر ټولو تطبیق شوه، دې سره د دوی جرئت یو څه زیات شو. زه پر دې پوهېدلم چې دوی د لومړي ځل لپاره د ګڼو مخاطبینو په مخ کې ودرېږي، د هغوی

(c) ketabton.com: The Digital Library

پوهنتنې ځوابوي، نو څومره رواني فشار به زغمي، خو دا بهیر ورځ پر ورځ ښه کېده. د دوی هغه لیکنې یوازې د ټولګي په کچه وې، خو ځینې په کې داسې هم وې چې په چاپ ارزېدلې. د همدې ټولګي په دویم سمستر کې مې ورته وویل: ((کوښښ به کوو چې رسمي درس ژر خلاص کړو او تاسو پوره وخت ولرئ چې خپل سیمینارونه برابر کړئ.)) تر امتحانونو یوه میاشت دمخه مو د کریکولم مطابق رسمي درس ختم کړ، دوی ته مې د پښتو ادب د لرغوني ادبي دورې په باب شپږ پنځوس بېلابېلې موضوعګانې وټاکلې، هر محصل ته مو یوه موضوع غوره کړه او ورته ومې ویل چې په دوو اوونیو کې درنه د یادې موضوع بشپړاوی غواړم. د پښتو ادب د لرغوني دورې په باب بېلابېل اثار لیکل شوي، خو ما چې کوم اثر عملاً تدریساوه هغه (د پښتو ادب لرغونې او منځنۍ دوره) د ښاغلي سرمحقق زلمي هېوادمل اثر دی چې لرغونې دوره یې په ښه منظم او سیستماتیک ډول تشریح کړې او د یوه ښه تدریسي اثر په توګه ورڅخه پوره ګټه پورته کېدی شي. څرنګه چې محصلین له لرغونې دورې سره اشنا شوي وو، نو ما هم د دوی د عملي تحقیق او تحلیل لپاره په بشپړ ډول همدا دوره وټاکله او د دې دورې د بېلابېلو اړخونو لپاره مې شپږ پنځوس موضوعګانې ورته غوره کړې، دا ټینګار مې هم پرې وکړ چې که چا کورنۍ دنده پوره نه کړه ازموینه ترې نه اخلم. ځینو د یوې اوونۍ، ځینو د دوو اوونیو او ځینو ان د کلنیو ازموینو تر وروستي وخته پورې خپلې دا کورنۍ دندې پوره کړې، ما یې هم د هرې لیکنې له رارسېدو سره سم پر کمپوز پیل وکړ، ګران ورور ضیاءالرحمن ضیاء دې کور ودان

(c) ketabton.com: The Digital Library

وي، دوارو ورته دفتري کارونه خوشې کړل او د عوامو په اصطلاح همدې کار ته اړم شو. ده کمپوزول، ما ایډېټ کول، د دویم ایډېټ لپاره مې د پښتو څانګې فارغ التحصیل ښاغلي مجیب الرحمن امیري ته ورکړل، هغه هم وکتل، دریم سمون بیا ما وکړ، د تېرېس د کتنې لپاره مې ګران ورور وفاالرحمن وفا ته ورکړ، د هغه له خوا په ګوته شوې تېروتنې مو بیا سمې کړې او نور نو کتاب د چاپ مزل پیل کړ. په پای کې همدا اثر چې ستاسو په لاس کې دی، تري جوړ شو.

دې کې شک نه شته چې په دې اثر کې څه ناڅه خامی او نیمګړتیاوې لیدل کېږي، خو ګټې او بریاوې یې تر خامیو او نیمګړتیاوو ډېرې دي، ځینې مقالې په کې خورا پخې دي او د تحصیل د لومړي کال په بهیر کې د داسې لیکنو لیکل سړي ته دا هیلې په زړه کې روزي چې په نږدې کې هېڅ داسې طاقت ددې وس نه لري چې زموږ ملت او ژبه د ژوند له بهیره او د تاریخ له حافظې څخه وباسي. خومره بختور وي هغه سړی چې د یوه کال په بهیر کې په خپل لاس د ایښودل شویو نهالګیو مېوه او ثمر ترلاسه کړي، تراوسه پورې به داسې کم مالیاران پیدا شوي وي چې بڼ یې په یوه کال کې ثمر ته ورسي، زه ځان د لوی خدای(ج) له دربار ډېر مشکور ګڼم؛ داسې دنده یې راوسپارله چې په یوه کال کې مې مېوه ترې ترلاسه کړه.

زه بیا هم وایم چې زما د دې ګرانو محصلینو په ځینو لیکنو کې نیمګړتیاوې شته، لکه د اخځونو ناسمه لیکنه، د مخونو نه یادونه، له ځینو اثارو کټ مټ را اخیستنه، په ځینو برخو کې د

(c) ketabton.com: The Digital Library

لیکنو ورته والی، څه ناڅه موضوعي تداخل او ځینو ځایونو کې ځنګزني څېړنه او ځینې نورې دا ډول نیمګړتیاوې، خو زه وایم چې دا ډول یو اثر له همدې ډول طبیعي نیمګړتیاوو سره خوند کوي؛ ما قصداً ونه غوښتل چې د دوی دا ډول تېروتنې چې طبیعي بڼه لري، په وچ زور سمې کړم، البته ځینې لیکنې مې چې محتوایي ربط یې خطا شوی او لیکنه له خپل مسیره وتله، هغه مې سمې کړې؛ ځینې جملې مې حذف کړې او ځینې نورې مې ورسره تړلې او دا په دې نېت چې ډېرې محتوایي تېروتنې ونه شي. ځینې لیکنې دومره خوږې دي چې که د محصل نوم ترې حذف کړې، نو فکر به وکړې چې ډېرو پخو څېړونکو لیکلې دي. ددې ټولګې بڼه والی په دې کې دی چې په دې لیکنو کې د تحقیق له بېلابېلو اصولو کار اخیستل شوی، هم د ساحوي تحقیق بېلګې په کې شته، هم د کتابتوني او هم د عملي او تحلیلي تحقیق ټول ډولونه رانغاړي.

زه چې اوس دا لیکنه کوم نو په سترګو کې مې له ډېرې خوښۍ اوښکې ګرځي، محصلین او زده کوونکي سړي ته د خپل اولاد په څېر وي، زه چې کله په ټولګي کې د دوی پر وړاندې ولاړ یم، نو فکر کوم چې (هیلې، سمسور، سولې او ودان) ته درس ورکوم، د دوی دا لیکنې چې ګورم نو هم فکر کوم چې زما خپلو اولادونو لیکلې؛ دومره خوند ترې اخلم. که د محصلۍ د تدریس زماني حدود او زما خپلې ټولنیزې، فرهنګي او سیاسي بوختیاوې نه وای، نو پوره یقین لرم چې دا اثر تر دې هم بډایه کېدی شو، خو اوس هم چې ورته ګورې د داسې یوه ډله ییز تحقیق او تحلیل مجموعه ده چې افغانستان کې یې تر اوسه بېلګه نه ده لیدل شوې.

(c) ketabton.com: The Digital Library

دا اثر که څه هم یو تدریسي کتاب نه دی، خو د پښتو ادب د لرغوني دورې په باب د یوه ښه مرستندوی تدریسي اثر په توګه کار ورکولای شي، ان که د ژبو او ادبیاتو پوهنځي د پښتو ادبیاتو د لرغوني دورې کوم مدرس، د لرغوني دورې په باب کوم ښه اثر ونه لري، نو له دې اثر څخه د یوه تدریسي اثر په توګه هم کار اخیستلای شي. زه نه غواړم د دې اثر په باب زیاتې څرګندونې وکړم، ځکه خپله اثر ستاسو مخې ته پروت دی. دا چې دا اثر مې (د پښتو ادب د نیمې پېړۍ ادبي پېښه) بللې، دلیل یې دادی چې د دې زماني واټن په بهیر کې داسې یو اثر نه و رامنځته شوی، چې د نظري تدریس او عملي تحقیق د امتزاج په بهیر کې دې راټوکېدلی وي؛ دا کار د پښتو ځانګې په ټول عمر او نه هم تر هغې بهر ترسره شوی و، خدای(ج) دې وکړي چې زموږ د ځوان ادبي پښت له خوا نور هم دا ډول نوښتونه رامنځته شي. په پای کې غواړم یادونه وکړم چې دا اثر لس لس ټوکه له (سي ډي) سره د محصلینو په واک کې ورکول کېږي، د انټرنېټ په څپو کې به هم د مطالعې وړ وي او د افغانستان په بېلابېلو پوهنتونو کې د ادبیاتو پوهنځیو پښتو ځانګو ته به هم رسول کېږي.

د لغمان ولایت له قدرمن والي ښاغلي محمد اقبال عزیزي څخه هم ډېره مننه کوم چې زما له وینا پرته یې په ورین تندي د کتاب د چاپ لګښت ومانه، داسې وخت به راشي چې د عزیزي صیب د ولایت مقام به پاتې نه وي، خو دا خدمت به یې پاتې وي. له خپلو ګرانو ورونو وفاالرحمن وفا او ضیاءالرحمن ضیاء څخه چې اوس مهال زما د فرهنګي کارونو دوه متې دي، هم ډېره مننه کوم چې په

(c) ketabton.com: The Digital Library

دي لنډ او تنګ وخت کې يې ددې اثر په کمپوز او ايډېټ کې خپله ونډه واخيسته او همدارنګه له ګران ورور مجيب الرحمن اميري څخه د هغه د سمون له امله ډېره مننه، ګرانو او خوږو محصلينو ته مبارکي او کورنيو ته يې کور وداني وايم، هيله لرم ټول د پښتو د بډايني او ملي فرهنګ د غوړونې لپاره همداسې يو بل ته لاس سره ورکړو.

په فرهنګي مينه او درناوي
پوهندوی محمد اسمعيل يون
ارګ- د جمهوري رياست مانۍ
۱۳۸۹ل کال د جدي ۲مه نېټه

(c) ketabton.com: The Digital Library

د پښتو لرغونې ادبي دورې کرونولوژي

۱- د لوی داریوش د اریانا پاچا پر وخت (۵۲۲ق.م) څخه تر (۴۸۲ق.م) د بېستون په غره کې یوه اخلاقي حماسه رامنځته شوه.
۲- پر (۱۳۹هـ.ق) د غور په مندېش کې د امیر کروړ پاچا کېدل.
۳- پر (۱۲۳هـ.ق) کال د لویکانو د کورنۍ یو بیت د پښتو ادب ته راوړل.
۴- (۱۵۴هـ.ق) د امیر کروړ وفات او د پښتو لومړنی شعر رامنځته کېدل.
۵- د (۲۲۳هـ.ق- ۲۹۷هـ.ق) کلونو حدودو کې د ابو محمدهاشم ابن زید السرواني د ژوند دوره او له عربي ژبې څخه پښتو ته لومړۍ منظومه ژباړه.
۶- (۳۵۰هـ.ق- ۴۰۰هـ.ق) کال د شیخ رضي او نصر لودي پاړکي.
۷- پر (۳۵۰هـ.ق) کال د بېټ نیکه مناجات.
۸- (۴۱۱هـ.ق) کال حدود د اسماعیل د ژوند دوره او پښتو ادب ته د لومړیو څلوریزو راتګ او (۴۰۰هـ.ق) کال حدود د خربښبون د

(c) ketabton.com: The Digital Library

ژوند دوره او پښتو ادب ته د نورو خلوریزو راتګ او پر (۴۱۱هـ.ق)
کال د خربښون مړینه.
۹- (۴۲۵هـ.ق) کال حدود د شیخ اسعد سوري د ژوند دوره او پښتو
ادب ته د قصیدې راتګ.
۱۰- (۵۵۰هـ.ق) کال حدود د شیخ تیمن کاکړ د ژوند دوره او
پښتو ته د یو بل شعر راتګ.
۱۱- د (۵۸۰هـ.ق) په شاوخوا کې د ښکارندوی غوري د ژوند دوره
او پښتو ته د یوې شاهکارې قصیدې راتګ.
۱۲- د (۵۸۰هـ.ق) په شاوخوا کې د ملکیار غرشین د ژوند دوره او
پښتو ادب کې د یو پاړکي ویل.
۱۳- د (۵۸۰هـ.ق) په شاوخوا کې د تایمني د ژوند دوره او د
تایمني شعر د سلطان غیاث الدین په ستاینه کې.
۱۴- (۶۰۰هـ.ق) کال حدودو کې د قطب الدین بختیار کاکړ د
ژوند دوره او پښتو کې د قطب الدین سندره.
۱۵- له (۶۸۸-۶۳۳هـ.ق) کال پورې د شیخ متي د ژوند دوره او
دده کتاب (د خدای مینه) او دده شعر.
۱۶- له (۶۶۱-۷۴۰هـ.ق) کال پورې د باباهوتک د ژوند دوره او د
مغولو په مقابل کې دده شعر.
۱۷- د (۷۴۷هـ.ق) حدودو کې د شیخ ملکیار هوتک د ژوند دوره
او دده اشعار.
۱۸- د (۷۸۰هـ.ق) کال په شاوخوا کې د اکبر زمینداوري د ژوند
دوره او پښتو ته د لومړي غزل او مثنوي راتګ.

(c) ketabton.com: The Digital Library

۱۹ - له (۸۹۴-۸۵۵هـ.ق) کال پورې د سلطان بهلول لودي د ژوند دوره او د هغه رباعي د خليل نيازي په مقابل کې او د (۸۹۰هـ.ق) کال په شاوخوا کې د خليل نيازي د ژوند دوره او د هغه رباعي د سلطان بهلول د رباعي په ځواب کې.
۲۰ - د (۸۹۰هـ.ق) کال په شاوخوا کې د زرغون خان نورزي د ژوند دوره او دده دېوان او د ساقي نامې شعر.
۲۱ - (۹۰۰هـ.ق) کال حدودو کې د زرغونې کاکړ د ژوند دوره او پښتو ته د سعدي د بوستان ژباړه.
۲۲ - د (۹۰۰هـ.ق) کال په شاوخوا کې د شيخ عيسى مشواڼي د ژوند دوره او دده يو شعر.
۲۳ - د (۹۲۰هـ.ق) کال په شاوخوا کې د رابعې د ژوند دوره او ددې دېوان او رباعي.
۲۴ - (۹۲۰هـ.ق) کال حدودو کې د دوست محمد کاکړ د ژوند دوره او د هغه کتاب (غرغښت نامه).
۲۵ - د (۹۲۰هـ.ق) کال په شاوخوا کې د شيخ بستان بړيځ د ژوند دوره او دده د کتاب نوم (بستان الاوليا) او دده يو شعر.
۲۶ - علي سرور لودي د (۹۶۰هـ.ق) کال حدود د ژوند دوره او د کتاب نوم يې (تحفة صالح) او دده غزل.
۲۷ - د (۹۶۰هـ.ق) کال حدود د مېرمن نېکبختې د ژوند دوره، ددې کتاب (ارشاد الفقرا) او ددې د نصيحت شعر.
۲۸ - د (۱۰۰۰هـ) کال حدود د شيخ محمد صالح الکوزي د ژوند دوره او دده غزل.

(c) ketabton.com: The Digital Library

د پښتو لرغوني ادب د کمیت او کمښت علتونه

د پښتو ادبي تاریخ لومړۍ دوره له دویمې هجري پېړۍ څخه پیلېږي او د یوولسمې هجري پېړۍ تر اوایلو پورې دوام کوي. د پښتو کوم اثار چې په لومړۍ ادبي دورې پورې اړه لري، د کمیت له پلوه ډېر نه دي او د هر شاعر او لیکوال محدودې شعري نمونې تر موږه رارسېدلې دي. ددې دورې ډېرو شاعرانو او لیکوالو د کتابونو نومونه موږ ته ښکاره دي، خو زیاتره دا کتابونه او دېوانونه اوس ورک دي.

د پښتو ادب د لومړۍ دورې په اثارو کې یوازې د سلیمان ماکو د تذکرة الاولیا د بشپړ کتاب ځینې برخې موږ ته رارسېدلې دي. په عمومي ډول د پښتو د ادبي تاریخ د لومړۍ دورې اثار بېلابېل اثار دي. که څه هم د پښتو د لومړۍ دورې اثار د کیفیت له پلوه ډېر لوړ ارزیابي کېدلای شي، خو د کمیت له پلوه ډېر کم دي. دا چې ولې د لومړۍ دورې اثار د کمیت له پلوه له کمښت سره مواجع شوي او څه علتونه لري، چې دا اثار موږ ته په پوره ډول نه دي رارسېدلي، کوم

(c) ketabton.com: The Digital Library

مهم مسایل ددې لامل شوي دي چې دغه اثار له منځه تللي؟ غـواړم هغو ته نغوته وکړم:

۱- افغانـان د اسـلامي عصـر پـه بېلابېلـو پېړيـو کـې د پرديـو تـر يرغلونو لاندې راغلي دي، په دغو يرغلونـو کې چې چا د پرديـو پـه مقابل کې زيات مقاومت کړی دی، هومره ضررونه هم ورتـه زيـات متوجې شوي او ټولې مـادي او معنـوي شـتمنۍ يـې لـه خـاورو سره خـاورې شـوې دي. پښـتانه د عربـو لـه حملـو نيـولې بيـا د چنګېـز، تېمـور او نـادر افشـار او نـورو يرغلګـرو تـر مسـتقيمو حملـو لانـدې راغلي دي او ډېر زيانونـه يـې ګاللي، چـې د دغـو يرغلونـو پـه بهيـر کې دغه اثار په جګړو او يا هم په قصدي توګه د يرغلګرو له خوا لـه منځه تللي دي.

د مغولـو تـر تـاړاک او چپـاول دمخـه تـر (۲۰۰ هـ.ق) پخـوا د پښـتو ژبې ادبي مرکزونه غور، هلمند، ارغنداو او د ترنګ ورشوګانې وې چـې دغـه ادبـي مرکزونـه د مغولـو خونخـوارو لښـکرو وران او د مدنيت يوه بېلګه يې هم په کې پرېښـوده، داسې ښـکاري چې ډېر پښتو کتابونه او علمي اثار هم ورسره تباه او پوپناه شوي وي.

۲- د پښـتني ټولنې د پـوهې د کچې ټيټـوالی او لـه ورتـه پـوهنيزو چارو سره لېوالتيـا نـه درلـودل د دغـو اثـارو د نـه خوند يتوب باعـث ګرځېدلي دي.

۳- د پښـتون ولس له يو بله څخه د لرېوالي او نه اړيکو له کبله هـم کېدی شي د پښتو د لومړۍ دورې اثـار پـه بېلابېـل ډول پـاتې شـوي وي. بله دا چې ښايي پښـتنو د مذهبي تعصبونو له پلوه لـه شـعر سره ډېره مينه نه لرل او شاعرانو ته په درنه سـترګه نـه کتـل او شـعر ويلـو

(c) ketabton.com: The Digital Library

ته گناه ویل هم ددې سبب گرځېدلي وي چې دغه اثار یې له منځه وړي وي، چې ښه بېلگه یې د ښځو د اثارو نه موجودیت دی.

۴- د شرایطو د تنگوالي (د چاپي وسایلو کموالي) له امله هم کېدی شي دغه اثار په لیکل شوې بڼه د لیکوال تر لیکنې محدود پاتې شوي وي.

۵- په مجموعي توگه ددغو اثارو ذخیره کېدو او د دې کتابونو د خوندیتوب لپاره د ځای نشتوالی او دې کتابونو د ساتلو په طریقو د نه پوهېدلو، دغه اثار د بهرنیو د یرغلونو له وېرې ښایي په ځمکو یا دېوالونو کې ښخ کړای شوي وي او هغه اثار هماغسې ښخ پاتې وي او له خاورو سره خاورې شوي وي.

په دې لیکنه کې د پښتو ادبیاتو تاریخ (لرغونې او منځنۍ دورې) څخه گټه اخیستل شوې، خو ځینې دلایل ما له خپل فکره لیکلي دي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

په پښتو لرغونو ادبیاتو کې عرفان او تصوف

د اوومې هجري پېړۍ په دوران کې عرفاني افکارو پښتو شعر او ادبیاتو ته لاره پیدا کړه او حضرت شیخ متي لومړی عرفاني شعر په پښتو کې لیکلی و.

د شیخ متي مناجات په پښتو ادبیاتو کې د عرفاني شعر بېلګه ده، تر دې وروسته بیا له اوومې پېړۍ نه تر لسمې هجري پېړۍ پورې موږ په خپلو لاسته راغلو پښتو متفرقه اثارو کې دغسې د عرفاني فکر لرونکي اثار نه لرو، خو په لسمه هجري پېړۍ کې موږ له افغانستان او پښتونخوا څخه لرې د هندوستان په سیمو کې چې کوم پښتانه اوسېدلي، درې پښتانه شاعران پېژنو چې درېواړه یې لوی صوفیان، عابدان او زاهدان وو او کوم اثار چې له دوی څخه پاتې دي د عرفاني افکارو بیانوونکي دي. نوموړي صوفیان؛ شیخ عیسی مشواڼی، شیخ بستان بړیڅ او شیخ علي سرور لودي دي.

شیخ متي:

دا مشهور عارف او شاعر له پښتنو غوریاخېلو څخه دی چې دده لوی نیکه خرښبون هم د پښتو ادیب او شاعر و.

(c) ketabton.com: The Digital Library

شیخ متي د عباس زوی و، عباس د عمر او عمر د خلیل زوی و.
خلیل د غوریا او غوریا د کند بن خربښبون زوی و.

شیخ متي پر (۲۲۳هـ) کال زېږېدلی او د (۲۵) کلونو په عمر د ترنک پر غاړه پر (۲۸۸هـ) کال وفات شوی دی. د شیخ متي کورنۍ په خلیلو غوریاخېلو کې خورا مشهوره ده، شیخ د پښتو یو خورا لوی صوفي او عرفاني شاعر دی. شیخ متي بابا د خپلې زمانې په فرهنګي حلقو کې د مسلطو فکري جریانونو تر اغېزې لاندې د خپل باطن او خپل ذهن د ضمیر او زړه د صفایۍ لپاره عرفان ته مخه وکړه او د خدای پېژندنې پر دې باریکه لار یې سفرونه وکړل. شیخ متي په زهد، تقوا او د عرفاني مدارجو په طی کولو سره دومره مشهور او محبوب شو چې د خلکو مرجع وه او د یوه ډېر ستر روحاني شخصیت په توګه یې د شیخ متي په نامه شهرت درلود.

شیخ متي د خپل عصر په تصوف واقف سړی و، دده شعر ثابتوي چې ده په عرفان او تصوف کې پاخه افکار درلودل او د پښتو د متصوفو شاعرانو امام ګڼل کېږي.

شیخ متي خپل اشعار په یوه مجموعه (د خدای مینه) کې کښلي وو. د (خدای مینه) یې د کلات د غونډان په سیمې کې د خپلو اشعارو کتاب بشپړ کړ. د شیخ متي اشعار پر وحدة الشهود بناء دي چې د تصوف یوه طریقه ده.

دا هم د شیخ متي د شعر یوه برخه او دا یوه داسې نمونه ده چې د عرفاني او تصوفي شعر په دیباچه او پیل کې درېدلې.

پـــر لویـــو غـــرو هـــم پـــه دښـــتو کـــې
پـــه لـــوی ســـهار، پـــه نیمـــو شـــپو کـــې

(c) ketabton.com: The Digital Library

پــــه غـــــاړه ږغ او پـــــه شـــــپلو کـــــې
يـــــاد ويرژليـــــو پـــــه شـــــپپلو کـــــې
تـــول ســـتا د يـــاد نـــارې ســـورې دي
دا ســـــــتا د مينـــــــې تنــــــدارې دي

شيخ عيسى مشوانى:

مشوانى د پښتنو يو ټبر دى، شيخ عيسى هم له دې ټبره د پښتو د منځنيو دورو شاعر دى، شيخ عيسى مشوانى د هندوستان په (دامله) کې اوسېده او د هندوستان د افغان پاچا (شېرشاه سوري) معاصر و. دده د ژوندانه زمانه يا وخت تر (۹۰۰هـ) وروسته ټاکلاى شو. شيخ عيسى په پښتو، پارسي او هندي ژبو يوه ګډه منظومه رساله ليکلې وه. شيخ عيسى د خداى(ج) په توحيد کې په پښتو، پارسي او هندي ژبو ښه شعرونه ويلي دي.
د دده د شعر نمونه په مخزن افغاني کې راغلې چې درې بيتي دي.
دده له شعر څخه دا معلومېږي چې عيسى له پخو متصوفينو څخه و.
دا هم د شيخ عيسى د شعر نمونه:

پـــه خپلـــه کـــار کـــړې، خپلـــه انکـــار کـــړې
کلـــه بـــادار يـــې کلـــه مـــې خـــوار کـــړې
تـــه خـــو قـــادر يـــې! پـــه صـــفتونو
کلـــه مـــې نـــور کـــړې کلـــه مـــې نـــار کـــړې

(c) ketabton.com: The Digital Library

((عیسی)) حیران دی په دې شیونو
کله مې یار کړې کله اغیار کړې.

شیخ بستان بړیځ:

شیخ بستان د پښتنو له ادبي او روحاني مشاهیرو څخه دی. پلار یې د کندهار په ښوراوک کې اوسېده، د پلار نوم یې محمد اکرم و، شیخ بستان په ځوانۍ کې هند ته لاړ او ددغه هېواد په (سامانه) نومي ځای کې اوسېده. شیخ بستان د ((بستان اولیا)) په نامه یو کتاب هم لیکلی و چې له شور نه ډک او دده له عرفاني جمال سره برابر و. د مخزن افغاني مولف نعمت الله هروي د شیخ بستان ملګری و چې په بحري (سمندري) سفرونو کې ورسره یونیم کال پاتې شوی و.

شیخ بستان د (۱۰۰۲هـ.ق) کال د ربیع الثاني په دویمه نېټه د ګجرات په احمداباد کې وفات شو. د شعر نمونه یې داده:

د مینې اور دې زما زړګی وریت په انګار کړ نا
ښې تار و نار کړ نا
خود به ویلېږم چې مې زړه پر تا مفتون کړ نا
ځان مې زبون کړ نا
اوښکې مې ځاځي پر ګرېوان یو وار نظر که پرما
راسه ګذر که پرما

(c) ketabton.com: The Digital Library

شیخ علي سرور لودي:

علي سرور په قوم شاهدخېل لودي و. شیخ علي سرور د لسمې هجري پېړۍ په دوران کې د ملتان په (کهرور) نومې سیمه کې اوسېده او استاد حبیبي يې د ژوند زمانه د (۹۲۰هـ.ق) حدودو کې ټاکلې ده. په پټه خزانه کې د شیخ علي سرور لودي له اقوالو او غزلو معلومېږي چې شیخ په اسلامي تصوف کې د زیاتې مطالعې خاوند و او د لويو متصوفینو اثار يې لوستي وو. د شیخ عیسی علي سرور لودي د شعر نمونه په پټه خزانه کې راغلې. د پټې خزانې مولف د تحفة صالح په حواله دده یو صوفیانه غزل رانقلوي:

د غزل نمونه يې داده:

محبت پیاله مې نوش کړه په مجاز کې
د حق نور وینم په سترګو د ایاز کې
درست وطن راته دریاب شو بې دیدنه
دید مې نه شي مګر خدای مې سبب ساز کې

شیخ محمد صالح اکوزی:

پر پورته یادو شویو درېواړو عارفو شاعرانو سربېره بل شاعر چې د کندهار په سیمو کې تېر شوی دی، هغه شیخ محمدصالح اکوزی نومېږي. دا شیخ د پټې خزانې په روایت د (جلدک) په سیمو کې اوسېده چې ډېر عالم او عابد سړی و. علامه حبیبي دده د ژوند زمانه د (۱۰۰۰هـ.ق) شاوخوا ټاکلې ده.

(c) ketabton.com: The Digital Library

د لرغونې ادبي دورې تصوفي ځانګړنې:

د لرغونې دورې د دغو صوفيانو ډېر منظوم او منثور اثار زموږ په واک کې نه شته، يوازې د پخوانيو مورخينو د ليکنو او د دوی د خپلو لږو اثارو له مخې دومره ويلای شو چې دغه کسان عارفان وو او له دغې پوهې خبر او پر دې لاره روان وو.

لکه څنګه چې پر دغه وخت يا مهال تصوف پښتو ادب ته نوی راننوتی و، نو لاډېر پېچلی شوی نه و او نه يې د روښانيانو غوندې پېچلې او درنې تصوفي تجربې لرلې، چې پېچلې تصوفي اصطلاحات يې ورته کارولي وای. ددغه مهال تصوف او تصوفي ادب کله دومره ساده شي، چې که پټې خزانې او نورو اثارو ددغو صوفيانو ژوند پېښې راخيستې نه وای، ښايي چا صوفيان نه وای بللي او په دې توګه د لومړۍ دورې تصوف د رحمان بابا د تصوف غوندې فطري تصوف دی او له تکلف او سختو لغاتو او کلمو څخه پاک دی، ځکه چې پر دې مهال تصوف پښتو ادب ته نوی راننوتی او لاکوچنی و، نو د دويمې ادبي دورې د صوفيانه تجربو غوندې تجربې يې لانه وې کړې، خو دې دورې خپل ادبي ارزښت ساتلی او تصوف يې په ښکلې، ساده او هنري ژبه راوړاندې کړی دی. بل موږ ددې دورې صوفيان د راوروسته صوفيانو په څېر په زغرده د وحدة- الشهود او وحدة الوجود پر ډلګيو نه شو وېشلای ځکه د شيخ متي له شعري بېلګې پرته نور تصوفي شعرونه دا رنګ او بوی نه لري او نه دومره ژور پرمختګ کولای شي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

اخځونه

په دي ليکنه کې د اجمل ښکلي: ((تصوف او عرفان))، د پوهاند عبدالحی حبيبي: ((د پښتو ادبياتو تاريخ)) او د سرمحقق زلمي هېوادمل ((د پښتو ادبياتو تاريخ لرغوني او منځنۍ دوره)) له بېلابېلو مخونو څخه ګټه اخيستل شوې ده.

(c) ketabton.com: The Digital Library

د پښتو په لرغونې شاعرۍ کې د ځینو متروکو او پېچلو لغتونو ماناوې

په پښتو لرغونې شاعرۍ کې ځینې داسې لغتونه کارول شوي، چې اوس یا نه استعمالېږي یا په هغه مانا نه کارول کېږي او یا په لږ تغیر سره کارول کېږي، په دې کې د لاندې شاعرانو د نظم لغتونه چې په پټه خزانه کې راوړل شوي دي، موجود دي:

۱- محمد هوتک- نثر
۲- بابا هوتک- نظم
۳- شیخ ملکیار- سندره
۴- شیخ خرښبون بابا- نارې
۵- شیخ اسماعیل سړبنی- نارې
۶- شیخ متي- شعر
۷- امیر کروړ- شعر
۸- شیخ اسعد سوري- قصیده
۹- ښکارندوی غوري- قصیده
۱۰- ابو محمدهاشم سرواني- ژباړه
۱۱- شیخ تیمن بابا- شعر

(c) ketabton.com: The Digital Library

۱۲- شیخ بستان برېڅ- بدله
۱۳- شیخ رضي لودي- پاړکی
۱۴- نصر لودي- پاړکی
۱۵- شیخ عیسی مشوانی- شعر
۱۶- سلطان بهلول لودي- رباعي
۱۷- خلیل خان نیازی- رباعي
۱۸- زرغون خان نورزی- مثنوي
۱۹- دوست محمد کاکړ- نظم
۲۰- شیخ محمدصالح- غزل
۲۱- شیخ علي سرور لودي- غزل

چې په لاندې لښتليک کې مانا شوي دي:

ګڼه	لغات	مانا
۱	اوجاړ	خراب، رنګ
۲	اودوم	علاج، چاره
۳	اتل	پهلوان
۴	اغېز	تاثیر، اثر
۵	ایواد	هېواد
۶	اوکوب	شان او شوکت
۷	اوڅار	مشهور
۸	اشلکونه	شعرونه
۹	ایلایي	اطاعت
۱۰	ایږ	کښتیې

(c) ketabton.com: The Digital Library

۱۱	استائی	استازی
۱۲	اپوټه	اړول، تبدیل
۱۳	اخیسته	حمله، تېری
۱۴	اغلې	ښایسته
۱۵	بیارته	بېرته
۱۶	بربڼ	پورته باغ
۱۷	باړی	فایده غوښتل
۱۸	بېړۍ	زولنې
۱۹	بامي	د ګل نوم دی
۲۰	بریځر	غرمه
۲۱	برمل	ماسپښین
۲۲	بودتون	د بوتانو ځای
۲۳	بمبڼ	د هندوانو پیر
۲۴	بړ	سیال، مقابل
۲۵	برغه	مقصد
۲۶	بامم	پالم، روزم
۲۷	برل	فتحه
۲۸	پاسوال	ساتونکی
۲۹	پرتمین	د عزت خاوند
۳۰	پلور	خرخول
۳۱	پنځ	پیدایښت، طبیعت
۳۲	پلن	پیاده

(c) ketabton.com: The Digital Library

۳۳	پېر	نوبت
۳۴	پلاز	تخت
۳۵	پاړکی	د شعر ټوټې
۳۶	پسولل	ګنډل، سمبالول
۳۷	پېرل	اخیستل
۳۸	تېرو	تجاوز، ظلم
۳۹	ترخ	بغل
۴۰	تون	ځای
۴۱	ترار	وارخطا
۴۲	تېرون	زیاتی
۴۳	ترې	پول
۴۴	ترمل	ماښام
۴۵	تاخون	د زړه غم
۴۶	ترپلل	تبنتېدل
۴۷	تورن	تهمتي
۴۸	ټیکاونه	راحت، ارام
۴۹	ټیکنه	عدالت، انصاف
۵۰	جنډې	ګلونه
۵۱	جوپه	قافله
۵۲	جاندم	دوزخ
۵۳	جاجي	فکر کوي
۵۴	چنډې	شاعر

(c) ketabton.com: The Digital Library

۵۵	چونې	بلبل
۵۲	څورې	د سفر توښه
۵۷	څوار	صبر
۵۸	څپان	څپه
۵۹	څنډونه	غاړې، څنډې
۲۰	څورنګ	زخمي
۲۱	ځرې	استازی
۲۲	ځغلا	تېښته
۲۳	ځلا	برېښېدل
۲۴	خونول	شیندل، تیت
۲۵	خاتیځ	لمر خاته
۲۲	خړ	خاکي، بد
۲۷	ختې	جامې
۲۸	درمل	علاج، دارو
۲۹	دښنه	دښمنان
۷۰	روده	لاره
۷۱	رپ	رپېدل
۷۲	روغي	سلامتي
۷۳	رامشت	ساز او سرود
۷۴	رپي	رپېږي
۷۵	رغا	بېزاره
۷۲	رښتونه	رښتیا

(c) ketabton.com: The Digital Library

۷۷	ربل	پېرزوينه
۷۸	زمولوي	مړاوي کوي
۷۹	زړن	زړور
۸۰	زرغا	سمسور
۸۱	زغل	تبنتېدل
۸۲	زيارنه	زحمت
۸۳	ژوبلور	جنګيالي، عسکر
۸۴	ژوبلله	زخمي کېدل
۸۵	ژبور	تېز ژبی
۸۶	ژوبله	جنګ
۸۷	سوران	توپان
۸۸	سورې	فرياد او نارې
۸۹	سوان	ارامي، سهولت
۹۰	سوب	حاضر
۹۱	سوبمن	فاتح
۹۲	سخ	افرين
۹۳	سين	سيند
۹۴	سوځند	سوځوونکی
۹۵	سمي	سم
۹۶	سوبه	فتحه
۹۷	ستايوال	ستايونکی
۹۸	سکڼي	پرې کوي

(c) ketabton.com: The Digital Library

۹۹	سما	انصاف
۱۰۰	ستېه	اساس، تهداب، بېخ
۱۰۱	سوراړ	وچه دښته
۱۰۲	سار	ساری، مثل
۱۰۳	سینګړونه	ډبریز، ډبرین
۱۰۴	ستهال	هېواد
۱۰۵	سال	میده شګه
۱۰۶	سونې	دروغ
۱۰۷	سادین	شودیاره ځمکه
۱۰۸	ساندي	ویر ماتم
۱۰۹	سور	خوښی
۱۱۰	سود	ډاډ، اطمینان
۱۱۱	شخړه	جګړه
۱۱۲	شنار	ظلم
۱۱۳	شڼ	مست
۱۱۴	شڼا	مستي
۱۱۵	ښکلل	سینګار کول
۱۱۶	ښځمنې	ښځې
۱۱۷	ښهانه	ښېګڼه
۱۱۸	غوړن	خبر
۱۱۹	غبرګون	عکس العمل
۱۲۰	کوټ	کلا، قلعه

(c) ketabton.com: The Digital Library

۱۲۱	کرغه	وچه ځمکه
۱۲۲	کهول	کورنۍ
۱۲۳	کړونګی	ابشار
۱۲۴	کورول	باطلول
۱۲۵	کاوه	کول
۱۲۶	کروړ	سخت
۱۲۷	کویله	د مرغه نوم دی
۱۲۸	کړېدل	ګرځېدل، طواف
۱۲۹	ګاڼل	د زېوراتو بندول
۱۳۰	ګواښل	تهدیدول
۱۳۱	ګروهه	عقیده
۱۳۲	لته	سیمه
۱۳۳	لژند	ککړ
۱۳۴	لور	پېرزوینه
۱۳۵	لوڼل	شیندل، پاشل
۱۳۶	لرغونی	پخوانی
۱۳۷	لرمل	مازیګر
۱۳۸	لمانځنه	ستاینه
۱۳۹	لتاړ	خراب
۱۴۰	ملونه	ملګري
۱۴۱	مراندې	تنابونه، د زړه رګونه
۱۴۲	مېشت	پراته، ساکن

(c) ketabton.com: The Digital Library

۱۴۳	میرڅی	دښمن
۱۴۴	من	اراده
۱۴۵	مخسور	بریالیتوب
۱۴۶	ملا	ملګرتیا
۱۴۷	مواس	ساتونکی
۱۴۸	منښت	قبلول
۱۴۹	نېز	سېلاب
۱۵۰	نېزوړی	خاشي، خس
۱۵۱	نمنځ	احترام، ستاینه
۱۵۲	ناره	د شعر یو ډول دی
۱۵۳	نمنځي چار	عابد ، زاهد
۱۵۴	نمرې	جامې
۱۵۵	نست	نابود
۱۵۶	نغوړېده شي	واورېدل شي
۱۵۷	نومړ	نوموړی
۱۵۸	نمزدک	جومات
۱۵۹	نتلی	غمجن
۱۶۰	ویرژلی	غمځپلی
۱۶۱	ویاړنه	فخریه
۱۶۲	ودنه	روزنه، پرمختګ
۱۶۳	ویرمن	غمجن
۱۶۴	وړنګن	وړانګې لرونکی

(c) ketabton.com: The Digital Library

۱۶۵	ځلم	ځلېږم، برېښنم
۱۶۶	ورمونه	نصیحتونه
۱۶۷	هېښېږي	حیرانېږي
۱۶۸	هسک	اسمان
۱۶۹	یرغالم	یرغل کوم
۱۷۰	یون	حرکت
۱۷۱	یادي	یادول

د ځینو سیمو موقعیت

ګڼه	د سیمې نوم	موقعیت
۱	اتغر	د کلات په جنوب ختیځ کې یوه سیمه ده
۲	ارغستان	د کندهار په جنوب ختیځ کې یوه سیمه ده
۳	اولان	د شاه جوی په شمالي برخو کې یوه سیمه ده
۴	بغنین	د غور او زمینداور په منځ کې پرته سیمه
۵	پښین	په بلوچستان کې یوه سیمه ده
۶	تازی	د کلات په شمال ختیځ کې یوه سیمه ده
۷	توبه	د کندهار په جنوب ختیځ کې پرته سیمه ده
۸	جروم	د کندهار له جنوب لویدیځ نه تر سیستان پورې سیمه
۹	جلدک	د کندهار په شمال ختیځ کې پرته سیمه
۱۰	داور	هلمند ته نږدې یوه سیمه ده
۱۱	دیبل	کراچۍ ته نږدې یو ښار دی

(c) ketabton.com: The Digital Library

۱۲	دیراوت	د کندهار په شمال شرق کې یوه سیمه ده
۱۳	ږوب	د سلیمان د غره په شمالي لمنو کې پرته سیمه
۱۴	سور غر	د شاه جوی او اولان ترمنځ غر دی
۱۵	غرج	د هرات له شماله تر امو پورې
۱۲	غنډان	د کلات او شاه جوی ترمنځ غر دی
۱۷	قصدار	په بلوچستان کې یو ښار دی
۱۸	کسي غر	د سلیمان غر
۱۹	مرغه	د کندهار په جنوب ختیځ کې پرته ده
۲۰	وازه خوا	د غزني په جنوب ختیځ کې یوه دښته ده

یادونه: دا لغتونه اکثره د همغو شاعرانو په شعرونو کې راغلي چې پټې خزانې معرفي کړي او د کلام ببلګې یې خوندي کړي دي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

د قصيدې پېژندنه
او د شيخ اسعد سوري قصيده

د قصيدې لغوي مانا قصد او اراده ده او په ادبي اصطلاح کې هغه شعري فورم يا کالب دی چې تر يوې مطلع لاندې ويل کېږي، د بيتونو شمېر يې له (۱۵) څخه تر (۷۰-۸۰) پورې او ان تر (۲۰۰) بيتونو پورې رسېدلای شي. ځينې قصيدې دوه او يا تر هغې زياتې مطلعې هم لري. هره قصيده مطلع، مقطع، تغزل او تشبيب لري.

د شيخ اسعد سوري پېژندنه:

د پښتو تر ټولو پخوانۍ لاسته راغلې قصيده د اسلامي دوران د پنځمې پېړۍ په اوايلو پورې اړه لري او هغه پخوانی شاعر چې د پښتو پخوانۍ لاسته راغلې قصيده يې ويلې ده، شيخ اسعد سوري دی. د شيخ اسعد سوري قصيده د تاريخ سوري مولف راوړې ده او له دې کتاب څخه شيخ کته متي زي په لرغوني پښتانه کې اخيستې ده او له لرغوني پښتانه څخه محمد هوتک په پټه خزانه کې خوندي کړې ده. شيخ اسعد سوري د محمد زوی و، په غور کې يې استوګنه درلوده او د غور د سوري شاهانو په دربار کې د عزت خاوند و.

(c) ketabton.com: The Digital Library

شیخ اسعد د غور له سوري شاهانو څخه د امیر محمد سوري معاصر و او د غور په اهنګرانو کې د دغه سوري پاچا په دربار کې اوسېده. شیخ اسعد د امیرمحمد سوري تر مړینې وروسته هم ډېر کلونه ژوندی و او پر (۴۲۵هـ.ق) کال په (بغنین) کې وفات شو.

د شیخ اسعد سوري د قصیدې ښکلاییز اړخ:

د شیخ اسعد سوري یوه پخه او په تول پوره، په هنري ښکلاوو سمبال قصیده زموږ په واک کې ده چې شاعر دا قصیده د غور د افغان سوري پاچا امیرمحمد سوري پر مړینه ویلې وه. په دې قصیده کې شاعر خپل غم نه ژاړي، بلکې د ملت، سوریانو او غوریانو غمونه ژاړي او هغه ملي زیانونه چې د محمد پر مړینه د هغه وخت سوریانو او غوریانو ته متوجه وو، هغه بیانوي.

د دې قصیدې ویل له ټولو ادابو سره برابر دي او له فني پلوه کومه نیمګړتیا نه په کې لیدل کېږي. د هنر، ښکلا، انځور جوړونې او د طبیعت د جمال د تصویرولو له پلوه دا قصیده په تول پوره او د هنر په ګاڼه پسولل شوې ده، په دې قصیده کې سره له دې چې ځینې عربي او فارسي لغات هم په کې په ځرګند ډول موندل کېږي، خو ځینې داسې پښتو لغتونه هم په کې شته چې اوس په عامه پښتو کې نه دي رواج او ښایي په ځینو غرنیو لهجو کې یې ځینې کلمات رواج وي. په دې قصیده کې ساده ګي او رواني موجوده ده، دا قصیده موږ ته راښیي چې په پښتو ادب کې تقریباً تر دې دورې وړاندې هم شعر او نظم پاخه وو، د شیخ اسعد سوري قصیده د پښتو زاړه لغات معرفي کوي، له بل پلوه مرثیه ده. دا قصیده ټول (۴۴) بیته لري او (۱۱) خطابي بیتونه لري. په دې قصیده کې

(c) ketabton.com: The Digital Library

شاعر په ټولو برخو کې هغه ټکي مراعات کړي چې د یوې ډېرې ښکلې او د شور او جذبه لرونکې رثائیه قصیدې په لوازمو کې شمېرل کېږي او د قصیدې وروستۍ برخه شاعر پر یوه داسې اجتماعي او اخلاقي نتیجه بنا کوي، چې د پښتنو له ملي عنعناتو سره سمون لري او د پینځمې هجري پېړۍ په پیل کې د غور د سوري افغانانو د ملي احساساتو ښکارندويي کوي.

دا قصیده د پښتو ژبې لومړنۍ قصیده ده. د شیخ اسعد سوري په قصیدې کې د بدیع او بیان له صنعتونو نه په ښکلي ډول کار اخیستل شوی دی، لکه:

د فلک له چارو څه وکړم کوکار
زمولوي هر ګل چې خاندي په بهار

د کوکار او خاندي کلمې د تضاد صنعت پورې اړه لري.

تضاد یا طباق:

هغه صنعت دی چې شاعر خپل شعر کې دوه مقابل او متضاد لفظونه راوړي.

دویم بیت:

هر غټول چې په بید یا غوړېده وکا
ریژوي یې پاڼې کاندي تار په تار

د غوړېده او رېژوي کلمې د تضاد صنعت لري.

درېیم بیت:

ډېر مخونه د فلک څپېړه شنه کا
ډېر سرونه کا تر خاورو لاندې زار

(c) ketabton.com: The Digital Library

دا بیت د تشبیې صنعت لري. د زمانې گردش د فلک له څپېړې سره تشبیې شوی دی.

تشبیې: د تشبیې لغوي مانا د دوو وشیانو په یوه مانا کې گډون دی او په ادبي اصطلاح کې د دوو شیانو له یو بل سره هم رنگه یا یو ډول کول دي، خو په دې شرط چې دا هم رنگه یا هم مثله کول ادعایي وي نه رښتیني.

څلورم بیت:

د واکمن له سره خول پرېباسي مړ سي
د ببوزلو وینې توی کاندي خونخوار

د واکمن او ببوزلو کلمې د تضاد صنعت لري.

پينځم بيت:

چې له برمه يې زمري رپي ځنگلو کې
لـه اوکـوبـه يـې ډاري تـيرو جـــبار

برمه او اوکوبه دوه مترادفې کلمې دي.

مترادفې کلمې: هغو ته ویل کېږي چې په لیکلو کې سره توپیر لري او په مانا کې یو شان وي.

اتم بیت:

پـه یـوه گـردښت يې پرېباسي له برمه
نه يې غشی نه لیندۍ وي نه يې سپار

پـه دې بیـت کـې د مراعـات النظیـر صـنعت موجـود دی. د غشـي، لیندۍ او سپار په کلماتو کې.

(c) ketabton.com: The Digital Library

مراعات النظیر یا تناسب: هغه صفت ته ویل کېږي چې شاعر په خپل کلام کې داسې کلمې راوړي چې یو له بله تناسب ولري، نو ځکه دغه صنعت ته تناسب هم وایي.

نهم بیت:

څه تېرى څه ظلم کاندې اى فـلکه
ستا له لاس ندى هېڅ ګل بې له خار

د ګل او خار کلمې د تضاد صنعت لري.

لسم بیت:

په ویرژلو لور نه کړي په زړه کراړیه
پـــر نـــتليـــو اوروې د غـــم نـــاتـار

د ویرژلو او لور کلمې د تضاد صنعت لري او کراړیـه کلمـه پخوانۍ پښتو کلمه ده چې اوس زیاته نه کارېږي.

دولسم بیت:

لـه تـېریـو دې اوښـې څاڅي لـه ورېځـــو
چینې ژاړي پـــه ورتې ورتې ستا لـــه شنار

د اوښې او ژاړي کلمې د استعارې صنعت لري.

استعاره: لغوي معنا یې په سوال او امانت، رعایت یا پـه پـور څه شي غوښتلو ته وایي او استعاره پـه اصطلاح کـې یـوه کلمـه پـه غیـر حقیقـي مانـا اسـتعمالول دي او د حقیقـي او مجـازي مانـا تـرمنځ علاقه مشابهت او ورته والی دی.

استعاره څلور رکنونه لري: مسـتعار، مسـتعار لـه، مسـتعار منـه او وجه جامع.

(c) ketabton.com: The Digital Library

دیارلسم بیت:

نه به لاس واخلې له ځوره نه به لورې
نــه بــه مــلا کــړې لــه بېوزلو له ترار

د زوره او لورې کلمې د تضاد صنعت لري.

پنځلسم بیت:

نه به وصل کړې مین له بل مینه
نـــه بـــه درمـــلې ټـپونه د افګار

د مین او مینه کلمې د مذیل زاید تجنیس لري.

مزیل زاید تجنیس: که د متجانسو کلمو د پای توری زیات او کم وي، مذیل زاید تجنیس بلل کېږي.

اوولسم بیت:

کله غوځې کاندې مراندې د زړګیو
کـــله تـېر بـاسي وګـړي هـوښیار

د دې بیت صنعت استعاره دی. د مراندې کلمـه د استعارې پـه ډول استعمال شوې ده.

شپږ ویشتم بیت:

تر نړۍ یې غوره خاورې هدیره کا
د زمـریو پـــه بـېړیو کله وي څوار

په دې بیت کې له تشبیه صنعت څخه کار اخیستل شوی دی.

اوویشتم بیت:

په دې ویر د غور وګړي تورنمـري سـول
پـــه دې ویـــر رڼـا تــیاره سولـه د ښار

د رڼا او تیاره کلمې د تضاد صنعت لري.

(c) ketabton.com: The Digital Library

اته ویشتم بیت:

ګوره څاڅي رڼې اوښې له دې غرونـو
دا کـړونګی ســاندې لــي پــه شورهار

دا بیت د حسن التعلیل صنعت پورې اړه لري. رڼې اوښې او ساندې په کلمو کې.

حسن التعلیل: د یوه وصف لپاره د یوه ناحقیقي مګر لطیف او مناسب سبب راوړلو ته حسن التعلیل وایي.

نهه ویشتم بیت:

نه هغه زرغا د غرونو د بېديا ده
نــه د زرکــيو پـه مسا دی کتهار

د مسا دی کلمه د استعارې صنعت لري.

د پرشم بیت:

نه غتول بیا زرغونېږي په لاښونو
نه بامي بیا مسیده کا په کهسار

د مسیده کلمه د استعارې صنعت لري.

دوه د پرشم بیت:

د پسرلي اوره تودې اوښې تويـيـنه
مــرغلرې بــه نسیان نــه کړي نـثار

دا بیت د استعارې صنعت لري. د تودې اوښې په کلمه کې.

څلور د پرشم بیت:

نه ښکارېږي هغه سور د سور په لتو
نــه ځـلېږي هـغه لــمر پــر دې دیــار

(c) ketabton.com: The Digital Library

دا بیت تجنیس صنعت لري، له لومړي سور څخه مراد امیر محمد سوري دی او له دویم سور څخه مراد سوریانو قبیله ده.

تجنیس: د تجنیس لغوي مانا همجنس کول دي او په اصطلاح کې که چېرې په یو بیت یا یوه نیم بیتي کې دوه یا زیاتې کلمې داسې راشي چې په لیک او لوست کې سره یو شی او یا څه سره ورته وي او ماناوې یې سره جلا وي.

شپږ د پرشم بیت:

هغه غور په ویر ناتار د واکمن کښېوت
هغه غور سو د جاندم غوندې سور اړ

دا بیت د مرسل تشبې صنعت پورې اړه لري.

اوه د پرشم بیت:

لاس دې مات سه ای فلکه چې دې وکا
محمد غوندې زمری د مړینې ښکار

دا بیت د استعارې صنعت پورې اړه لري.

څلوېښتم بیت:

چې زمري غوندې اوکمن ځي له جهانه
چې څوک نه کړي په نړۍ باندې قرار

دا بیت د تشبې صنعت لري.

یو څلوېښتم بیت:

سخ په تا ای محمده د غور لمر وې
په نړۍ به نه وي ستا د عدل سار

دا بیت هم د تشبې صنعت لري، چې امیر محمد سوري له لمر سره تشبې شوی دی.

(c) ketabton.com: The Digital Library

په لرغونو ادبیاتو کې ساقي نامه

د ساقي نامې تعریف: ساقي نامه د شعر معنوي ډول دی، ساقي نامه فورمونه نه دي، بلکې محتوایي شکل لري چې دا ډول اشعار د مثنوي په متقارب بحر کې ویل کېږي او د خمریه اشعارو په فروعاتو کې شامل دي.

په ساقي نامو کې به د شعراوو مطلب دا و چې دوی به له ساقي څخه د میو هیله کوله. د ساقي، جام، صراحي او میو صفات به یې بیانول. د دنیا بې وفایي او د یو څو ورځو ژوندون په خوښۍ تېرول او د بزم تودول د ساقي نامو عمومي مضمون و.

دې ډول اشعارو په عربو کې له پخوا څخه رواج درلود، بیا عجمي شاعرانو دغه ډول اشعار وویل او په همدې تقلیدي ډول په پارسي شاعرۍ کې د خمریه اشعارو ویل پیل شول او ددغو ژبو د ادبیاتو تر تاثیر لاندې په پښتو شاعرۍ کې هم ساقي نامه ویل پیل شول.

د پښتو په لرغونو ادبیاتو کې لومړی نفر چې ساقي نامه یې لیکلې وه، (زرغون خان نورزی) دی. زرغون خان نورزی اصلاً د نوزاد و او د قوم مشري یې کوله، په دغو وختونو کې د ماورالنهر شیباني خان پر هرات او سیستان هجوم وکړ، نو زرغون خان د وطن له

(c) ketabton.com: The Digital Library

مدافعينو څخه ګڼل کېده او د متهاجمينو پر وړاندې يې سختې جګړې کړې وې.
داسې معلومېږي چې زرغون خان نورزی يو ملي قايد او د وطن ازاديخواه مدافع او جنګيالی سړی و، سربېره پر دې د علم خاوند هم و او د علم او ادب په ميدان کې پوخ او نوميالی شاعر تېر شوی دی.
نورزی د پښتو ژبې ښه شاعر او د ديوان خاوند دی، چې دده ديوان په کجران کې پر (۹۱۲هـ.ق) کال له ملا ايوب تيمني سره موجود و او پر دغه کال چې دولت محمد کاکړ هرات ته تللی و، هلته يې دا ديوان کتلی و چې (۳۰۰) پاڼې يې درلودې.
زرغون خان نورزی ډېر عمر ژوندی و او د ډېر سپين ږيرتوب پر وخت پر (۹۲۱هـ.ق) کال په هرات کې وفات شوی دی.
د زرغون خاان نورزي ساقي نامه ټول (۳۹) بيته لري چې زه يې دلته د څو بيتونو يادونه کوم:

ساقي نامه

ساقي پاڅه پياله راکړه　　مرور يار مې پخلا کړه
اوبه تويې په لمبو کړه　　اور مې مړ په دې اوبو کړه
پسرلی سو غونچه ګل کا　　زلفې تاوې د سنبل کا
بلبلان شور و فغان کا　　کړېدن په ګلستان کا
زاهد وځي صومعې څخه　　شراب پيري ميخانې څخه
هر سړی په ميو مست دی　　دې بهار کې ګلپرست دی
په راغو کې سرې لمبې دي　　د غټولو ننداري دي
جهان ټول سور او زرغون سو　　وچ راغه ښکلی ګلګون سو

(c) ketabton.com: The Digital Library

سرې ټول شور و شعب کا — یـاراني کانـدي طلـب کـا
بهــار وخت د یارانې دی — ښــه موســم د پیمــانې دی
نـو سـاقي پـاڅه بهار دی — نـن ژونـدون سـبا رفتـار دی

ددې ساقي نامې لـه مطالعې څخـه داسې معلومېږي، چې زرغـون خان نوروزی د لوړې کچې شاعر و او د ده مثنوي لـوړه هنـري تومنـه لري چې د پښتو په ډېرو اوچتو مثنویو کې شمېرل کېږي.

اخځوونه

۱- حبیبي، عبدالحی (پوهاند)، د پښتو ادبیاتو تاریخ، دویم ټوک، دانش خپرندویه ټولنه، **۱۳۸۵**ل کال.

۲- هېـواد مـل، زلمـی، د پښـتو ادبیـاتو تـاریخ لرغـونې او منځنـۍ دوره، لومړی ټوک، دانش خپرندویه ټولنه، **۱۳۷۹**ل کال.

(c) ketabton.com: The Digital Library

پښتو لنډۍ او کاکړۍ

لنډۍ د پښتو د ولسي سندرو یوه ستره او مهمه برخــه ده او د خلکــو پــه ســندرو کــې ځــانګړې جوړښت او لار لري. لنډۍ د انسـان د غوټه شویو فریـادونو ریښـو تـه ځـان رسـوي. لنـډۍ لـه سـترو زړونـو څخـه راوتلـي چې نمونـه یـې هـم سـتره ده.

لنـډۍ د عشـقونو او رنځونـو ژبـه ده او پـه تـورو شـپو کـې سـندرې بولي، په ګلانـو کـې خانـدي، پـه غوټیـو کـې سپړېږي او د دښـتو لـه بادونو سره ناڅي او ژاړي.

د پښتو لنډیو اغېز او تـاثیر دومـره زیـات دی چې پـه نـورو شـعرونو کې ډېر کم پیدا کېږي، په تېره بیا هغه وخت چې پښـتانه زلمیـان او پښتنې پېغلې او یا پښتـانه شپانه په دنګو دنګو غرونـو کـې ګرځـي او دغـه لنډۍ پـه خـوږو خـوږو اوازونـو او طبیعـي شـوق او ذوق سـره وایـي، نـو اورېـدونکي تـه ښـکارېږي چـې د خلکـو د سـندرو اوډل څومره خوند لري او د شعر په نړۍ کې څومره د قـدر وړ دي. لنـډۍ په پښتو شاعرۍ کې تر ټولو کوچنی شعري فورم دی، خو د مانـا د ځواک او لېږد له پلوه نه یوازې په پښتو شـاعرۍ، بلکې پـه نړیوالـه شـاعرۍ کـې یـې سـاری لیـدل شـوی نـه دی. لنـډۍ هغـه ځـانګړې دایروي سر تړلی (سربسته) زنځیر دی چې هېڅ سر یې په بلې لنډۍ

(c) ketabton.com: The Digital Library

پورې تړل شوی نه دی، یانې هره لنډۍ پر لومړۍ مسرې پیل او پر دویمه مسرې پای ته رسېږي چې په دې ترتیب یو مستقل او ځانګړی مطلب په لنډ ډول په کې ځای شوی او تمام شوی وي. د لنډۍ کمال په دې کې دی چې مجموعاً په (۲۲) څپو یا دوو مسرو کې دروند مانیز بار او ښکلا لېږدوي، د لنډۍ لومړۍ مسره (۹) او دویمه مسره یې (۱۳) څپې لري، لکه:

لومړۍ مسره

چې	د	خا	لو	لښ	ک	رې	را	غلې

دویمه مسره

زه	به	ګو	مل	ته	د	خپل	یار	دي	دن	ته	ځ	مه

لنډۍ عموماً قافیه نه لري، خو د دویمې مسرې په پای کې یوه اهنګینه کلمه لري چې د لنډۍ ټول اهنګ بشپړوي. هره لنډۍ باید د زور (ه) په واول یا غږن اواز پایته رسېدلې وي او که په پای کې دا زور(ه) رانه شي نو اهنګ یې نیمګړی پاتې کېږي. همدارنګه د لنډۍ په پای کې ځینې حروف او کلمې د اواز اوږدېدو لپاره او یا ځینې ردیفونه لکه (مه، ونه، دینه، مینه، وینه) هم راځي، لکه هغه لنډۍ چې د (مه) په تورو پای ته رسېدلې وي.

ماته ګېډۍ ګلونه راوړه

زه د وربل دپاسه څپر جوړومه

هغه لنډۍ چې د پای توری یې (ونه) وي:

په لوړو غرو د خدای نظر وي

پر سر یې واورې وروي چاپېر ګلونه

(c) ketabton.com: The Digital Library

داسې لنډۍ چې په پای کې يې (مينه) راغلي وي:
خدای به په خپله مازيګر کړي
د چينارو سرو ته مه خېږه مينه
هغه لنډۍ چې وروستی توری يې (وينه) وي:
د سپينو غاښو دې برېښنا شوه
چا ويل ړلۍ ده په تيرا يې ورويته
او دا هم هغه لنډۍ چې په پای کې يې (دينه) راغلي وي:
يا دې د زلفو خوشبويي ده
يا دې د عطرو په چينه لامبلي دينه
ځينې داسې لنډۍ هم شته چې د دواړو مسريو سېلابونه يې د لنډۍ په قانون برابر وي، يانې لومړۍ مسره يې (۹) او دويمه يې (۱۳) سېلابه وي، خو پای يې له پورتنۍ قاعدې او قانون سره سمون نه خوري، يانې په پای کې يې (مه، ونه، دينه، مينه، وينه او نور) نه وي راغلي چې دغه لنډۍ که څه هم بشپړ مطلب لري خو د لنډيو د ويلو په ټولو طرزونو ښه نه ويل کېږي، په ځانګړې توګه له اکثرو سروکو سره د ويلو په وخت کې سکته پيدا کوي او وزن له لاسه ورکوي، خو دغه ډول لنډۍ ډېرې کمې دي، لکه:
د ازل برخې يې وېشلې
د چا يې ښې کړې د چا شولې لوغړنې
د زړه له سوزه به نارې کړم
په اوسېلي به د اسمان ستورې نينې کړم
لنډۍ له سروکو سره هم ويل کېږي او ډېر زوړ او په زړه پورې دود دی، لکه:

(c) ketabton.com: The Digital Library

لونګ کرمه که لو مې ګډ کړو
یاره تا به راولمه لونګ کرمه
لاس به دې وترم په زلفو
لونګ کرمه، په لونګین به دې وهم چې مړ دې کړمه
لونګ کرمه که لو مې ګډ کړو
یاره تا به راولمه لونګ کرمه

همدارنګه د هرې لنډۍ د لومړۍ مسرې څلورمه او اتمه څپه او د دویمې مسرې څلورمه، اتمه او دولسمه څپه خجنې وي، لکه:

غم دې راځې بې غمه نهٔ یم
بې غمه خدای دی بنده ټول په غم کې ویٔنه

لنډۍ تـه ورتـه د نـورو ملتونـو ولسـي شـعرونه لکـه د دري ژبـې دوبیتـــې، د روســـي ژبـــې چستوشـــکی او د اســـپانیایي ژبـــې (Cante,Jondo) زیاتره بې منظرې اوازونه دي، په دې اوازونو کې د انسان په تېره بیا د عاشق او رټل شوي انسان اوازونه راغبرګ شوي دي. په دې شعرونو کې د منظرې او تصویر جوړولو لور ته پاملرنه نه کېږي، د هغو لپاره نه باران شته، نه ږلۍ، نـه تـوده غـرمـه، نـه شـين سحر، نه غرونه او نه بیابانونه.

لنډۍ لکه اسپانیایي (Cante,Jondo) مطلق بې منظرې اوازونـه نـه دي، بلکې کله کله د انسـان پـه څېړلـو کـې لـه طبیعت او د هغـه لـه ښکلو منظرو څخه مرسته غواړي او د همدې موخې لپاره د منظرې په جوړولو لاس پورې کوي، خو پـه دې منظـرو کـې نـه حل کېـږي او هغه د انسان د باطني غوښتنو او د ننیو شخړو د افهام د بشپړاوي لپاره استعمالوي او ښکلې منونکې مجسمه دومره رابرسېره کوي

(c) ketabton.com: The Digital Library

چې د لنډۍ اصلي موضوع (انسان) او د هغه د احساساتو بیان د شکلونو او منظرو تر جسمه جار کړي او فرعي موضوع د اصلي مضمون ځای ونیسي.
همدارنګه د پنجاب (ماهیا) د تحقیق له پلوه تر ډېره حده له (لنډۍ) سره لګي دا دواړه صنفونه په یوه نیمه مسره کې پوره کېږي. په دواړو کې زیات د میني اظهار او هم د دواړو موضوع له بنیادي پلوه یوه وي او دواړه اصناف په خپله په عوامو کې له پخوا څخه بې حده ښکلي دي. د دواړو د وینا طرز هم یو دی خو له دې سره سره په دواړو کې څه خبرې بېلې دي، لکه په پښتو لنډۍ کې همېشه یوه قافیه چلېږي، خو د پنجابي په ماهیا کې د قافیې هېڅ قید نه شته، دویمه د لنډۍ په یوه نیمه مسره کې د لومړۍ نیمګړې مسرې د دویمې پوره مسرې سره پوره تړون وي، خو په پنجابي ماهیا کې په عام ډول د لومړۍ نیمګړې مسرې له دویمې پوره سره هېڅ اړیکه نه شته. په هر حال د پنجابي ماهیا او پښتو لنډۍ د صنف له پلوه یو تربله ورته دي، خو د لنډۍ د قدامت په اعتبار دا ویلای شو چې پنجابي ژبې دا صنف له پښتو څخه اخیستی دی، نو ویلای شو چې په کومه زمانه کې چې د پښتو د شاعرۍ ابتدا کېدله په هغه زمانه کې لا د پنجابي ژبې نوم او نښان نه و.
لنډۍ په پښتو کې په مختلفو نومونو يادېږي او په هر چاپېريال کې بېلابېل نومونه ورته اېښودل شوي دي، لکه: د کندهار او پکتیا پښتانه یې لنډۍ بولي، چې دا اصطلاح د اکثریت په توګه په دوی کې موجوده ده، دا تسمیه ښایي په دې بنا وي چې لنډۍ خلک یو ډول لویشتکي مار ته هم وایي او زیاتره د پاړوګرو تر اودې لاندې نه

(c) ketabton.com: The Digital Library

کېږي. بل دا چې د لنډ (کوتا) په مانا دی او لنډۍ د لنډ مغز دی چې مونث ته يې لنډۍ ويل کېږي او هم ددې ډول نظم لومړۍ مسره په سپلاب کې تر دويمې مسرې څلور سپلابه لنډه وي:

قلم په لاس ګوتې مې رېږدي

د عاشقۍ لنډۍ (مار) په زړه وهلی يمه

همدارنګه يوسفزي، پېښوريان او ځينې نور پښتانه مسره او ټپه ورته وايي چې دا نومونه (اصطلاح) سره له دې چې په دوی کې مروجه هم ده د هر ځای باسواده او تعليميافته پښتانه ورباندې پوهېږي، مسرې ځکه ورته وايي چې مسرې د يو شعر نيم بيتي ته وايي، لنډۍ ته هم پوره بيت نه ويل کېږي، ځکه پوره بيت هغه ته وايي چې دواړه مسرې يې سره برابرې وي، خو د لنډۍ لومړۍ مسره (۹) او دويمه يې (۱۳) سپلابه ده ياني د بيت له يوې مسرې سره تشبې شوې، نو ځکه ورته د مسرې نوم اېښودل شوی دی.

پښتو لنډۍ لنډه او غېزناکه ده او د پښتو د لرغوني فولکلور په زړه پورې برخه ده. څرنګه چې د پښتو فولکلور زياتره برخه د ننګ او جنګ پېښې دي او د پخوانيو جنګونو ښه وسله توره وه او بيا مصرۍ توره چې د ډېر مشهورتيا له کبله يې د مصرۍ تورې پرځای يوازې مصرۍ بولي، نو پښتو لنډۍ چې تورې ته ورته خاصيت لري که توره يوازې څرګند ټپ جوړولای شي نو لنډۍ هم تر تورې کمه نه ده، لنډۍ د پټو او څرګندو ټپونو لامل کېدی شي.

زما په زړه دې پرهار وکړ

په تا دې وشي د مصرۍ تورې وارونه

(c) ketabton.com: The Digital Library

ځرنګه چې لنډۍ د ولسي سندرو يوه په زړه پورې برخه ده، نو پښتانه هم ورته په زړه پورې اوازونه او طرزونه لري. اکثره وخت يې په لوړ، اوچت او اوږده اواز وايي چې په دغسې ويلو ارومرو اواز ټيپېږي، نو ټپ ورته وايي او هم دا چې لنډۍ د پټو او ځرګندو ټپونو لامل کېدلای شي، نو له همدې کبله په ټپه نومول شوې ده او همدارنګه څنګه چې مور په ټپولو خپل ماشوم ويده کوي، د دغسې ټپو په واسطه ويونکي خپل درد بدلی زړه قراروي او ده ته تسلي او سکون وربښي. په کورنيو مجلسونو يا اتڼونو کې له ټپو ويلو سره لاسونه هم پړکول کېږي او له دغسې ټپ ټپ اواز سره چې کوم ساز پيدا کېږي هغه د ټپې له روح سره ډېر لوی تړون لري.

ببلتون ټوپک شو راته ډک شو

ناڅاپه ټک شو په تندي يې وويشتمه

همدارنګه د وردګو، ننګرهار او د کابل شاوخوا پښتانه ټيکی ورته وايي ځرنګه چې لنډۍ عموماً له ډېرو اوږدو پېښو، سوچونو، خيالونو او تصوراتو هغه د مقصد ټکی په لنډو ټکو کې ځرګندوي نو له همدې امله په ټيکی نومول شوې ده.

ټيکی مې ډېرې ورته وکړې

په لااله الاالله يې ختمومه

ډېری پښتانه چې کله د لارې ملګری ورسره نه وي او يا يوازې کار کوي، نو ښه ملګری يې همدغه د پښتو لنډۍ ده، بيا نو له ځانه سره په ورو او ټيټ اواز لنډۍ وايي چې ځينې خلک يې غړانګې بولي. کله چې غم او اند ښنه ډېر زور پرې وکړي نو بيا د خپل غم

(c) ketabton.com: The Digital Library

غلطولو لپاره يې په يوه خاص غمجن او تيټ اواز ځان سره زمزمه کوي چې دې ډول ويلو ته يې غريبي وايي.
ځينې پښتانه لنډيو ته سندرې او بدلې وايي خو سندرې او بدلې د لنډيو لپاره ځانګړی نوم نه شو بللی، ځکه چې دغه نومونه د پښتو د ټولو ولسي شعرونو لپاره استعمالېږي، نو يوازې د لنډۍ لپاره يې خاصولای نه شو.
لنډۍ زياتې د پښتنو مېرمنو د جذباتو اظهار دی او هم دوی ويلي دي، خو هر کله چې پښتنه مېرمن د خپلې حيا پړونی نه غورځوي په دې وجه دا ټولې ټپې د چا نوم ته نه شي منصوبېدلای دا په دې خاطر چې د ويونکي د زړه د کيفيت له تاثر او درده څوک خبر نه شي. د دوی پر خولو د پښتو مهرونه لګېدلي وي، د پېغور له وجې يې د داسې قسم د خيال اظهار سره خپل نوم تړل مناسب نه دي ګڼلي. پښتنه مېرمن د نړۍ د ټولو مېرمنو په څېر د احساس، وجدان او ذوق مېرمن ده او د ښه، مناسب او نامناسب لپاره معيارونه او قضاوت لري، خو د فيوډالي او ماقبل فيوډالي شرايطو چوکاټ هغې ته ددې موقع نه ده ورکړې چې د خپل وجدان حکم او قضاوت د خپل ژوند په عمل کې څرګند او اغېزمن کړي، نو د خپلو لنډيو (ښځمنو لنډيو) يوه مهمه برخه د (نرينه سالارۍ) پر ضد او د ښځې د اوږده اسارت او بېواکۍ د بيان په باره کې وايي او په بېلابېلو مواردو کې ددې ناروا (سالارۍ) د افشا کولو او رسوا کولو لپاره خاص اصطلاحات او سمبولونه استعمالوي او په دې وسيله د ازادۍ او ځانواکۍ پر لوري د خپلې تندې او تلوسې افاده ښيي. ددغو مصطلحاتو له جملې څخه يو هم د (موزي) او

(c) ketabton.com: The Digital Library

(موزيګي) کلمات دي، دا سمبولونه په لنډيو کې د بې غيرت، نامرد، ډارن، بې پښتو، بې وجدان، بې انصاف، دسيسه کار او شيطان نرينه په مانا استعمالېږي او زياتره په ښځمنو لنډيو کې د استعمال موارد لري او په هغو ښځمنو لنډيو کې چې د (موزي) او (موزيګي) پر ضد ويل شوي دي د محکومې او اسيرې پښتنې مېرمنې نهايي نفرت، بېزاري او حسد انعکاس مومي او په عمومي توګه د (پلارواکۍ) د ستم د پاتې شونو ضد انساني او د وحشيانه نتيجو خيرنه او ناپاکه څېره ښيي، لکه:

که مې نصيب د بدو نه واى

چېرې موزي چېرې د لګو صورتونه

همدارنګه د (ستي) د دور له احکامو سره سم به هره کونډه ښځه د خاوند له مړينې سره يوځاى ژوندۍ اور ته اچول کېده، په ځينو نورو لرغونو مذهبونو کې د مړي د سوځولو پرځاى د خښولو عنعنه دود وه، هغوى به ښځه له خاوند سره ژوندۍ ګور ته سپارله، دې عنعنو غالباً په هندي اريايي قبايلو او مشايرو کې زيات دوام کړى دى. د پښتو په عاميانه شعر په تېره بيا په لنډيو کې د (ستي) د لفظ او دود انعکاس او پراخ استعمال دا اټکل منځته راوړي چې د پښتنې ښځې لرغونې ميندې هم (ستي) شوې دي او ددې بشري ضد منسوخ درد رنج يې ګاللى دى.

ګودر دې ونيو تومتي شوم

په اور ستي واى تومتي مه واى مينه

د ستي کېدلو او ژوندۍ ښخېدلو احکام يوازې او يوازې ښځې ته اړم وو او نرينه پر دې احکامو محکوم نه وو، خو په وروستيو پېړيو

(c) ketabton.com: The Digital Library

کې د (ستي) کلمې له عاميانه ادبياتو نه خاصو ادبياتو ته لاړ کړې ده. د لنډيو اساسي مضمون انسان دی، لنډۍ له (انسان) څخه ځان نه بېلوي هغه موضوع چې لنډۍ له خپل اصلي مضمون (انسان) نه بېلوي، لنډۍ هغه يسته غورځوي او نه يې زغمي. لنډۍ يوازې د انسان د غمونو، ناهيليو، بارانونو او برېښناوو نړۍ ته پاملرنه کوي، انسان تصويروي او د هغه د هيجان توپانونه، د هغه د اوښکو بارانونه د هغه د قهر او غوسې تندرونه او د هغه د صبر او زغم سمندرونه ښکاروي، نو له همدې امله لنډۍ د انسان د احساساتو، عواطفو، دردونو، رنځونو او انګېرنو ډېره عالي او دقيقه درجه بندي کړې ده او هغه يې د ډېر خواږه او ظريف بيان په موسيقۍ کې بيان کړي دي، په لنډۍ کې د محروم انسان غم د اوښکو د ناپايه سين مساپر دی، داسې غم چې د انسان د غريزې ښکلا او دده د ازادۍ پر خلاف پر ده باندې تپل شوې دي اوښکې د همدې اوږده او ناپايه غمونو د اسانولو او حلولو په خاطر د لنډيو څپو ته ځان سپاري او په دې توګه د پېړيو په اوږدو مزلونو کې د ځپل شويو او رټل شويو انسانانو د ژوند تراژيدي له لومړيو څخه وروستيو ته او له پېړيو نه پېړيو ته رسېږي.

زما د زړه ناپايه غمه

اور دې چې هر څو پټوم لوګی دې ځينه

لنډۍ د اهنګ يا غږ د هر ډول وزن تابع وي، په هر ډول چې يې اړوې اړول کېږي. غالباً د پښتونخوا په هر ګوټ او په هره قبيله کې بېلابېل اهنګ او وزن لري، لکه تيرايي، شلګري، ګرم سيري، پېښوري، کندهاري، وردګي او داسې نور او هم په مختلفو سيمو

(c) ketabton.com: The Digital Library

کې دا په بېلابېلو طرزونو ویل کېږي چې تقریباً شاوخوا (۵۰) طرزونه لري، لکه: (یکه زار)، (یاقربان)، (راځه راځه) او داسې نور، د لومړۍ مسرې د لنډوالي د دویمې مسرې له اوږدوالي سره د برابرولو لپاره ویل کېږي او دا یې یو قسم د پېژندنې لار هم ده.

په لنډیو کې (باد) شخصیت پیداکوي داسې شخصیت چې کولای شي اوږدې لارې په لنډ وخت کې پرې کړي، هغه کولای شي د ګلونو وږمې او د لونګو خوشبویي د نړۍ یوې برخې ته ولېږدوي او یا دا چې له هر ځای یه هر ځای ته، له هرې خوا څخه هرې خواته د غرونو، بیابان، سین، سمندر، صحرا د لوړو څوکو له لوري زموږ خواته او زموږ د کلیو کېږدیو، کروندو خواته تلای او راتلای شي هغه نه ستومانه کېدونکي وزرونه لري، د مینې او رفا استازی دی او د هر چا محرم ګڼل کېږي، له هغه نه هېڅوک خپل راز نه پټوي او هر څوک ربښتیا ورته وایي له همدې کبله (باد) په ولسي ادب کې د انسان د ټولو اسرارو عشقونو، غمونو او خوښیو شریک او شاهد دی.

یو واري بیا په دې لار راشه

د سهار باده غرمې مړاوي کړل ګلونه

همدارنګه د تورو شپو او بې څراغه کېږدیو او جونګړو شاعران تر هر چا د سپوږمۍ او ستورو د رڼا او ځلا په ژبه ښه پوهېږي، نو له همدې امله په عاشقانه لنډیو کې سپوږمۍ هم د باد په څېر ژوند پیداکوي او د لنډیو د بې نومه شاعرانو د عواطفو نړۍ ته لار باسي او د عواطفو لطیفو انځورګریو په افاده او شکل موندلو کې مرسته کوي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

زما او ستا ترمنځ شول غرونه

سپيني سپوږمۍ ته سلام کړه سلام به کړمه

د لنډيو د زېږېدو او مرګ د چټکتيا او پراختيا اندازه د ټولنې د اجتماعي اقتصادي بدلون په سرعت او وسعت پورې اړه لري؛ هر څومره چې اجتماعي اقتصادي وده ګړندۍ او انقلابي وي هماغومره د نويو لنډيو د راپيداکېدو او د زړو لنډيو مرګ او يا بدلون هم ګړندی کېږي، خو ددې خبرې مانا دا نه ده چې لنډۍ په مشخص تاريخي فورماسيون کې په يوه ميزان او بې بدلونه پاتې کېږي، البته دا يوه اصلي او قانونمنده خبره ده چې کله يو اجتماعي اقتصادي فورماسيون بل اجتماعي اقتصادي فورماسيون ته ځای پرېږدي، د ټولنې په روبنايي قلمرو کې د ژورو انقلابي بدلونونو او تغيراتو لپاره زمينه برابرېږي، خو دا حتمي نه ده چې په اجتماعي سيمه کې دې ټول تغيرات حتی سطحي او جزيي تغيرات يوازې او يوازې هغه وخت منځته راشي چې يوه تاريخي مرحله بلې تاريخي مرحلې ته ځای پرېږدي. د فولکلور د ټولو برخو په ځانګړې توګه لنډيو په دې مشخص دوران کې د رازېږېدو له وخته بيا تر ننه پورې د يو روبنايي تابع جز په توګه پرله پسې تغير موندلی دی. په دې مشخص فورماسيون کې ډېرې لنډۍ هست شوي او ډېرې نشت شوي دي، نوي مضمونونه لنډيو ته ننوتي او ډېر زاړه اصطلاحات او لغات او ژبني علايم له لنډيو څخه لويدلي او پر دې سربېره هغه لنډۍ چې مدلول بهايې له منځه تللي او يا د خلکو له نظره لوېدلې دي په خپله هم هېرې شوي او مړې شوې دي. په دې جريان کې د ځينو لنډيو د ساقطېدو پروسه اوږده

(c) ketabton.com: The Digital Library

شوې او تر قطعي مرګ پورې یې اوږده لاره وهلې ده. په همدې ردیف کې په قوي احتمال هغه لنډۍ شاملې دي چې د لنډیو هستوونکو او یا د غاړو ایجادګر اخلافو د هغو په لومړۍ یا دویمه فقره کې تغیر راوستی دی او د اصلي لنډۍ یوه مهمه برخه یې غورځولې ده، لکه:

زما د زړه صدف دې مات کړ
ځکه مې وینې په سینه وهي موجونه
زما د زړه صدف دې مات کړ
زه به تر سترګو مرغلرې تویومه

په دې دوو لنډیو کې چې واحده لومړۍ مسره لري یوه خامخا تر بلې مخکې ویل شوې ده او د دویمې لنډۍ خپله لومړۍ مسره له هغه نه اقتباس کړې ده، دا احتمال ډېر کمزوری دی چې دواړه لنډۍ دې د ویلو شاعرانو په عین وخت کې ویلې وي او که چېرې دغه مهال فرض ددې دوو لنډیو په باره کې ومنو، نو دغه دوه لنډۍ خو په خپله نوع کې یوازېنۍ دوه جوړه شوې لنډۍ نه دي، بلکې داسې لنډۍ ډېرې دي چې دوه دوه، درې درې او حتی څلور یا تر هغو زیاتې په لومړۍ یا دویمه فقره کې سره یو دي. پر یادو شویو مثالونو سربېره داسې لنډۍ هم شته چې په دویمه مسرې کې سره یو شوي دي، لکه:

سترګې دې دواړه رانږدې کړه
چې په ژړا شي مرغلرې تویوینه

(c) ketabton.com: The Digital Library

تر خماري سترګو دې جار شم
چې په ژړا شي مرغلرې تویوینه
عالمه سترګو ته يې ګورئ
چې په ژړا شي مرغلرې تویوینه

له دې مثالونو څنې معلومېږي چې دا يو تصادفي شاعرانه توارد نه دی، بلکې ددې راوړل شویو فقرو مانا داده چې د هر مثال او هرې نمونې په لنډیو کې يوه لنډۍ تر نورو پخوا ويل شوې ده او دویمه، دریمه، څلورمه او نورې لنډۍ وروسته راپیدا شوي دي. د وروستیو لنډیو شاعرانو د لنډۍ لومړۍ برخه راخیستې ده او د لنډۍ دویمه برخه يې حذف کړې او په خپله يې له خپل ذوق او غوښتنې سره سمه هست کړې او ور اچولې ده. ددې تصرف لپاره ډېر علتونه اټکل کېدی شي، مثلاً د لنډيو هستوونکو د ذوق توپیر، د ټولنيز موقف توپیر، د دردونو او اجتماعي کورونو توپیر، د زمان توپیر، د عمومي ټولنيز انکشاف توپیر، د کلي او کېږدۍ، فقر او رفاه او د طبيعي چاپېریال توپیر او داسې نور ددې سبب شوي چې د لنډیو په دویمه مسره کې لاس ووهل شي او ددې منل شوي علمي اصل پر بنا چې انسان د خپل مادي چاپېریال مخلوق او د هغو طبیعي او اجتماعي مظاهرو بیانوونکی دی چې دی يې راچاپېر کړی دی په پخوانۍ لنډۍ کې لاس وهي او هغه د خپلې مشاهدې او تجربې او روحي غوښتنو د بیان چوپړ ته راکاږي، کله کله د لنډیو په فقرو کې توپیر او بدلون د محلي او قبایلي یا داسې

(c) ketabton.com: The Digital Library

نورو توپيرونو او ملحوظاتو په رعايت منځته راځي او قانوني عمق نه لري، لکه په دغو لنډيو کې:

يار مې د خوست زه د تيرا يم
خدايه خوست وران کړې چې جوړه تيرا له ځونه

او يا:

يار مې د کوټ زه د تيرا يم
خدايه کوټ وران کړې چې جوړه تيرا له ځونه

په دې لنډيو کې (خوست) د (کوټ) ځای نيولی يا ددې برعکس، خو په دې راز تصرف کې د لنډيو د هستوونکو محلي تمايلات داخل دي او د داسې ترميمونو په لړۍ کې ناسخ او منسوخ د نوي او زاړه، د راتلونکي او تلونکي د تسلسل قانونيت نه شي مطالعه کېدی. دا ډول لنډۍ ډېرې دي چې خلکو د اصلي لنډۍ په اعلامو او نومونو د خپلو محلي تمايلاتو پر بنا بدلون راوستی دی او ددغه راز بدلون د لنډيو د مرګ او ترک کېدو په چانولو او حتمي کولو کې اغېزه نه لري. ځينې داسې لنډۍ هم شته چې سره ورته مضمون لري خو الفاظ او ترکيب يې توپير ښيي، ياني داسې توپير چې په محلي قبايلي او ټولنيزو مشخصاتو پورې اړه نه لري، بلکې داسې ښکاري چې دا توپيرونه د لنډيو د شاعرانو له ذوق، ادبي سليقې او ذهني انګېرنو څخه راپيدا شوي او دا تغير او بدلون که څه هم د بشپړې فقرې (مسرې) تر بدلون محدود او جزيي دی، خو د لنډيو د تاريخي او نه درېدونکي تحول د پروسې يوه جلوه اټکل کېدی شي، لکه:

(c) ketabton.com: The Digital Library

نصیب تقدیر ته ګناه نه شته
بخت چې کوته شي تندی تل د غرې خورینه
عالمه ماته ګناه نه شته
بخت چې کوته شي پاچاهان د غرې خورینه

کاکړۍ غاړې (کاکړۍ):

کاکړۍ غاړې چې کاکړۍ لنډۍ یې هم بولي، د پښتو ولسي ادبیاتو یو خوږ ډول دی، چې راز راز موضوعات (رزم او بزم) د پښتو ټولنیز، اقتصادي شرایط، کولتوري پابندي، دیني او عقیده یي مسایل، ساده ولسي افکار، ټوکې او ټکالې او د پښتني کولتور بېلابېل اړخونه، خویونه او رواجونه په خپله لنډه غېږه کې رانغاړي.
کاکړۍ لنډۍ که څه هم له نامه څخه یې له کاکړو سره تړلې معلومېږي، خو د ټولو پښتنو اصیل مال دی او په پښتو کې داسې قبیله نه شته چې د دې لنډیو په جوړولو کې یې لږه یا ډېره ونډه نه وي اخیستي، دغه ډول له نورو ټپو څخه یو جلا او بېل شی دی، چې لومړی وار کاکړو نښلولي دي او تر ننه به زیات و کم پنځوس زره کاکړۍ لنډۍ جوړې شوې وي. کاکړۍ لنډۍ له دوو مسرو څخه جوړې وي، چې کله کله یې د دواړو برخو سېلابونه سره برابر او کله کله توپیر سره لري او د دواړو برخو وروستي توري یې سره یو رنګ وي. هغه کاکړۍ غاړې چې هره مسره یې اته اته سېلابه وي:

(c) ketabton.com: The Digital Library

ښايستې که ستا رضا ده
ستا د قام بـدي پر مـا ده

د جوړښت د څرنګوالي له مانا دغـه غـاړې پـر پنځـه ډولـه وېشـلای شو:

۱- کرېږ غاړې: دا يې هغه ډول دی چې نه رديف، نه قافيـه او نـه هـم د څپو برابروالی په کې مراعتېږي، لکه:

زه نرۍ پاتو له ځمه
د رووب لوړې که دي ليار راکه

۲- هغه ډول غـاړې دي چې د څپـو شـمېر يـې برابـر وي او رديف هـم لري خو قافيه نه لري، لکه:

ازلي قلم مې خوار دی
سپينه ژوند مې په زوال دی

۳- هغه ډول غـاړې دي چې د څپـو شـمېر يـې برابـر وي او قـافيـه هـم لري خو رديف نه لري، لکه:

پــــه اور دي ســتي کـــورونـــــه
خدای دې ژلګي کې لوی نذرونه

۴- هغه غاړې دي چې قافيه او رديف دواړه لري او د څپو شمېر يې هم سره برابر وي، لکه:

په ربه ارمان به مړه سو
که به ګډ په پښتانه سو

۵- ازادې غاړې دي چې پرتـه لـه وزن څخـه، نـه قافيـه لـري او نـه هـم رديف، لکه:

(c) ketabton.com: The Digital Library

تر ساړه شمال دې جار شم
تــرپــی پــورتــه خــراسانــه

باید ووایو چې ولسي ادب ټاکلی تاریخي بنسټ نه لري او د ژبې، کلمو، رواجونو، انځورونو او یادولو څخه یې د وخت او لرغونتوب ښه اټکل کېږي. لکه مورږ چې په لنډیو کې نمونې لرو.

که د خالو لښکرې راغلې
زه به ګومل ته د خپل یار دیدن ته ځمه

څنګه چې خالو د غزنوي محمود یو سر لښکر و او د ګومل پر لاره هند ته تلو راتلو او د خالو د لښکر پر یوه سرتېري مینه د خپل اشنا د دیدن لپاره ګومل ته ورتله، نو له دې څخه څرګندېږي چې دا لنډۍ د غزنوي محمود په زمانه کې جوړه شوې ده. دغه ډول ولسي ادب نور ژانرونه او کاکړۍ غاړې هم په دې توګه پېژندل کېدلای شي، د بېلګې په توګه یوه غاړه:

ونه کېږېږي د منو
تېر شول ډیلي له بر اسو

دلته د ډیلي د کلمې په یادونه کې ډیلي ته د لوی اتل احمدشاه بابا د تګ یادونه شوې ده، یانې دا غاړه هماغه مهال ویل شوې ده. په کاکړیو غاړو کې د خبرو اترو او ډراماتیکو غاړو ترڅنګ کله کله د یوې موضوع په اړه څو غاړې پرله پسې هم راځي لکه د کاکړو د یوه اتل او د انګرېزانو په مقابل کې د تکړه جنګیالي شېرجان کیسه چې د هر کاکړ تر غوږونو رسېدلې او تر خولې وتلې ده:

چې پاسنۍ تـې خــېژاوي
شېرجان سګرېټ ولګاوي

(c) ketabton.com: The Digital Library

شېرجان خوی د غازي وکئ
د کـاکـړو رنګ یـې ښه کئ

د نورو پښتو ولسي شعري ژانرونو په څېر په کاکړیو غاړو کې هم د ښځې ونډه ډېره ده، دا ځکه چې لـه یوې خوا پـه پښـتني ټولنـه کې ښځې ډېرې محکومې او خوارې دي، لـه بلې خـوا پـه کـاکړیو نـارو کې د شاعر نوم ته د یادولو اړتیا نه شته.

مجبوري ده ناست یم
زړګی مې غوټې پرې کي ستا غم
له جانانه بېله سومه
لکه ګل ورژېدمه

په عمومي ډول ددې ډول فورم هندسي جوړښت داسې دی:

یو ډول:

=a_______________
=a_______________

بل ډول:

a_______________
a_______________

اخځونه

۱- کوهار- د بوریوال کاکړو وېبلاګ.
۲- ستاسـو نـړۍ خپرونـه- بـي بـي سـي راډیـو د صـادق ژړک، غفـور لېوال او حبیب الله رفیع مرکه.
۳- د لنډیو په هکله د هارون حکیمي لیکنه.
۴- پښتو متون- د صابرخان خویشکي اثر.
۵- د پښتو ټپې- د سلمی شاهین اثر.

(c) ketabton.com: The Digital Library

۶- پښتو لنډۍ- د سليمان لايق اثر.
۷- ښوونه- د علامه پوهاند استاد عبدالشکور رشاد اثر.
۸- د پښتو ځانتني ادب او موسيقي- د مرحوم غلام جيلاني جلالي اثر.
۹- د پښتو ادبياتو تاريخ- د سرمحقق زلمي هېوادمل اثر.
۱۰- د پښتو شعر هندسي جوړښت- د محمد اسمعيل يون اثر.

يادونه: ما په خپله ليکنه کې د پورتنيو يادو اثارو مطالعه کړې، د هغو له بېلابېلو مخونو څخه مې مانا او مفهوم را اخيستى او بيا مې خپله ليکنه پر همغو اساساتو درولې ده.

(c) ketabton.com: The Digital Library

په پښتو ادبياتو کې لومړنۍ ژباړه

په لومړۍ او دويمه اسلامي پېړۍ کې د پښتونخوا غربي خواوې او د غور ځمکې د پښتو ادب د پرمختګ او ودې زانګو وه او دغه سوري کورنۍ وه چې له دوی څخه د غور د شاهنشاهي مشهوره کورنۍ پيدا شوه او ډېر مشهور شاهان او فاتحان لکه: سلطان غياث الدين او معزالدين محمد او نور په کې راووتل او ددغې کورنۍ په وخت کې بيا غور د پښتو شعر او ادب ټاټوبی و، چې د دوی د دربار شاعران وروسته تاسې ته درپېژنو. له ټولو ادبي څېړنو څخه داسې ښکاري چې د پښتو لومړني اثار هم په دغو سيمو پورې اړه لري. محمد هوتک په پټه خزانه کې ليکلي:

((په لرغوني پښتانه کې هسې حکايت کا شيخ کته رحمه الله چې ابو محمد هاشم د هلمند په سروان کې پر (۲۲۳هـ.ق) زېږېدلی او په بست کې يې له علماوو او فقهاوو لوستنه وکړه او وروسته ولاړ په عراق کې يې په کلو کلو د لويو امامانو څخه سمع وکړه او ابن خلاد چې ځرګند و په ابي العينا سره يې په بغداد کې عمرونه تېر کړل او له هغه يې د عربي بلاغت او اشعار ولوستل او په (۲۹۴هـ.ق) کې له عراقه بېرته راغی، درې کاله وروسته په بست کې وفات شو، نقل

(c) ketabton.com: The Digital Library

کا: چې ابو محمد په عربي او فارسي او پښتو شعرونه ویل او هغه وخت چې دده استاد ابن خلاد ړوند شو، نو ده به یې خدمت کاوه او د هغه څخه به یې خواږه شعرونه په ادب کې د عربو اوریدل.
ابو محمد له عربي څخه په پښتو د خپل استاد ډیر شعرونه هم را اړولي دي.)) د لرغوني پښتانه اسناد دا بیان د ابو محمد هاشم علمي او ادبي ژوندون ښکاره کوي او داسې څرګندیږي چې د (۳۵۵هـ.ق) تر حدودو پورې د عربو مدنیت د عربي ژبې سلطه او د عربي ادابو او علومو اثر د پښتونخوا په اکثرو برخو کې خپور شوی و او ددې ځمکې غربي خوا تر ډېره تر دغه اثر لاندې وه، که څه هم په دغه عصر کې د برې پښتونخوا خلکو د ال طاهر (۲۰۵- ۲۵۹) تر بیرغ لاندې استقلال وموند او څه ناڅه د پارسي ژبې ادب هم په دغو زمانو کې ژوندی شو، خو عربي علمي، ادبي او درباري ژبه وه او پوهانو خپل اثار پر دغه ژبه لیکل. په خراسان کې د عربي ژبې ډېر لیکوال او پوهان وو، چې دوی د عربو د مدنیت او ادب په خپرولو کې ښه خدمتونه وکړل. مثلاً صالح بن عبدالرحمن سیستاني د حجاج بن یوسف په امر له (۸۱-۸۷) دواوین او دفاتر له پارسي څخه عربي ته نقل کړل او ډېر علما پر عربي علومو بوخت شول، لکه ابوخالد وردان کابلي موسوم په (کنکر) چې د علي بن حسین (۴۲-۷۴هـ) له ملګرو څخه و او د حجاج له ظلمه مکې ته وتښتېده یا شاد بن برد د عباسي دربار ړوند شاعر چې اصلاً د تخارستان او په (۱۲۷هـ.ق) کې وژل شوی دی. پته خزانه چې وایي په کلو کلو د علم او ادب د زوکړې لپاره په بغداد کې مېشت و او د

(c) ketabton.com: The Digital Library

عربو د ادب له هغه مشهوره استاذه يې استفاده کوله، کوم چې ابن خلاد نومېده او په ابي العينا معروف و.

ابو هاشم په سروان کې زېږېدلی او په بست کې يې ژوند تېراوه او هم هورې پر (۲۹۷هـ.ق) کال مړ دی. د پټې خزانې له ليکه ښکاري چې دا سړی دپښتو ژبې ليکوال هم و او ده په پښتو يو کتاب کښلی و چې په هغه کې يې د عربو د اشعارو فصاحت او بلاغت بيان کړی و او نوم يې د (سالو وږمه) و، متاسفانه چې دا کتاب اوس نه شته او د پښتو په منثور ادب کې چې د کوم لومړني کتاب نوم موږ ته معلوم دی، همدغه د (سالو وږمه) ده چې د (نسيم ريګستاني) مانا لري او داسې ښکاري چې دا کتاب به له عربي څخه د پښتو له لومړنيو تاليفاتو څخه و.

د ابو هاشم اشعار:

ددې عالم او اديب سړي کوم شعر چې زموږ په لاس کې دی، د پټې خزانې په واسطه له (لرغوني پښتانه) څخه رانقل شوی دی، لکه دا کتاب چې تصريح کوي هاشم سرواني د درېيو ژبو شاعر و. هم يې په پښتو هم په عربي او فارسي اشعار ويل، خو دده عربي يا فارسي کوم شعر د پټې خزانې مولف نه دی رانقل کړی. که يې فارسي شعر زموږ په لاس کې وای، نو يقيناً به ددې ژبې له لومړنيو شاعرانو څخه هم وای. پټه خزانه ليکي: (ابن خلاد چې يو ظريف او اديب سړی و، په يوه شعر کې يې درهم ستايلی دی او ابو محمد هاشم دغه شعر داسې په پښتو را اړولی دی:

(c) ketabton.com: The Digital Library

ژبــه هــم ښــه وينــا کانــدي چــې يــې وينــه
د خاونـــد پـــه لاس کـــې زر او درهمونـــه
ژبـــور ورلـــه ورځـــي وينـــا يـــې اوري
د درهـــم خاونـــدان تـــل وي پـــه وياړونـــه
درهـــم ژبـــه ده کـــه ځـــوک ژبـــور کېـــږي
ده وســـله کـــه ځـــوک پـــه کانـــدي قتالونـــه
کــه درهــم يــې ځينــې ورک ســي ســي نتلــى
بــې درهمــو يــې وي پــه خــړو پېژوندونــه
کـــه بـــداى ســـونى وبـــولي خلـــک وايـــي
دا وينـــا ده رښـــتيانيه لـــه رښـــتونه
کـــه بېـــوزلي ووايـــي رښـــتيا خبـــره
نـــور ووايـــي دا خـــو ســـونى دى تېرونـــه
هـــو درهـــم ښـــندي هـــر چـــا لـــه لويـــه برخـــه
د درهـــم د خاونـــد هـــر ځـــاى پرتمونـــه.

دا اوه بيته چې زموږ لاس ته راغلي دي، په دريېمې هجري پېړۍ کې د پښتو ادب ډول، صبغه او رنګ راښيي که موږ د عربو د ادبي تاريخ کتابونو ته رجوع وکړو، نو هلته د ابن خلاد ذکر هرو مرو ګورو.

دا سړى د عربو مشهور اديب او ظريف سړى و، چې نوم يې محمد بن القاسم يا ابن خلاد بن ياسر بن سليمان او نيکه يې ابو عبد الله و. دى له لويو استادانو څخه روايت کوي او ډېر مشاهير لکه سولي او

(c) ketabton.com: The Digital Library

ابن نجیح او احمد بن کامل دده ادبي شاگردان دي. پر (۱۹۱هـ.ق) کال په اهواز کې وزیږېد او پر (۲۸۲یا ۲۸۳) په بغداد کې مړ شوی دی. په ځوانۍ کې ړوند شوی و، د عربي ډېر پاخه اشعار لري او ډېر حکامي اشعار او مضامین له ده رانقلېږي. سروان دهلمند د غاړې مشهور ښار و چې اوس یې ساروان کلا بولي او د هلمند پر شرقي څنډه د یوه کلي په ډول شته. ابن حوقل وایي چې د سیستان یو وړوکی ښار دی، مېوې، خرما او انګور لري.

(c) ketabton.com: The Digital Library

په پښتو لرغونو ادبیاتو کې قصیده

سریزه:

دا موضـوع (پـه پښـتو لرغونـو ادبیـاتو کـې قصیده) د نورو موضوعګانو ترڅنګ د ګران استاد له خوا ماتـه د کورنۍ دندې پـه شکل راکړل شوې او ما هم د امکـان تـر بریـده هڅـه وکـړه تـر څـو پـه دې اړه معلومـات راغونډ او بیـا وروسـته پـرې خپلـه ارزونـه وکـړم. پـه دې هیله چې راټول شوي معلومات دقیق زما او زما په شان د نـورو زده کړیالانو په ګټه وي.

قصیده چې په پښتو کې ورتـه بوللـه وایـي یـوه عربـي کلمـه ده، چـې مانا یـې قصـد کـړای شـوې ده او قصیـده هغـه شعـري فـورم دی چـې غزل ته ورته دی خو په دومـره تـوپیر سره چې د غـزل بیتونـه کـم او د قصیدې بیتونه بیا تر (۱۲-۱۷) څخه زیات او اخري حد یـې معلـوم نه دی. د قصیدې لومړی بیت مقفی او د نورو بیتونو لـومړۍ مسـره یـې بـې قـافیې او دویمـه مسـره یـې د مطلـع قافیـه تعقیبـوي او د موضوع له پلوه په کې هر ډول موضوعات رانغاړل کېږي.

پـه پښـتو لرغونـو ادبیـاتو کـې دوه داسـې قصـیدې چـې یـوه یـې د پینځمې هجري پېړۍ او بله یې د شپږمې هجري پېړۍ په اوایلو کـې ویل شوې تر دې دمه زموږ لاس ته راغلي دي. دغه قصیدې د تاریخ

(c) ketabton.com: The Digital Library

سوري په حواله شیخ کټه په خپل (لرغوني پښتانه) او له هغه څخه محمد هوتک (پټې خزانې) ته نقل کړې چې اوس پرې د پښتو ادب چمن شین دی.

په دې قصیدو کې یوه د اسعد سوري قصیده ده چې په غور کې اوسېده او هلته یې د سوریانو د شاهي خاندان د پادشاهۍ په دوران کې ډېر عزت درلود. شیخ اسعد د محمد زوی چې وروسته بیا پر (۴۲۵هـ) کال په بغنین کې وفات شو، دغه قصیده د امیر محمد سوري پر مړینه، چې د محمود غزنوي د لښکر له خوا بندي او وروسته بیا مړ شو ویل شوې او مرثیه یې بللای شو.

د ابن اثیر په وینا دغه جنګ پر (۴۰۱هـ) په اهنګران کې واقع شوی و او شروع هم په داسې انداز کوي چې لومړی له فلک څخه شکایت کوي. د شیخ اسعد سوري دغه قصیده لومړی (۱۹) تمهیدي بیتونه لري او مطلع یې دا ډول ده:

د فلک له چارو څه وکړم کوکار
زمولوي هر ګل چې خاندي په بهار

شیخ اسعد وروسته بیا فلک مخاطب ګرځوي او فلک ته دغه ډول خطاب کوي:

څه تېرې څه ظلم کاندې ای فلکه
ستا له لاسه نه دی هېڅ ګل بې له خار
په ویرژلو، لور نه کړې په زړه کراړیه
پر نتلیو اوروې د غم ناتار

ددغو خطابي بیتونو شمېر تول (۱۱) دی او تر دغو خطابي بیتونو وروسته شیخ اسعد په ډېر ماهرانه او استادانه ډول خپل اصلي

(c) ketabton.com: The Digital Library

مطلب ته راځي چې هغه د امیر محمد سوري پر مړینه ویرنه او ماتم کول دي:

کلــه غـــورځـــوې واکـمن لـه پلازونو
کلـه کـېنوې پـــه خـــاورو کـــې بــــادار
زموږ په زړونو دې نن بیا یو غشی وویشت
ودې ژوبللـــه پـــه دې غـــشي هـــــزار

شیخ اسعد په دغه قصیده کې د هغه وخت د سوریانو وضعیت چې د خپـل امیـر د مړینـې لـه املـه پـر دوی راغلـی و او دوی یـې ډېـر ځورولي او کړولي وو، ډېر په لوړ او هنري انداز سره انځور کړی او ترسیم کړی:

په دې ویر د غور وګړي تور نـمري سول
پـــه دې ویـــر رڼـــا تـیاره ســـوله د ښار
ګوره څاڅي رڼې اوښـې له دې غـرونـو
دا کــــړونګی سانـدې لـــي پـــه شورهار

ددې علت داسې بیانوي:

دا په څه چې محمد ولاړ له نړیه
په ویرنه یې سو غور ټول سوګوار

شاعر په ټوله قصیده کې پـه ټولـو برخـو کـې هغـه نکـات پـه ډېر ښـه انداز سره مراعات کړي چې د یوې ښې قصیدې لپاره اړین دي.
شاعر په پای کې دغه قصیده په دعایه سره پایته رسوي:

په جنت کې دې وتون زموږ واکمنه
هـــم پــه تـا دې وي ډېـر لور د غفار

(c) ketabton.com: The Digital Library

تحلیلي کتنه:

قصیده چې یو مشهور شرقي شعري فورم دی او پخوا ډېر مروج و او داسې ښکاري چې ښه ښکاري ښکلی هم لیدل شوي چې دغه شعري فورم تر اسلام دمخه په اریایانو کې هم و او له عربي ادبیاتو څخه فارسي ته را انتقال شوی دی.

د پښتو په لرغوني ادب کې شیخ اسعد سوري لومړنی سړی دی چې موږ ته معلوم دی، دده شعر د پارسي د همغه وخت د همعصرو شاعرانو له اثارو سره نږدېوالی، ادبي رابطه او قرابت لري.

دا خو ښکاره ده چې د (۴۰۰هـ.ق) په حدودو کې پارسي ادب د ساماني شاهانو په دربارونو کې ډېر ښه روزل شوی و او بیا وروسته د سلطان محمود غزنوي پر وخت قصیده ویل خپل عروج او د اوج نقطې ته رسېدلي وو او پر دغه وخت دغه ادبي فن پوخ او بشپړ شو.

پر دغه وخت د عنصري او فرخي او نورو پارسي ژبو شاعرانو له قصیدو سره که د شیخ اسعد قصیده پرتله شي نو دا په ګوته کوي چې په هغه وخت کې ددې دوو مدنیتونو یانې غزني او غور ترمنځ ضرور اړیکي موجود وو، ځکه د قصیدې ویلو اثر او ادبي میلان په غور کې هم لیدل کېږي.

دا قصیده ډېر خصوصیات لري چې ځینې یې دلته ذکر کوو:

۱- دا قصیده د پښتو له خپلو اوزانو سره ډېر فرق لري البته د وزن او عروضي کیفیت له پلوه او د فارسي اوږدو قصیدو ته ورته ده.

۲- دا چې د پارسي په قصیدو کې د ګریز (اصلي مطلب ته ګرځېدل) ځانګړنه موجوده ده. دا قصیده هم د امیر محمد سوري د ویر په

(c) ketabton.com: The Digital Library

بیانولو سره خپل اصلي مطلب ته ګرځېدلي او په لومړي سر کې یې د فلک غندنه کړې ده.

۳- په دغه قصیده کې که څه هم ډېر عربي او پارسي لغات په کې شته خو له دې سره سره ډېر پخواني او متروک پښتو لغاتونه هم ډېر دي چې اوس له استعماله غورځېدلي او داسې څرګندوي چې په لرغوني دوره کې موږ په خپله ژبه کې ډېر لغات درلودل چې اوس مو له لاسه ورکړي او ځینې یې اوس هم د استعمال وړ دي.

۴- د دې قصیدې له سلاست، بلاغت او ادبي ښېګڼو څخه دا څرګندېږي چې اسعد سوري یو ډېر ښه مقتدر او زبردست شاعر و، چې د محمد د مرګ او پر هغه د خلکو د ماتم تصویر یې په ډېر ښه او لوړ هنري انداز ترسیم کړی او په ډېر ښه شان سره یې په قصیده کې ځای کړی دی.

۵- دا چې شیخ اسعد په دې مرثیه کې د امیر پر مړینه غم ښکاره کوي او د یو ډول ماتم څرګندونه کوي، خو ترڅنګ یې بیا د غور د هغې طبیعي ښکلا یادونه هم کوي چې غور یې لري او هغه طبیعت په دې غم کې د غور له خلکو سره شریک ګڼي چې غرونه یې سپینې اوښکې څڅوي او ابشارونه یې د غم او ماتم سندرې وایي او هغه زرکې چې د غور په شنو ورشوګانو کې به یې د خوشالۍ او نشاط نغمې ویلې هغه هم د امیر پر مړینه خپه او پر زړه سوې انځوروي او د غاټول د ګلونو د نه شنه کېدو خبره کوي. شیخ اسعد دغه ټول انځورونه په ډېر ماهرانه ډول انځوروي.

۶- دا چې هغه مهال به شاعرانو او قصیده سرایانو ډېر کوښښ کاوه چې د خپل ممدوح ډېره ستاینه وکړي او د خلکو په نظر د هغه

(c) ketabton.com: The Digital Library

مقام ډېر لوړ وښيي، نو له رنګ رنګ مبالغو څخه به يې کار اخيست، چې کله کله به داسې هم کېدل چې د زيات افراط له وجې به يې ځينې کېدونکې کړنې د معجزو درجو ته رسولې خو شيخ اسعد سوري د خپلې ځيرکتيا او هوښيارۍ په وجه له دغه ډول بې ځايه مبالغو څخه ځان ژغورلی دی.

۷- شيخ اسعد سوري که څه هم د امير پر مړينه د خپګان څرګندونه کوي خو د پښتو له عنعنوي او کولتوري بريده ځان نه اوباسي او د امير مړينه د ننګ او غيرت مړينه بولي او د هغه پر نامه د افتخار خبره کوي.

۸- شيخ اسعد سوري د امير مړينه د خلکو او وطن لپاره يوه ضايعه ګڼي، خو بالمقابل فرخي چې تر ده وروسته يې د غزني د تباهۍ په باب قصيده ويلې او د قصيدې په اخر کې د ځان په اړه فکر کوي چې د غزني دربار تباه شو اوس به شاعران څه کوي.

شعرا را بتو بازار بر افروخته بود
رفتی و باتو بيکبار برفت آن بازار

۹- اسعد سوري په دغه قصيده کې له غيابه څخه د مخاطب پر لور ډېر ښه التفات کوي، چې دې التفات يې دې قصيدې ته لا ښکلا ورکړې چې دا په هغه وخت کې ډېر مروج و.

په پښتو لرغوني ادب کې يوه بله مشهوره قصيده د ښکارندوی قصيده ده چې په پښتو ادب کې د يو شهکار حيثيت لري.

ښکارندوی د غور و او پلار يې چې احمد نومېده د فيروز کوه کوټوال و، په خپله ښکارندوی به کله په غور کې اوسېده او کله به په غزني او کله په بست کې اوسېده. په هر حال د ښکارندوی

(c) ketabton.com: The Digital Library

کورنۍ د سلطان غیاث الدین او سلطان شهاب الدین په ستاینه کې چې ډېرې قصیدې یې ویلې دي او د غور د سلاطینو د دربار پښتون شاعر و او محمد بن علي د تاریخ سوري مولف لیکلې دي چې ما په بست کې د ښکارندوی د اشعارو او بوللو غټ کتاب ولید.

دا د پښتو قدیم قصیده ویونکی شاعر به تل د غور له سلاطینو سره په جگړو او جنگي سفرونو کې ملگری و او هم د دیوان خاوند دی.

دا قصیده هم هغه د سلطان شهاب الدین غوري په ستاینه او مدحه کې ویلې چې له هغه سره په یو جگړه ییز سفر کې چې د هند پر لوري یې کړی و، ملگری و.

دغه قصیده د قصیدې له هغو درېیو ځانگړنو څخه برخمنه ده چې پر درېیو برخو وېشل کېږي چې لومړی تشبیب، دویم د ممدوح توصیف او درېیم یې دعا یه ده.

ښکارندوی هم د قصیدې په لومړي سر کې د یوه قوي تشبیب په راوړلو سره قصیده پیلوي او په لومړي سر کې د پسرلي د ښکلاوو او ښکلو طبیعي منظرو، په غرونو کې د گلونو او د ښېرازه دښتو تصویر انځوروي.

د پسرلي ښکلونکي بیا کړه سنگارونه
بیا یې ولونل په غرونو کې لالونه
مځکه شنه لاښونه شنه لمنې شنې سوې
طیلسان زمردي واغوستل غرونه

چې وروسته بیا په ډېر ځانگړي انداز سره د گرېز مرحلې ته ځي:

(c) ketabton.com: The Digital Library

نه به چونې په ستايه د ګلو موړ سي
نه به موړ سم د سلطان په صفتونه

او په اخر کې يې په دعا يه سره پايته رسوي:

ستا په زېرمه دې خاونده لوی څښتن وي
مـوړ خو ستا په مرسته يونه څو چې يونه

ځېړنه او کتنه:

ښکارندوی په خپله قصيده کې د طبيعت د ښکلاګانو ذکر کړی چې په هغو کې د غرونو، دښتو، ګلانو، بلبلانو د مستو او سرشارو سيندونو چې په دې ټولو کې يې د وطن له ښکلو او په زړه پورې منظرو څخه الهام اخيستی او پر ده يې تاثير کړی او بيا يې دغه ښکلاوې په خپل قوي تخيل او په ټول ادبي قوت له استعارو او نازکو تشبيهاتو سره يوځای کړې او د قصيدې په امېل کې يې اچولې دي.

د ښکارندوی د قصيدې د سلاست او بلاغت او په هغې کې له استعارو او تشبيهاتو څخه دا په زغرده څرګندېږي، چې ښکارندوی په ادبي فنونو او د بلاغت په علم پوه او يو مقتدر شاعر و.

ښکارندوی که څه هم يو درباري شاعر و او د غور د ښار اوسېدونکی و، خو شعري ژبه يې غرنۍ، پخه او کلکه کارولې او په قصيده کې يې ډېر پخواني پېچلي لغاتونه استعمال کړي چې دا د پښتو ژبې د شتمنوالي يوه لويه بېلګه ده.

ښکارندوی د پښتنو زلميانو د غيرت او مېړانې کيسه او ددوی خدمتونه او سربښندنې چې د اسلام سپېڅلي دين لپاره يې کړي او

(c) ketabton.com: The Digital Library

قربانۍ یې ورکړي، په دې قصیده کې په ډېر ښه شکل انځور کړي او په ډېر صراحت او وضاحت سره یې بیان کړي دي.

په پای کې ویلای شو، دغه دوه قصیدې چې د پښتو لرغوني ادبیاتو پورې تړلې قصیدې دي د هغه وخت درباري احترام په کې په ډېر ښه ډول مراعت شوی او دغه قصیدې په پښتو ادب کې داسې دوه غمي دي چې ځلا به یې تر ډېره وخته تته او کمه نه شي او تل به پرې ویاړو.

(c) ketabton.com: The Digital Library

د پښتو لرغونو ادبیاتو ځانګړي اثار

((د سالو وږمه)):

ابو محمد هاشم سرواني د زید سرواني زوی دی. دا سړی د پښتو پخواني شاعر او عالم هم دی چې په ځانګړې توګه یې په عربي ادب کې لوی لاس درلود او د عربو د مشهور استاد (ابن خلاد) شاګرد و، په کلو کلو په عربي هېوادونو کې اوسېدلی دی.

هاشم پر (۲۹۴هـ) له عراقه راغی او په بست کې اوسېده او یو کتاب یې د عربو د اشعارو د بلاغت او فصاحت په بیان کې وکېښ چې نوم یې (د سالو وږمه) و، یانې د (رېګستان نسیم) چې په پښتو کې (سالو) (ریګ) ته وایي او (وږمه) د نسیم په مانا ده. زموږ د اوسنیو معلوماتو له مخې دا د پښتو پخواني کتاب دی، چې تر اوسه پورې موږ ته معلوم دي.

د پټې خزانې مولف یې د لرغوني پښتانه په حواله نوم اخلي او د هاشم سرواني له مولفاتو څخه یې ګڼي. نور نو موږ معلومات نه لرو چې ددې کتاب نثر څرنګه و او څومره و او نظم یې څومره و، خو یوازې د پټې خزانې د مولف له دغې لیکنې څخه داسې نتیجه

(c) ketabton.com: The Digital Library

اخیستلای شو چې په پښتو ژبه قدماوو کتابونه لیکل او دا ډول په خپل وخت ډېر کتابونه موجود وو.
هاشم سرواني پر (۲۲۳) هـ کال زېږېدلی او پر (۲۹۷)هـ وفات شوی.
((**تذکرة الاولیا**)):
سلیمان ماکو د پښتو ژبې له پخوانیو لیکوالو او نثر لیکونکو څخه دی چې تراوسه معلوم شوی، دی یو لوی مقتدر لیکوال دی.
دی د بارک خان صابزي زوی و چې د کندهار په ارغستان کې اوسېده، د ماکو قوم تراوسه هم لږ تعداد هلته اوسي او په ابدالیو کې دا نوم شاملېږي.
سلیمان ماکو له دې قوم څخه یو پوه لیکوال راوتلی دی او د پښتونخوا په غرونو کې یې سیاحتونه کړي او د خپل وخت مشهور روحاني او ادبي رجال یې لیدلي دي. دی په خپله وایي چې پر (۶۱۲)هـ تللی وم او د پښتونخوا پر غرونو او رغونو گرځېدم او د لویانو مراقد مې لیدل او پلټل. داسې ښکاري چې سلیمان تر دغه مهم او گټور سفر وروسته موفق شو چې د پښتو د نومورو بزرگانو په باب یوه تذکره (تذکرة الاولیا) ولیکي او د دوی ویناوې او اشعار په دې کتاب کې خوندي کړي. دا کتاب متاسفانه اوس ورک دی، خو استاد عبدالحی حبیبي یې لومړي (۷) مخه پر (۱۳۱۹) هـ کال په کندهار کې موندلي وو او د هغو مخونو عکسونه یې د کابل په کالنۍ کې پر (۱۳۱۹هـ.ش) او بیا په پښتانه شعرا لومړۍ ټوک کې خپاره کړي دي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

سلیمان ماکو د پښتو پخوانی مورخ او نثر لیکونکی دی او دده د دغه ګټور کتاب څو مخه د پښتو ژبې او د ادبیاتو د تاریخ لپاره داسې ګټور ثابت شول چې د ادب او پښتو تاریخ یې تر ابده مرهون دی.

((د خدای مینه)):

شیخ متی یو زاهد، عابد او تصوفي شاعر و، ده خپل لوړ او جمالي اشعار په یوه ټولګه کې کښلي وو، چې نوم یې د (خدای مینه) و.
د محمد هوتک په قول شیخ متي دا کتاب په غونډان کې کښلی او خپل شعرونه او مناجات یې په کې راټول کړي وو. کله چې شیخ متي وفات شو، نو دده ارادتمندانو هغه کتاب دده پر مزار کېښود چې د کلات د غونډۍ پر سر واقع دی.
کوم خلک چې به دده د مرقد زیارت ته ورتلل، نو له هغه زیارته به یې دا کتاب اخیسته او د شیخ متي مناجات به یې لوستل. وروسته څرګنده نه شوه چې کتاب څه شو، خو ویل کېږي چې د مغولو د تاړاک له وجې دا کتاب ورک شو. د شیخ متي دا کتاب اوس ورک دی، یوازې یو عرفاني شعر له هغه څخه په پټه خزانه کې موږ ته پاتې دی، له دې شعر څخه ښکاري چې دغه کتاب د (خدای مینه) یوه مجموعه وه، چې ډېر موثر اشعار په کې غونډ شوي وو.
محمد هوتک وایي: ((وګړیو به هغه پاڼې غړول او هر چاته به یې چې ویل، نو هغوی به ژړل.)) د مغولو تاړاک ډېر علمي او ادبي ذخایر زموږ له لاسه ایستلي دي، دا کتاب هم د هغه عصر له

(c) ketabton.com: The Digital Library

ضایعاتو څخه دی او که محمد هوتک په خپله خزانه کې نه وای یاد کړي نو اوس به یې نوم هم ورک و.

لرغوني پښتانه:

دا د موفق مورخ او د پښتو ژبې لوی لیکوال شیخ کته اثر دی چې د مرحوم شیخ متي له علمي او ادبي کورنۍ څخه و، چې د شیخ یوسف زوی او د شیخ متي لمسی و.

شیخ متي (کلات بابا) خپلې کورنۍ ته علم، تقوا، عرفان او ادب په ارث پرېښودل او ډېر علما، مورخان او عارفان په کې پیدا شول، چې شیخ کته په دوی کې ډېر مشهور و.

د شیخ کته مور بي بي (مراد بخته) نومېده چې په خته زمنده وه، نوموړي عالم د پښتو د رجالو او مشاهیرو په تاریخ کې یو مهم کتاب وکښ چې نوم یې (لرغوني پښتانه) و.

دا کتاب پښتو و او د پټې خزانې مولف محمدهوتک ډېر ځله دا کتاب یادوي او داسې ښکاري چې ددغه مورخ مهم ماخذ هم دغه و او د پټې خزانې د لیکلو پر وخت یې دا کتاب په لاس کې و.

له (لرغوني پښتانه) کتاب څخه د پټې خزانې په ذریعه دغه مغتنم مواد موږ ته پاتې دي.

۱- د امیر کروړ احوال او اشعار چې شیخ کته هم له تاریخ سوري څخه اقتباس کړي دي.

۲- د شیخ اسعد سوري احوال او اشعار چې شیخ کته هم له تاریخ سوري څخه اقتباس کړي دي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

۳- د ښکارندوی احوال او اشعار چې شیخ کته هم له تاریخ سوري څخه اقتباس کړی دی.

۴- د هاشم سرواني احوال او اشعار.

((تاریخ سوري)):

ددې اثر لیکوال محمد بن علي البستي دی. احتمالاً چې د مغولو د تاړاک په ابتدا کې به ژوندی و. دده په باب ډېر معلومات نه لرو. پرته له دې چې د هلمند د غاړو یو سړی و او د تاریخي بست او سېدونکی و، پلار یې (علي) و او ده یو کتاب لیکلی و، چې د سوریانو پاچاهانو احوال یې له قدیمه په کې ضبط کړي وو.

((تاریخ سوري)) اوس ورک دی، یوازې د پټې خزانې مولف یې د شیخ کته متي زي د (لرغوني پښتانه) په حواله نوم اخلي او داسې ښکاري چې دا کتاب د شیخ کته په لاس کې و، او په (لرغوني پښتانه) کې یې ډېر مواد له دغه کتابه رانقل کړي دي.

د (تاریخ سوري) یو څه ابحاث او محتویات موږ ته په دوو واسطو لاسته راغلي دي؛ شیخ کته په (لرغوني پښتانه) کې ځینې رانقل کړي دي او له (لرغوني پښتانه) د پټې خزانې مولف محمد هوتک په خپل کتاب کې رااخیستي دي. هغه مواد او پاتې اثار دادي:

۱- د امیر کروړ احوال او دده یو قدیم حماسي سفر او ویاړنه.

۲- د اسعد سوري احوال او دده قصیده.

۳- د ښکارندوی احوال او دده قصیده.

له دغې پاتې اثارو څخه ښکاري چې محمدبن علي په تاریخ او پښتو ادب کې ښه او ثقه معلومات درلودل.

(c) ketabton.com: The Digital Library

لکه (لرغوني پښتانه) چې له ده څخه روایت کوي. دی یو ادیب او څېړونکی سړی و او په بست کې یې د ښکارندوی د قصایدو یو غټ دیوان موندلی دی او له هغه څخه یې دده یو غرا قصیده په خپل (تاریخ سوري) کې رانقل کړې ده.

داسې ښکاري چې د محمدبن علي (تاریخ سوري) مشهور و او شیخ کته هم دا کتاب د غور په (بالشتان) او (الشتان) کې موندلی و او تر دغه عصره د (۷۵۰هـ) حدودو کې لادا کتاب موجود و.

په پښتو لرغونو ادبیاتو کې نور ځانګړي کتابونه هم لیکل شوي، چې اکثره یې د زمانې ناخوالو له منځه وړي دي. دا څو یې چې ما یاد کړل، دا هغه کتابونه وو چې د زمانې بادونو یې اکثره څه برخه له منځه وړې، خو بیا یې هم تر موږه څرک رارسېدلی او یو څه برخه یې لاخوندي پاتې شوې ده. ښه به وي چې دلته د پښتو لرغونو ادبیاتو د وتلو څېرو نومونه واخلو. دوی هر یو پر خپل وخت ځانګړي اثار لیکلي خو بېلابېلو ناتارونو یې اثار له منځه وړي دي.

د پښتو لرغونو ادبیاتو شاعران، لیکوال او ادیبان:

۱. امیر کروړ پهلوان
۲. هاشم زید سرواني
۳. شیخ رضي لودي
۴. نصر لودي
۵. ببټ نیکه
۶. اسماعیل سړبن
۷. خرښبون
۸. شیخ اسعد سوري
۹. شیخ تیمن کاکړ
۱۰. ښکارندوی غوري
۱۱. ملکیار غرشین
۱۲. تایمني
۱۳. قطب الدین بختیار
۱۴. شیخ متي

(c) ketabton.com: The Digital Library

۱۵. باباهوتک
۱۶. شیخ ملکیار هوتک
۱۷. اکبر زمینداوري
۱۸. سلطان بهلول لودي
۱۹. خلیل خان نیازی
۲۰. زرغون نورزی
۲۱. زرغونه کاکړ
۲۲. رابعه
۲۳. دوست محمد کاکړ
۲۴. شیخ عیسی مشوانی
۲۵. شیخ بستان بړیڅ
۲۶. علي سرور لودي
۲۷. مېرمن نېکبخته
۲۸. شیخ محمد صالح الکوزی
۲۹. سلیمان ماکو
۳۰. محمدبن علي البستي
۳۱. احمد لودي
۳۲. شیخ کټه
۳۳. شیخ ملي
۳۴. زرغون خان

او داسې نور شاعران او ادیبان، خو ما یې دلته د ډېرو مهمو او مطرحو هغو یادونه وکړه.

(c) ketabton.com: The Digital Library

په لرغونو ادبیاتو کې پښتو غزل

زموږ په پښتو ادبیاتو کې غزل نږدې اوه سوه کلن تاریخ لري. د پښتو لومړنی لاسته راغلی غــزل د اکبـــر زمینــــداوري دی، د اکبـــر زمینداوري د دیوان په لاسته راغلو پاڼو کې د پښتو دوه غزلې هم شته.

غـزل د شـرقي شـاعرۍ تر ټولـو غـوره او منـل شوی شعري فورم دی چې د اکبر زمینداوري تر غزلو دمخه په پښتو کې موږ د غزلو بېلګه نه لرو. که څېړي موږ په پښتو ادب کې د غزل تـاریخ پـه اړه څه لیکـو، نـو پیـل بـه یې د اکبـر زمینداوري لـه غزلـو کوو، چې په اتمه هجري پېړۍ کې ویل شوی دی. د اکبر زمینداوري غزلې په تول پوره او د شرقي غزل کره وړه لـري، د اکبـر زمینـداوري غزلونـه یـو یـې پنځـه بیتیـزه او بـل یـې اووه بیتیـزه دی. د شـرقي شـاعرۍ شـعر پېژنـدونکي عقیـده لـري چـې زیـاترو شـرقي ژبـو د لومړنیو غزلو بیتونه کم وو او تر اوو بیتونو یې تجاوز نه کـاوه. (د پښتـو غـزل) د کتـاب مولـف پروفیسـور افضـل رضـا پـه قـول د اکبـر زمینـداوري د غزلـو ژبـه یـې خـوږه او خیـالات یـې ژور دي، د اکبـر زمینداوري له دوو لاسته راغلو غزلو څخه یو دلته راوړو:

(c) ketabton.com: The Digital Library

د خپـــل ځـــان لـــه حيرانـــۍ څـــه ويـــل کـــړم
د عشـــق ويـــر بـــه تـــل پـــه خپلـــه پټـــول کـــړم
مـــا مـــدام لکـــه بـــورا پـــر ګلـــو ګشـــت کـــړ
اوس بـــه ځـــم پـــه سـر تـــور سـر فـــراق د ګـــل کـــړم
د غمـــاز لړمـــون بـــه زه پـــه لمبـــه کېـــږدم
ځنـــې هېـــر بـــه د يـــار بـــزم ګـــل او مـــل کـــړم
زمـــا د يـــار د مينـــې اور پـــه زړه کـــې بـــل دی
زه بـــه سـر او مـــال ښـــندم ديـــد بـــه حاصـــل کـــړم
د بېلتـــون لـــه ويـــره ژاړم اوښـــکې وينـــې
زه اکبـــر پـــه خپـــل اشـــنا د ســـر ښـــندل کـــړم.

تـر دې مخکـې پـه درېيمـه هجـري پېړۍ کـې د ابـو محمـد هاشـم سرواني البستي ژباړه ده چې د خپل استاد ابن خلاد شعر يې پښتو ته ژباړلی دی چې د فورم لـه مخې غزل او قطعې تـه ورتـه شعر دی خو محتوا يې د غزل نه ده، ځکه چې د غزل موضوع کې عشق، مينه او داسې نور مسايل رانغښتل کېږي.

په لسمه هجري پېړۍ کې موږ له افغانستان او پښتونخوا څخه ډېر لـرې د هندوستان پـه سيمه کـې درې پښـتانه شـاعران پېژنـو چـې درېواړه لوی صوفيان، عابدان او زاهدان وو او کومې غزلې چې لـه دوی څخه راپاتې دي، د تصوف او عرفاني افکارو بيـانوونکې دي.

لـه دغـو شـاعرانو څخـه شـيخ عيسـی مشـواڼي چـې د هندوسـتان پـه (دامله) کې يې ژوند کاوه د افغان پاچا شېرشاه سوري معاصر و، ده

(c) ketabton.com: The Digital Library

په پښتو، پارسي او هندي ژبو يوه ګډه رساله ليکلې وه چې دا رساله منظومه وه او يوه درې بيتيزه کوچنۍ غزله يې دلته راوړو:

په خپله کار کړې په خپله انکار کړې
کله بادار يم کله مې خوار کړې
ته خو قادر يې په صفتونو
کله مې نور کړې کله مې نار کړې
عيسى حيران دى په دې شيونو
کله مې يار کړې کله اغيار کړې.

له دغو څو محدودو بيتونو څخه دا راڅرګنديږي چې غزل د مينې او عشق له محتوا څخه د تصوف او عرفان موضوع پر لوري ګام اخيستى او د شيخ عيسى مشوانې وينا د خواجه عبدالله انصاري پير هرات مناجاتو ته نږدې والى ښيي او بل عارف شاعر شيخ علي سرور لودي دى چې محمد هوتک په پټه خزانه کې د تحفة صالح په حواله دده يوه صوفيانه غزل را اخيستى دى:

محبت پياله مې نوش کړه په مجاز کې
د حق نور وينم په سترګو د اياز کې
درست وطن راته درياب سو بې ديدنه
ديد مې نه شي مګر خداى مې سبب ساز کي
که زه مړ شم هم له ګوره کړم سر پورته
ناګهانه چې دلبر راته اواز کي
که مې سر غوڅ د رقيب په تېره تېغ سي
هم به ځم که دلبر غوښت په مهرو ناز کي

(c) ketabton.com: The Digital Library

زه ویـــار مـــدام ناســـت وو یـــو لـــه بلـــه
پـــر غمـــاز دې بـــاري کـــاږي د غـــم ســـاز کـــي
ګـــران بېلتـــون بـــه د هغـــو مینـــو وینـــه
چـــې تـــل ناســـت وي پـــه خلـــوت کـــې ســـره راز کـــي
ای (ســـروره) غمـــازان ســـوه بـــې حســـابه
پـــاک الله دې صـــورت تـــش بـــې مغـــزه پیـــاز کـــي.

په پورته غزل کې هم د تصوف او عرفان مضمون پروت دی، چې د شیخ علي سرور لودي له عرفاني اشعارو څخه بلل کېږي. د شیخ محمدصالح یو غزل دی چې د کندهار د هغه وخت د صوبه دار (شاه بېګ د غوښتنې په خواب کې یې لیکلی او ورلېږلی دی، دده په غزل کې یو ډول عارفانه استعمال لیدل کېږي، چې دلته د شیخ محمدصالح د غزل راوړل ضروري بولم:

د لیلـــی د مینـــې فـــیض هـــر ســـبا وړم
بېهـــوده منـــت بـــه ولـــې د بـــل چـــا وړم
چـــې اشـــنای د شـــپې ناڅاپـــه پـــه لاس کښېـــوت
روښـــان زړه پـــه ګوګـــل پـــټ لمـــر پـــه ســـما وړم
پـــر دنیـــا کـــه تجـــارت څـــوک د دنیـــا کـــي
زه د زړه پـــه بـــازار بـــار د عشـــق ســـودا وړم
کـــه پـــر تخـــت مـــې د ســـلیمان ســـپور کـــړې ســـړیه
عاقبـــت خـــاورو تـــه ښـــه عمـــل پیشـــوا وړم
بـــې لـــه عشـــقه خوشـــحالي پـــر مـــا حرامـــه
زه صـــالح کـــه پـــه خولـــه خـــوښ پـــه زړه ژړا وړم.

(c) ketabton.com: The Digital Library

د پښتو ادب تاریخ لومړی دوره (لرغوني دوره) له دويمې هجري پېړۍ څخه پیل او د يوولسمې هجري پېړۍ تر لومړيو پورې رسېږي. په دې دوره کې موږ په شکلي او موضوعي لحاظ د غزل د انکشاف څرک ایستلای شو. د مضمون له پلوه هم غزل په دې دوره کې پوره پرمختیا موندلې ده؛ د ژوند بېلابېل موضوعات په کې بیان شوي دي، لکه د رزم او بزم خبرې، ديني او عرفاني موضوعات، عشقي او داسې نور.

(c) ketabton.com: The Digital Library

پر پښتو لرغوني ادب د عربي ژبې اغېزه

پر پښتو لرغوني ادب باندې د عربي ژبې اغېزې شته او ددې اغېزو مهم لاملونه په لاندې ډول ښودل کېږي:

الف- په هغه زمانه کې چې عربو په نړۍ کې څواکمني درلوده، نو طبعاً يې پر پښتو ژبه هم خپل تاثير لرلی دی.

ب- د عربي خلفاوو يرغلونه پر افغانستان باندې.

ج- نورې نړۍ ته د اسلام خپرېدل چې په دې کې د افغانستان پښتني سيمې هم شاملې وې.

د- عربي نړۍ ته د پښتنو شاعرانو سفرونه، چې دې هم پر پښتو اغېز لرلی دی او همدغو شاعرانو ځينې عربي کلمې زده کړې او بيا يې په خپلو ادبي اثارو کې استعمال کړې دي.

هـ- پر هغه وخت د عصري زده کړې نه شتون او د ديني زده کړې پرمختګ چې په جوماتونو او مدرسو کې نرينه او ښځينه وربانديې بوخت وو، دې هم پر پښتو لرغوني ادب باندې اغېز لرلی دی.

اوس د ځينو هغو کلمو چې له عربي څخه پښتو لرغوني ادب ته راغلې دي، يادونه کوو.

(c) ketabton.com: The Digital Library

درهم: عربي کلمه ده او د پيسو په مانا ده، خو دلته ابومحمدهاشم بن زيد سرواني البستي چې د (**۲۹۴**هـ.ق) په شاوخوا کې يې په خپل ژباړلي شعر کې راوړې ده.

قتالونه: دا هم عربي کلمه ده، چې ابومحمدهاشم سرواني په خپل ژباړل شوي شعر کې راوړې ده.

الحاد : عربي کلمه ده چې نصر لودي په خپل پاړکي کې خپل تربور شيخ رضي ته ليکلې.

ملحد: داکلمه هم په دې پاړکي يانې د نصر لودي په پاړکي کې راغلې ده، عربي کلمه ده.

سنتي: دا کلمه هم په همدې پاړکي کې شيخ رضي راوړې ده او يوه عربي کلمه ده.

مومن: کلمه په همدې پاړکي کې يوه عربي کلمه ده چې د پښتو مانا يې مسلمان ده. دې ته ورڅېرمه د تايمني په سندره کې چې په **۵۸۰** کال شاوخوا کې يې ليکلې وه هم ځينې عربي کلمې شته چې په لاندې ډول يې ښودلی شو.

صفت: دغه کلمه تايمني په سندره کې راوړې ده چې يوه عربي کلمه او پښتو مانا يې ستاينه ده.

ملک: دا هم يوه عربي کلمه ده چې تايمني په خپله سندره کې راوړې ده.

همدارنګه د ښکارندوی قصيده کې هم عربي کلمې شته چې بايد يادوته ترې وکړو:

(c) ketabton.com: The Digital Library

مسیح: عربي کلمه ده چې ښکارندوی په خپله قصیده کې راوړې ده.

همدارنګه ښکارندوی په دې قصیده کې ځینې نورې عربي کلمې هم راوړې دي لکه (جنت، سلطان، اسلام، دین، شهاب) چې ټولې عربي دي.

پر دې قصیدې سربېره د شیخ اسعد سوري په قصیده کې چې د درېیمې هجري پېړۍ په درشل کې ویل شوې ده، هم عربي کلمې پرتې دي، لکه: (فلک، ظلم، امیر، قبر، جنت، غفار). ټولې عربي کلمې دي چې په دې قصیده کې پرتې دي. همدارنګه تر دې وروسته د خلیل نیازي او بهلول لودي په رباعیانو کې هم ځینې عربي کلمې تر سترګو کېږي، لکه: (مرحبا، عدل) کلمې چې عربي دي.

همداراز که له نظم او شعر څخه تېر شو د پښتو لرغوني ادب په نثر کې هم ځینې عربي کلمې شته چې باید سترګې ترې پټې نه کړو، ځکه چې زموږ ادیبانو یا لرغونو ادیبانو تر ډېره حده دیني زده کړې کړې وې او زیاتره یې علما او متصوفین وو، نو ځکه یې په خپل نثر کې ځینې عربي کلمې هم راوړې دي، لکه د سلیمان ماکو په تذکرة الاولیا کې هم ځینې عربي کلمې تر سترګو کېږي چې په لاندې ډول یې ښودلی شو: د (حمد، کونین، ثقلینو، رحمتونه، آل، امابعد، مراقد، اولیاء) ټولې عربي کلمې دي چې په دې تذکره کې یې راوړې.

(c) ketabton.com: The Digital Library

ډېر نور داسې نثرونه هم شته چې په هغو کې له عربې کلمو څخه کار اخیستل شوی دی. په پټه خزانه کې هم عربي کلمې شته چې په لنډ ډول به ورته اشاره وکړو، (حقیر، فقیر، مولف، معمر، علیین، مکان) چې ټولې عربې کلمې دي. همدارنګه څو نورې کلمې چې عربې دي:

(معرفت، جنت) هم عربې کلمې دي. دا چې په دې اندازه عربې کلمې په پښتو کې شاملې دي، نو په واضحه توګه ویلای شو چې پر لرغوني ادب باندې عربي ژبې خپل اغېز لرلای دی.

(c) ketabton.com: The Digital Library

په پښتو لرغوني ادب کې ملي وزنونه او فورمونه

دا چې موږ په لرغوني ادب کې پر ملي وزنونو او فورمونو خبرې کوو، باید ملي وزنونه او فورمونه تعریف کړو. څېړونکو د ملي وزنونو او فورمونو تعریف داسې کړی: ((ملي وزنونه او فورمونه هغه دي چې ځانګړی طرز او طریقه لري او د عربي وزنونو تابع نه وي او دې ته ملي وزنونه هم ویل کېږي.)) په لاندې ډول وربارندې خبرې کوو:

۱ - لنډی: لنډی د وخت په تېرېدو سره خپل ویونکي له لاسه ورکړي دي، نو ځکه یې ویونکي معلوم نه دي، خو پر همغه وخت د یو چا له خوا ویل شوې ده او تر موږه رارسېدو پورې یې خپل ویونکي ورک کړي دي.

لنډی د پښتو د لرغوني ادب هغه بډایه برخه ده چې ټول پښتانه یې پېژني او بلدتیا ورسره لري. په لنډی کې دومره قوت او زور پروت دی چې په نورو ملي وزنونو کې نه شته او دا ملي نظم یوازې پښتو ژبه لري او د نړۍ نورې ژبې یې نه لري. د څېړونکو له خوا لنډی داسې تعریف شوې ده: ((لنډی یوه دوه مسریزه منظومه ده، چې لومړۍ مسره یې لنډه (نهه) سېلابه او دویمه یې دیارلس سېلابه

(c) ketabton.com: The Digital Library

(هجا) ده او پر هر څلورم سېلاب يې خج راځي)). لنډۍ د خلکو له خوا په (ټپه، مسره، ټيکۍ) هم ياده شوې ده، لنډۍ د مانا په لحاظ زيات ډولونه لري، لکه عشقي، پسرلنۍ، د بېلتون، مساپرۍ، حماسي، د خوشالۍ لنډۍ او داسې نورې...

لنډۍ ډېر لرغونی تاريخ لري، خو دلته موږ يوه لندۍ د نمونې لپاره راوړو چې د ارياييانو په وخت کې ويل شوې ده:

سپوږمیه کړنګ وهه راخېږه

يار مې د ګلو لو کوي ګوتې رېبينه

۲ - بګتۍ: دا هم د پښتو د ادب يوه غوره برخه جوړوي. بګتۍ د پښتو د ولسي نظم يوه خوندوره او ښکلې برخه ده. د بګتيو وزن هم د لنډيو په شان ښکلی او خوندور دی او دا داسې يو ساده، چست او روان شعر دی چې د اورېدونکي او ويونکي وجود په حرکت راولي او يو هيجان په کې پيدا کوي. زياتره په ټيټ او تېز اواز سره ويل کېږي، د بګتيو کسر د ځينو چاربيتو او ځينو بدلو پرخلاف اکثره يو بيت (دوه مسرې) وي او اکثره وخت په قافيه کې هم دواړه مسرې سره برابرې وي. د بګتۍ هر بند غالباً څلور مسرې وي چې د هر بند دوه لومړۍ مسرې يې په خپل کور کې بېله قافيه لري او څلورمه مسره يې له کسر سره موافقه وي او زياتره بګتۍ د ولس او خلکو په سندرو کې ستره ونډه او لوړ مقام لري.

دلته به د طالب جان بګتۍ د نمونې په ډول راوړو:

دا تــــورې ســـــترګې ســــره تېرېـــــږي

لـــــه حالـــــه زمـــــا کلـــــه خبرېـــــږي

(c) ketabton.com: The Digital Library

دا تـــوري ســـترګې ســـره لاســـونه
پـــه بـــام ولاړه کـــوې ســـيلونه
وربـــل کـــې ايښـــي تـــازه ګلونـــه
مـــوزي دلـــه ځـــان بـــه تـــري جـــارېږي
تومـــت د جينـــۍ کړمـــه بيمـــار
د خيالـــه کـــوي ډول او ســـينګار
څـــرک وريـــې ګرځـــي د پـــلار
ورځـــي طالـــب جـــان، نـــه ايســـارېږي.

۳- بدلې: عموماً پښتانه ورته غزلې وايي او په همدې نامه يې شهرت موندلی دی. بدلې د پښتو د ولسي نظم او د خلکو د سندرو يوه اغېزناکه او زړه وړونکې برخه ده. بدلې په ډېرې چستۍ او تونديۍ سره ويل کېږي او د اواز سستي او د اهنګ اوږدوالی په کې نقصان پيدا کوي. د بدلو موضوع غالباً د مينې او محبت موضوع ده او هرومرو د مينې کلام دی.

بدلې په خپل قالب کې د مسريو د شمېر او د مسريو د اوږدوالي، لنډوالي او برابروالي پر اساس په ډېرو نورو برخو وېشل کېږي، چې مهم ډولونه يې په لاندې ډول دي:

الف- هغه بدلې چې هر بند يې دوه دوه مسرې لري، لکه د زرجان د بدلې نمونه:

تور بخمل د تورو وربځو پر سر خور کړه
د سهار شبنم وربېږي بلبل شور کړه

(c) ketabton.com: The Digital Library

د خزان گل غونډې شومه هسې مړاوی
یا مې موړ که په دیدن یا مې ځای گور کړه
په ارمان ارمان به لاړ شم گورستان ته
شاه صنمې نور بس له تېري زور کړه

ب- هغه بدلې چې هر بند یې څلور لنډې او په یوه وزن مسرې ولري، لکه د خسرو یوه بدله:

مجنون په شانته گرځم
د لیلا پسې دېوانه
ځنگل په ځنگل سر شوم
هېڅ اگاه نه شوم له ځانه
ترپایه...

ج- هغه بدلې چې هر بند یې څلور مسرې وي، چې لومړۍ مسره یې نهه یا لس سېلابه، دویمه یې همدومره سېلابه په هماغه وزن او هماغه قافیه، درېیمه مسره یې پنځه سېلابه په بېل وزن او بېله قافیه او څلورمه مسره یې څوارلس یا پنځلس سېلابه په بېل وزن او د کسر په قافیه کې وي، لکه د عبدالسلام بدله:

په دواړو لاسو مې نیولې ستا لمن محبوبا
په دواړو لاسو محبوبا
منگول به ستا په لمن کېږدم، وطن به واړه تاته پرېږدم
که مې روزي شوه
هغه وعده چې کړې تا د انجمن محبوبا - ترپایه...

(c) ketabton.com: The Digital Library

پېزوان دې زانګي په سرو لبانو
لب دې خوراک دي د میخوارانو
که دې رانه کړه
ناره به واورې په زړګي يمه خوږمن محبوبا
د بدلو ډولونه تقریباً پنځلسو ته رسېږي:

سندرې: سندرې هم د پښتو ادب یوه مهمه او غوره برخه ده چې زیاتره د بېسواده خلکو او وګړو له خوا ویل شوې دي. سندرې د پښتو په منظمو ادبیاتو کې راځي چې استاد حبیب الله رفیع پر دوو برخو وېشلې دي:

۱ - عامې سندرې: هغه سندرې چې ویونکي یې د وخت په تېرېدو سره ورک او نا معلوم دي او په ګرد ولس پورې اړه لري، لکه (لنډۍ، سروکي، نارې، لنډکۍ، د ښادۍ بدلې او نور).

۲ - خاصې سندرې: دا هم د بېسواده وګړو له خوا ویل شوې دي، چې شاعران یې معلوم دي، لکه چاربیتې، بدلې، بګتۍ، لوبې، داستان، مقام، کسرونه او نور. پرته له دغو څخه نور ډولونه هم لري، لکه د میندو سندرې، د ماشومانو سندرې.

د میندو سندرې چې اکثره وخت یې میندې د خپلو ماشومانو د روزلو، ویده کولو، کرارولو په وخت کې ورته وايي، لکه د ماشوم د ویده کولو په وخت کې:

اللو-للو، پیشو- پیشو مه راځه له غرو، پلانکی جان داسې ویده دی لکه ګوډی د رنجو.

(c) ketabton.com: The Digital Library

د ماشومانو سندرې چې کله ماشومان لږ غوټکي او پر خبرو راشي نو دوی هم یو لړ سندرې لري چې نمونه یې داده:

لاډي پړی، دوه دي رخړی
څو نیسې؟ وچه، درغلم په پچه
څو نیسې؟ لنده، درغلم په بنده

او داسې نورې د میندو او ماشومانو سندرې شته.

لوبې: لوبې هم د پښتو نظم یوه خوږه، خوندوره او زړه وړونکې برخه ده. لوبې هم ساده دي او هم خوږې، هم ولسي مینه تمثیلوي او هم د ساده او کلیوال ادب غوره نمونې دي، چې لومړی یو سروکی (نیمکۍ) ویل کېږي او وروسته بیا ورپسې درې مسریزه بند ویل کېږي او په اخر کې د سروکي اخر بند ورسره تکرار راځي، لکه د محمد نور لوبه:

غمونه لرې کړه له ما عاجز غمګینه
راتاو شه لونګینه
ودې ویشتم روغه دې نه کړم
نوره یاري درسره نه کړم

او داسې نورې لوبې.

نیمکۍ (سروکی): نیمکۍ هم د پښتو ادبیاتو یو ډول دی چې عموماً د لنډیو په واسطه بشپړېږي، نو له دې څخه معلومېږي چې د سروکي بشپړونکي لنډۍ دي.

سروکي د شکل او جوړښت له مخې بېلابېلې بڼې لري، ځینې سروکي یوازې یوه مسره، ځینې دوه مسرې لري... حتی لاړیاتې

(c) ketabton.com: The Digital Library

مسرې لري چې زموږ فولکلور څېړونکو د پاړکو په نوم هم یاد کړي دي.
د سروکي موضوع زیاتره د عشق او مینې مسایل دي، سروکي پر دوو برخو وېشل شوي دي، چې یو یې عام سروکي دي، چې له هر ډول ساز او سرود سره په محافلو کې ویل کېږي، لکه دا سروکی:

پسې ورجګ کړه سره لاسونه
لنډ کړه د ټیکۍ مزی دې
خال به دې وران شي

او ځینې سروکي دي چې د خاص اتڼ په میدانونو کې ویل کېږي، لکه دا سروکی:

تا ویشتلی یمه وا بې غوره یاره
خوب خوب مې وړینه

نارې یا غږونه: نارې هم د پښتو شفاهي ادبیاتو یوه غوره برخه تشکیلوي. فولکلور څېړونکو نارې د پښتو شفاهي ادبیاتو د ځانګړو ډولونو په توګه معرفي کړې دي، لکه د اتڼ نارې، د هوتکو نارې، سنځرخېلې نارې، د نکلونو نارې او داسې نورې. نارې پر درېیو عمده برخو وېشل کېږي:

الف- د اتڼ نارې: چې په عام ډول د اتڼ په میدانونو کې د ښځو او نرو له خوا ویل کېږي او د جوړښت له مخې دوه مسریزې، درې مسریزې او څلور مسریزې وي او تر دې د زیاتو مسرو لرونکي هم وي. قافیوي جوړښت د مسریو لنډوالی او اوږدوالی او هجایي سیستم یې هم ډول ډول دی.

(c) ketabton.com: The Digital Library

د ښځینه اتڼ د سندرو نمونه داده:

لونګینه، پر څنګ څنګ راوړه
چې دې شرنګ د بنګړو شینه لونګینه

د نرینه وو د اتڼ سندرې:

دا پورې په دامان توره کېږدیه
کېږدۍ مې اوبو یووړه
د ژمي شپې به چېرې تېرومه

دا نارې د موضوع په لحاظ ډول ډول دي، د ټوکو او مسخرو مطالب هم د خلکو د تفریح لپاره په دغو نارو کې ځای شوي دي.

ب- تاریخي نارې: دا ډول نارې د پښتنو له ټولنیز او سیاسي تاریخي سره اړه لري. ددې نارو جوړښت په عام ډول دوه مسریز دی چې یوه مسره یې لنډه او بله یې اوږده وي، خو د دواړو قافیه یوه وي، ددې نارو نمونه په لاندې ډول ده:

که تېرې ګورجي بیا کړې تېرې نارې
یو میرخان و ځنې پاتې
میرخان هم اوس کندهار ته ګرګین غواړي

ج- د نکلونو نارې: دا نارې هم د پښتو د نا لیکلو ادبیاتو یوه غوره برخه تشکیلوي، دا نارې زیاتره د بیانونو او کیسو په ترڅ کې ځینې منظومې ټوټې هم لري، چې دا ټوټې د نکل په بېلابېلو برخو او ټاکلو مواقعو کې ځای لري. دا نارې دوه مسریزې او درې مسریزې دي. د نکلونو دوه مسریزې نارې کله هم قافیه وي او کله نه وي، په درې مسریزو کې په عام ډول لومړۍ او دویمه مسره یوه

(c) ketabton.com: The Digital Library

قافیه لري دویمه یې قافیه یې هم اهنګې نه ساتي په ځینو درې مسریزو کې قافیه ځانته ځانته وي.
دا لاندې نمونې وګورئ:

سر د سره پالنګه هسک کړه فتح خانه
یاغي سوی هندوستان رعیت ملکونه

کرمیه چې غم نه وي ته غم راوړې
کرمیه که زما په دعا کېږي
کرمیه په لمر غوټه سپرو واوړې
که اور ګډ کړې د برېښو په سپین ږیرو
مرور یې پخلا نه کړل
لاد لاسه ورښیي، ورښیي یاغي ملکونه

بابولالې: بابولالې هغو ځانګړو او ولسي سندرو ته وایي چې د ښځو له خوا جوړې شوې دي او بیا د همدوی له خوا د واده په ځانګړو ورځو او په مختلفو وختونو کې ویل کېږي. په واده کې د بابولالو د ویلو وختونه لکه (د ستنې راوړل، د پوښ ورځ، د مال د حلالولو وخت، د سر خلاصولو وخت، د جامو بدلولو، د نکریزو شپه، د سرجوړولو سهار، د ښځو ګډېدل، د ورایزو د راتګ وخت، د ناوې د رایستلو وخت، د خسر کور ته د ناوې راوړلو وخت). په دغو وختونو کې بېلابېلې بابولالې ویل کېږي دا لاندې یوه نمونه د بابولالې ده د ستنې د راوړو وخت کې:

راغی رومال راغی رومال پټ دی په قبو کې
د (پلانکي) په کې اینبی سر یې لوړ دی تربرو کې

(c) ketabton.com: The Digital Library

روماله په جوړو - جوړو دې وړمه
روماله د لوټو په زور دې وړمه
لمر راوخوت په چنارو پورې
رومال مو راوړو کلي کې ګوري.

چـاربیتې: چـاربیتې هـم د ولســي ادب غـوره او مهمـه برخـه تشکیلوي او هره چاربیته د پښتو په موسیقۍ او ساز کې ځان ته پـه زړه پـورې اهنـګ، وزن او زړه وړونکـې نغمـه لـري. پـه چـاربیتو کـې زیاتره نکلونه او کیسـې ویـل کېږي. چـاربیتې عموماً پـر دوو برخـو وېشـل کېږي:

الف- ساده چاربیتې
ب- زنځیري چاربیتې

د ساده چاربیتـو د مسـرو شـمېر لـه څلـورو مسـرو څخـه پیـل تـر شـلو مسرو څخه زیات دی او د زنځیري چاربیتـو د مسرو شمېر لـه شـپږو مسـرو څخـه شـروع تـر اتـو مسـرو، نهـه مسـرو او داسـې نـورو پـورې رسېږي.

د ساده چاربیتو او زنځیري چاربیتو نمونې دادي:

ساده چاربیته:

تـوره ده نجلـۍ تـور یـې پـه غـاړه لـونګین دی
تـور زړوکـی کړي، تـور کمـیس یـې کمـرچین دی
تورې سترګې راغله تور وربل خو یې رنګین دی
تـورې لېـونی کـړم، تـور د زلفـو یـې ټالونـه دي

(c) ketabton.com: The Digital Library

زنځیري چاربیته:

ښـــه ســـینه، رنګینـــه، ســـنګینه د لیلـــې
شـــین یـــې خـــال دی دلال دادی حـــال د لیلـــې
قلنـــدر ســـتا د دره هـــر ســـهار دی جانـــان
تېـــک د ســـر دې ســـره زر، ښـــه نظـــر د جانـــان
خزانـــه، نازدانـــه، جانانـــه، کـــه ګیلـــې
ښـــه ســـینه، رنګینـــه، ســـنګینه، دلیلـــې
نـــن یـــې شـــال، دی کشـــال، زانګـــي خیـــال د لیلـــې
شـــین یـــې خـــال دی دلال، دا دی حـــال د لیلـــې
تر پایه...

د یادونې وړ ده چې د چاربیتو ویونکي معلوم دي.

کیسې: کیسې هم د پښتو د ولسي ادب یو په زړه پورې برخه تشکیلوي، تقریباً درې نیم زره کلن تاریخ لري. د کیسو منبع د اریایي قومونو د شمېر دوام او پیروي ده، خو د کیسو د شروع کېدو نېټه نه ده معلومه. د اکثره کیسو ویونکي معلوم دي او زیاتره کیسې د ولسي شاعرانو له خوا په نظم شوي ډول ویل شوې دي، چې د عبدالغفار کیسه دلته د نمونې په توګه راوړو:

د نمرود په زمانه کې راغلی په کیسه کې
پیدا شو ابراهیم **خلیل** الله دوست د اکبر و ښښکه پیغمبر و
ترپایه...

د پښتو په ولسي ادب کې ځینې نور ملي وزنونه هم شته چې یوازې نومونه یې را اخلم، لکه: فالونه، نکلونه، متلونه او داسې نور...

(c) ketabton.com: The Digital Library

د مېندو سندرې او پښتو نکلونه

پښتنې مېندې چې کله له خپلو کارونو څخه وزګارې شي، نو بيا ماشوم کله په غېږ کې او کله هم په زانګو کې واچوي او د ماشوم ويده کولو، په خبرو راوستلو او کرارولو لپاره په خپل خواږه اواز او خاص اهنګ ځينې سندرې خپل ماشوم ته وايي او په دې توګه د مورولۍ فطري مينه د سندرو په جامه کې ماشوم ته وړاندې کوي، ددغو سندرو له ويلو سره مېندې خاص اکټونه کوي چې ماشومان يې اکټونو ته متوجه کېږي، ژړا بس کوي او پر خندا پيل کوي. د پښتني فولکلور ليکوال د مېندو سندرو په باب وايي: ‹‹ د پښتنې مور مينه ناکه غېږ په حقيقت کې د شعر او ادب د زده کړې لپاره هغه ابتدايي مکتب دی چې ملالۍ، نازو، ايمل خان او خوشال خان په کې روزل کېږي چې بيا وروسته ځوک په کې د علم او ادب اتلان او ځوک په کې د جګړې باتوران شي.›› (د پښتو شفاهي ادبيات ۳۳-۳۲ مخونه)

د مېندو سندرې سېلابوتونيک او څپه ييز اوډون لري، د مسرو څپې يې لنډې او ډېرې وي او جوړښت او سکښت يې له پخوانيو لرغونو اريايي سرودونو سره سر لګوي، په دې سندرو کې پر

(c) ketabton.com: The Digital Library

للوګانو سربېره نورې وړې وړې منظومې هم شته چې کله کله ځينې کوچنۍ روزنيزې کيسې هم په کې وي.

د ميندو ځينې للوګانې، اللو، ټاټۍ او ځينې نورې سندرې د لومړي ځل لپاره ډارمستټر (د پښتونخوا د شعر هارو بهار) کې خپرې کړې، بيا وروسته ځينو نورو پوهانو ډېرې دغه سندرې راټولې او خپرې کړې، ښاغلي ډارمستټر په هارو بهار کې ليکلي:

((نقل دی چې د سکانو د پاچاهۍ په دوران کې يو سک له يوسفزو ښځه يوه پېغله لاهور ته وتښتوله، يو کال وروسته چې د هغې نجلۍ ورونه خبر شول، ورپسې ورغلل هلته د نجلۍ يو زوی هم پيدا شوی و. کله چې دغې ښځې خپل ورونه وليدل ښتن يې شراب ښځلي وو او نشه په کټ کې پروت و، دغې ښځې خپل ماشوم په زانګو کې واچاوه او ددې سندرې په ويلو يې هغوی پوه کړل چې دننه راشي.))

(پښتو شفاهي ادبيات ۳۴-۳۶ مخونه.)

ټـــاټۍ زنګـــوټۍ مـــه راځـــئ غلـــو
پـــه کـــوزې لارې مـــه ځـــئ، پـــه بـــرې لارې ورو
دننـــه دواړه سـپي دي هغــه مـې تړلـي پـه نـاړو
په کرونجي باندې منګی دی هغه پټ په کټورو
دننـــه پروټـــی دی هغـــه ډک پـــه اشـــرپو
ايـــرۍ دلـــې ويـــده دی تاســـو راشـــئ پـــه ورو ورو
کـــافر شـــراب خـــوړلي خبـــر نـــه دی پـــه راتلـــو
اوس که دی خبر شي خلاص به نه شي په خوارو
کـــافر دی شـــراب خـــور، نـــه خبرېـــږي پـــه نـــارو
ماشـــوم پـــه دلـــې پـــردم نـــه بـــه ژاړم پـــه زارو

(c) ketabton.com: The Digital Library

دغه سندرې چې يوې تاريخي زمانې ته اشاره کوي او هغه پر پښتنو باندې د سکانو د يرغل او تېرې زمانه ده، ددغې سندرې زمان او مکان نه دی څرګند چې څه وخت او د چا له خوا په کوم ځای کې ويل شوې، خو د سکانو پرضد د پښتنو د مبارزې غبرګ زموږ غوږونو ته رارسوي.
د ماشوم پر کرارولو او ويده کولو سربېره بله ګټه داده چې ماشوم د خپلې مور له خبرو سره اشنا کوي او ژر پر خبرو راځي.
لکه دا سندره:

يو يې سپينکی مخ دی لکه پوڅه د چوپان
يو يې لوږه پوزه ده لکه پوله د ديکان
دوې يې غټې سترګې دي که ګاټې د ميدان
دوې يې نرۍ ورو ځې دي که توکې د کوران
دوې يې نرۍ شونډې دي که مزي د ګرېوان

ميندې له ماشومتوبه خپلو ماشومانو ته د دوی د پلرونو او نيکونو د تورو ستاينه کوي او له ټوپک او وسلې سره يې بلدتيا او اشنا کول غواړي لکه:

پلانکي جانه ښايسته ښه دې توره ښه وسله
په ښايسته نيلي سپره چې نيلی دې تماشې کا
تور نازيان دې ورسره
اللو اللو-اللو پلانکی جان داسې للو دی لکه ګوډی د رنجو
چا وهلی، چا وهلی هلکانو جنکيانو په صحرا وهلی

(c) ketabton.com: The Digital Library

مور او پلار نیا یې په غلا وهلی
اللو للو-للو خوب دې درشي په لېمو، خوږ دې لرې له هډو.

پښتو نکلونه:

نکلونه د پښتو ولسي ادبیاتو یو ځانګړی صنف دی، کله چې په انساني ټولنه کې د پېښو منځته راتګ د انساني ژوند بڼه واړوله او انسان د ژوند له سړو تودو سره مخامخ شو او د طبیعت د معماوو په باب یې ځان د فکر په سمندر کې ډوب ولیده، نو د خپل وجود تر توان زیاتې هیلې او تلوسې ورسره پیدا شوې، نو له دغو ټولو څخه یې نکلونه جوړ کړل، چې دغه نکلونه ځینې خوله په خوله او سینه په سینه تر موږه راورسېدل او زیات شمېر یې د نېستۍ غېږې ته لاړل، د مرګ وروستۍ سلګۍ یې ووهلې مړه شول او خاورې ځینې جوړې شوې او «ځینو یې لا بیا د مدرسو درسونه جوړ کړل او د اووم هنر یا د سینما د ځوان هنر پرده یې ونیوله»

د هر ولس له نکلونو څخه د هغه ولس د بېلو تاریخي او کولتوري دورو د ژوندانه وضعه او ټولنیز مناسبات څرګندېږي او په هغو کې له تصویري او خیالي افسانو څخه چې د راویانو او لیکوالو له فانتازیو او فکري روښونو څخه راوځي او د ناحقیقي موجوداتو لکه ارباب الانواعو، دېوانو، پېریانو، ښاپېریو او کله کله سحر، جادو او منتر او خیالي دنیاوو او داسې نورو نامریي شیانو څخه نیولې بیا تر واقعي پېښو او جریاناتو پورې ټول په کې وي. په هغو زمانو کې چې انساني ټولنه، کولتور او ثقافت په لومړنیو دورو کې و، نو د داسې ټولنو طبیعي او ټولنیز شرایط بېخي محدود و او هر

(c) ketabton.com: The Digital Library

څه يې په رښتينې توګه نه پېژندل، نو له افسانو او خيالي نکلونو ځخه يې د شيانو په پېژندلو کې اشتباهات اخيستل.
پښتو نکلونه هم چې د پښتون ولس د حيات، ټولنيز ژوند او ټاکلو کولتوري شرايطو استازي او د دوی د ژوندانه د ټولو تاريخي او کولتوري دورو او د ټولنيزو اقتصادي مناسباتو ځرګندوی دي.
مهمه ځانګړنه يې داده چې په نکلونو کې د باداری او مريتوب صحنې نه ليدل کېږي دا ځکه چې د ځينو پوهانو په عقيده، پښتنو د مريي ساتنې اجتماعي، اقتصادي فورماسيون نه دی تېر کړی، خو د قبايلي نظام د مېړانې، وطنپالنې او ولس دوستۍ جذبې زياتې په کې شته او له همدې امله ده چې په مېړانې، زړورتوب او رښتينولۍ او مېلمه پالنه کې يې زيات شهرت موندلی دی. ملي کولتور او ملي تاريخ پرې تر هر څه ګران دي او د تاريخ په ډېرو نازکو او حساسو مواقعو کې يې د پرديو د يرغلونو پر وړاندې درېدلي دي.
پښتو نکلونه د شکل او مضمون له مخې ازاد دي، د کوم ځانګړي ليکوال له خوا نه دي تهيه شوي چې ځانته د ليکنې او افادې خاص اسلوب او قوانين ولري او يا دې پر يوه خاص سبک روان وي، نکل د خلکو له خوا ويل شوی او د زمانې په تېرېدو سره په کې تغيرات راځي، هره تاريخي دوره او هرتمدن خپل خاص مهر او نښان وربانديې ږدي او د خلکو له ژوند سره يوځای ژوند کوي له خلکو سره يوځای حرکت کوي، مختلفې تاريخي پېښې او مختلف حالات د مختلفو ضرورتونو له مخې منظموي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

نکل کې هر څه په مجرد شکل څېړل کېږي، ښایست، زور، لښکر، پیسې، جګوالی او هر څه یې مجرد دي او د ذهني پاچا نوم اخیستل کېږي خو د دربار د عظمت په باب څه په کې نه شته.

د لښکر نوم اخیستل کېږي، خو له دي لښکر سره په کې یو کس مقاومت کوي ښایست په کې یاد ېږي، خو د ترسیم درک په کې نه وي.

د نکل ویونکي معلوم نه وي او د زمانې له تېرېدو سره یې سم تغیر کړی وي، وړې پېښې پر لویو اوښتې وي او کرار کرار یې د مسابقې پله درنېږي، معمولاً د تجارتي اړیکو، مهاجرتونو او یو بل ته د قومونو د نږدېوالي په نتیجه کې د یوې حوزې فولکلور او نکلونه بلې حوزې ته نفوذ کوي، د خپل سفر په بهیر کې کله خپل اصلي ټاټوبی ورک او په هره ژبه ژباړل کېږي او هرې کولتوري حوزې ته چې ننوځي هغه ژبه او هغه کولتوري حوزه یې د شکلیت دعوه کوي. همدغه ده چې هغه بله ژبه او کولتور پر دغو نکلونو اغېز ښندي او فولکلوریک نکلونه له خپل سوچه والي څخه راباسي. د بېلګې په توګه د لیلی او مجنون نکل چې هره کلتوري حوزه پرې خپله ټاپه لګوي او خپل یې بولي، خو پښتو نکلونه د ښامارانو، پېري، دېو، جادوګرانو او نورو خارق العاده وسیلو راتګ د دې مانا نه لري چې دغه نکلونه دې پردي اوسي، دا د پښتو خپل فرهنګي میراث دی چې سینه په سینه ورته رانقل شوی.

د نکلونو پېښې او ټولنیز حالات کاملاً د پښتنو د ژوند د یوې خاصې تاریخي زمانې نماینده ګي کوي، ځکه نکل که هر څومره بدلون ومومي او تر هر تاثیر لاندې راشي بیا هم پر خپل ځان باندې

(c) ketabton.com: The Digital Library

د یوې ځانګړې او مشخصې کولتوري حوزې مهر او نښان لري، د بېلګې په توګه د مومن خان او شرینو نکل ته که هر څه ښامار او دېوان ورداخل شي او د یوې ښاپېرۍ پرځای سلګونه ښاپېرۍ او دېوان ورننوځي بیا هم د نکل مضمون چې پر ولور او تربورګلوۍ ولاړ دی او د پښتنو د یوه خاص ټولنیز اقتصادي حالت نماینده ګي کوي پر خپل ځای ولاړ دی.

ډېر داسې پښتو نکلونه شته چې د پښتني فولکلور نماینده ګي نه کوي او د نکل له مانا او وسایلو څخه له ورایه دا برېښي چې دا نکلونه باید د ګاونډیو د کولتور او فرهنګ نماینده ګي وکړي او یا دې ګاونډیانو له خوا د پښتنو کولتوري حوزو ته راننوتي وي او د پښتنو د خپلو ځانګړو ټولنیزو او تاریخي شرایطو پر بنا په کې خپل ټولنیز مسایل څرګند کړي او د خپل فولکلور مشخص اتلان یې وربانده ي تپلي خو ددې خبرې مانا دا نه ده چې موږ دې فولکلوریک نکلونه تصفیه کړو او یا دې په خپل لاس فرهنګي میراث نورو ته وربښو، ځکه دغو نکلونو د پښتنو د ژوند په خاصو ټولنیزو او اقتصادي شرایطو کې ځاکلي رولونه درلودلي دي. پښتنو په خپل وار د دغو نکلونو په بشپړولو کې رول درلودلی دی، دې نکلونو د ژوند د همسفر په توګه له دوی سره یوځای ژوند کړی دی او د دوی د ادبیاتو اصطلاحاتو، ټولنیزو هدفونو، د بیان طرز، لهجو او ژبې څخه یې اوبه څښلې دي. د بېلګې په توګه د فرهاد او شیرینو کیسه، د لیلی او مجنون کیسه، د سیف الملوک او بدرۍ جمالې کیسه ټولې هغه کیسې دي چې پښتنو د خپل کولتور اغېزې باندې ښندلي دي، چې هېڅوک به دا فکر ونه کړي

(c) ketabton.com: The Digital Library

چې دا دې ګوندې د بلې کولتوري حوزې څخه دلته راغلي وي دا خبره به سمه او ربښتيا وي چې فولکلوري نکلونه د اوسنيو رياليستيکو نکلونو او داستانونو او لنډو کيسو پر سبک نه وي ترتيب شوي چې بېلابېلو ټولنيزو نيمګړتياوو او ستونزو ته په منطقي توګه ګوته ونيسي او د بېلابېلو ټولنيزو پېچلو مسئلو ريښې دې وښيي او د حل منطقي لاره دې ورته پېشنهاد کړي. نکلونه د ټولنيزو نا انډوليو، د زمانې له ناخوالو، استبداد او تېري څخه د خلکو د خلاصون لپاره مهمې او له خوشبينيو څخه ډکې لارې پېشنهادوي.

ښاغلی سلطان محمد صابر وايي: ((نکلونه ځکه چې زموږ د خپلو اذهانو پيداوار دي او موږ د خپلو پخوانيو عاداتو، خيالاتو، رواياتو او مزاج پر اساس تخليق کړي او تراشلي دي ځکه نو په هغو کې زموږ د ژوند يوه فلسفه پټه ده، هغه ساده او صفا فلسفه کومه چې زموږ په ساده او سوچه او اسانه ژبه بيانېږي، زموږ روحي تنده داسې ماتوي لکه د اوړي د روژه دار تنده چې په سړو اوبو ماتېږي او له همدغه امله زموږ مخصوص قومي ذهنيت پخېږي کوم چې د يو قوم د بقا لپاره ضروري دی.

نکلونه چې اکثره يې د يوه خاص منظور لکه خير او شر ترمنځ د مبارزې په منظور منځته راغلي، خو هېڅ وخت د خير د برياليتوب لپاره له منطقي وسيلو څخه کار نه اخلي، نکل ويونکی د خير او شر ترمنځ په مبارزه کې هېڅوخت بې طرفه نه وي، که د شر د ماتولو لپاره منطقي وسايل په لاس کې نه وي، نو بيا هغه دي چې نکل ويونکی د ملنګ دعا، د زمريانو مرستې، د سيمرغ دوستۍ

(c) ketabton.com: The Digital Library

او نورو ته مخه کوي، لکه د سیف الملوک او بدرۍ په کیسه کې چې سیف الملوک د ښامار له پنجو د سیمرغ بچي ژغوري او بیا یې همدغه سیمرغ د ډېرو غرونو ګړنګونو او سیندونو څخه پورې باسي او مزل یې ورلنډوي، د پښتو نکلونو یو ستر او ځانګړی خصوصیت دادی چې د نکل اتل په کې تل د مېړانې او حماسې د سمبول او ښځه په کې د وفا د سمبول په توګه ستایل شوې او ښځې تل یا خو د خپل ملګري او مېړه په نامه سر سپین کړی او یا ورپسې مړه شوې ده.

بل خصوصیت یې دادی چې پښتو نکلونه تل د هلک او نجلۍ په مېړانه په ډېره تراژیدیکه بڼه پای ته رسېدلي دي. حال دا چې د نورو ولسونو نکلونه او یا پېښې زموږ کولتور ته له نورو حوزو څخه راغلي. نکلونه اکثره د هلک او نجلۍ په یوځای کېدو او وروسته تر ډېر اخو ډب په بریالیتوب پای ته رسېږي. لکه د سیف الملوک او بدرۍ، جلات او محبوبې نکلونه چې په پای کې یې کامیابي حاصلېږي او د ادم او درخانۍ، مومن او شرینو، رابیا او فتح نکلونه چې اصیل پښتو نکلونه دي او د مین او مینې په مړینه پایته رسېږي، البته استثناات به وي مګر پښتو اکثره نکلونه تراژیدیک دي او د اتل او اتلې په مړینه پایته رسېږي.

بل دا چې پښتني نکلونه د پښتني ټولنې د کولتوري اصولو پر اساس ترتیب شوي او هغو سوالونو ته ځواب وایي چې ټولنه یې غواړي.

پښتو نکلونه په لومړي سر کې پر دوو برخو وېشل کېږي؛ یوه برخه یې هغه نکلونه دي چې زموږ د ولس له زړه څخه یې الهام اخیستی

(c) ketabton.com: The Digital Library

او رامنځته کوونکي او اتلان يې ددې خاورې بچي دي او بل هغه چې د نړيوال فولکلور د لړۍ په سلسله کې بېلابېل ملتونه سره نښلوي. د بشري نړۍ ګډ فولکلوري ميراث دی او زياته برخه يې د دېوانو او پېريانو الوتنې او د کوه قاف او باغ ارم ليدنه د سترګو په رپ کې وهي.

د موضوع له مخې د پښتو خپل نکلونه چې اکثره واقعي دي او د نکل په بڼه راپاتې دي پر دوو برخو؛ رزميه او بزميه باندې وېشل کېږي او په خپله ارته لمن کې د پښتنو د مينې، ننګ، غيرت، مېړانې، پښتو او د افغاني ټولو وياړونو او پښتني قانون ډېرې ښې بېلګې رانغاړي. اکثره د فيوډالي نظام عکاسي کوي، موږ ته زموږ زوړ او پخوانی تهذيب رابښيي او ددغو نکلونو په واسطه موږ د خپل ولس ذهني وده په ډېره ښه توګه معلومولای شو او په زړه پورې تاريخي مواد را په ګوته کوي او زموږ د ملت ټول روايات، عقيدې، دودونه او ملي عنعنات خوندي کوي، خو ځينې نکلونه بيا خيالي او وهمي مطالب او موجودات ډېر لري.

د جوړښت له پلوه پښتو نکلونه کله اوږده وي او کله د ننني ناول غوندې په کيسه کې کيسه راځي او ځينې يې بيا لکه د اوسنيو لنډو کيسو غوندې خصوصيات لري.))

ښاغلی سيال کاکړ (د پښتو نکلونه) نومي کتاب په يوه برخه کې د پښتو نکلونو په باب ليکي: ((ځينې وايي چې د پښتو ادبياتو اوسني شکلونه لکه ناولونه، ډرامې او افسانې د نکلونو پرمختللې بڼې او بېلابېل شکلونه دي او له ولسي نکلونو څخه زېږېدلي دي. پښتو نکلونه له پښتني محيط څخه رنګ اخلي او د پښتني ټولنې

(c) ketabton.com: The Digital Library

ډېر ښه استازي يې بللای شو، دغه نکلونه د خلکو په ژبه جوړ شوي، په زړه پورې ربط، لوړ تخيل او خوندور تنظيم په کې په نظر راځي او زيات شمېر فولکلوري پانګې لکه اصلاحات، محاورې، پښتني نومونه او تکيه کلامونه په خپله ارته لمن کې رانغاړي. دغه نکلونه له فني نظره ځای ځای نارو ته هم ځای ورکوي چې په ملي اوازونو جوړې شوې دي.)) (پښتو شفاهي ادبيات، ۱۱۰-۱۱۹ مخونه)

د نکلونو د ټولولو په برخه کې استاد محمدګل نوري لومړی پښتون دی چې پښتو نکلونه يې په کتابي بڼه خوندي کړي. ده ددغو نکلونو لومړی ټوک د (ملي هنداري) د لومړي ټوک تر سرليک لاندې پر (۱۳۱۷ل) کال د پښتو ټولنې له خوا، دويم ټوک يې هم د (ملي هنداري) تر سرليک لاندې پر (۱۳۲۵ل) کال خپور کړ او درېيم ټوک يې هم د (ملي هنداري) تر سرليک لاندې پر (۱۳۵۲ل) کال هغه وخت چې دده د ژوند وروستۍ شپې ورځې وې، د کندهار د احمدشاه بابا د کتاب چاپولو موسسې له خوا خپور شو.

بيا نو دلته پر (۱۳۲۳ل) کال ښاغلي ميراحمد ګربز په (۱۷۵) مخونو کې (د ګوربزو کولتور او فولکلور) ترسرليک لاندې مجموعې په يوه برخه کې يو شمېر کيسې خپرې کړې. ښاغلی ګوربز اوس هم د نکلونو پر راټولولو لګيا دی، هيله منه يم چې دغسې سلسلې ته دوام ورکړي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

په لرغونې دوره کې د افسانوي کیسو اخلاقي بڼه

سریزه:

دا لنډه لیکنه یا مقاله مې د محترم استاد اسمعیل یون په لارښوونه چې د کورنۍ دندې لپاره یې راته کړې وه، د لرغونې دورې د افسانوي کیسو پر اخلاقي بڼه ترتیب کړې ده.
افسانوي کیسې به د ساعت تېرۍ لپاره ویل کېدې او په ربښتیا او دروغو پسې یې چا سر نه ګرځاوه، په دې کیسو کې ډېر مبالغه امېز مسایل شته، خو اخلاقي او روزنیزه برخه یې هم د پام وړ ده. په دې ډول کیسو کې د پېریانو، ښاپېریانو، دېوانو، جادو، مداریتوبونو، غړېدونکو ځناورو، مارانو، مرغانو او داسې نورو شیانو په باره کې زیات مواد او معلومات شته او د خلکو پر ذهنونو یې ډېر ښه او مثبت اثر کاوه.

مخکې تر دې چې په لرغونې دوره کې د افسانوي کیسو پر اخلاقي بڼه خبرې وکړو، باید لومړی د افسانو او کیسو په اړه یو څه پوه شو. افسانې او کیسې هغه فولکلوري مواد دي، چې د اړوندې ټولنې کولتوري ایډیالونه او ژور عمومي احساس په کې ځلېږي او د ایډیالوژۍ هېنداره یې ده. له هنري لیکنو سره یې توپیر دادی، چې

(c) ketabton.com: The Digital Library

افسـانې او کیسـې لـه عمـومي دودونـو او دسـتور سـره سـم مـتن، موضوعګانې او سبک کاروي او زیار باسي، چې د ښکلا په غرض پر ژبه باندې یو خاص شکل تحمیل کړي.

له تاریخ سره څلور توپیرونه لري:

لومړی دا چې تاریخ د څرګندو پېښو په ترتیب پر زماني تسلسل ولاړ بیان دی، خو افسانې او کیسې زیاتره پېښې نه لري.

دویـم دا چـې د تـاریخ کرکټرونـه معقـول او د افسـانې او کیسـې کرکټرونه ډېر ځله نامعقول وي.

درېیم دا چې تاریخ لیکنه نوې ده او په مدني مرحلې پورې اړه لري، مګر افسـانې او کیسـې زیـاتره تـر مـدني مرحلې پخـوا د وحشـت او بربریت په مرحلې پورې اړه لري.

څلورم دا چې په تاریخي لیکنه کې د پېښو ترمنځ اړیکې جوخت او ټینګ وي، خو په زیاترو افسانو او کیسو کې د پېښو ترمنځ اړیکې سست او ډېر ځله شلېدلې وي.

افسانې او کیسې د یوې ټولنې د معلوماتو هغـه مجموعـه ده چې د یو منشور حیثیت لري او ډېر ځله لـه کـوډو او جـادو، دودونـو، غیـر اسلامي مذهبي مراسمو، ټولنیز جوړښت او داسې نورو شیانو څخه د مخـابراتي وسـیلې او عملـي لارښـود پـه توګـه دنـده سـرته رسـوي.

افسـانې او کیسـې د خلکـو عقیـدې بیـانوي، ټینګوي او سـمبالوي یې، تقوا او فضیلت بابوي او څاري یې، مـذهبي دودونـه او عقایـد تبلیغوي، ځکه نو د بشري مدنیت ارزښت ډېـر ارزښـت نـاک تـوکي بلل کېږي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

افساني او کيسې د ځينو خلکو د فکر او عقيدې پر خلاف هېڅکله بې ارزښته مواد نه دي، بلکې هره افسانه او کيسه د انساني ژوند په ارګانيزم کې يوه فعاله قوه ده که څه هم د يو روښنفکرانه او هنري تخيل زېږنده به نه وي، خو د لرغونو انسانانو د ايمان او عقيدې او اخلاقي حکمت ډېره ښه نمونه يې بللای شو.

په زياتره افسانو او کيسو کې يو لړ ابهامونه، بې ربطي او ځينې چټيات موجود وي، خو سره له دې هم دا افسانې او کيسې کوښښ کوي چې نړۍ ته يو شکل او صورت او انساني ژوند ته يوه مانا او مفهوم ورکړي.

په لرغونې دوره کې به کيسې او افسانې په کليو کې د نکل چيانو له خوا خلکو ته اورول کېدې او خلکو به په ډېره مينه اورېدلې، خصوصاً د ژمي په لويو شپو کې. دې کيسو او افسانو که څه هم واقعي بڼه نه درلوده، خو بيا هم د خلکو پر ذهنونو يې ډېر مثبت اثر کاوه، دا ډول کيسې د يوې ټولنې ارزښتونه بيانوي او فرد د خپل کولتور له هدفونو او معيارونو سره اشنا کوي، دا کيسې په دې غږېږي چې سړيتوب او مېړانه څه شی ده، ستر شخصيتونه څنګه زېږي، څنګه ژوند کوي او څنګه مري. په همدې توګه انسانانو ته لارښوونه کوي، ژوند ته مانا ورکوي او د حرکت سمت يې ټاکي.

اخځونه

۱- د فولکلور تاريخچه، حبيب الله حاج پښتون زوی.

۲- د پښتو ادبياتو تاريخ، لرغونې او منځنۍ دوره سرمحقق زلمی هېوادمل.

(c) ketabton.com: The Digital Library

په لرغونو ادبیاتو کې ملتپالنه

ملتپالنه یا ولسپالنه داسې روحیه ده چې په طبیعي ډول په هر چا کې وي، خو په ځینو کې لږه او په ځینو کې ډېره. له نېکه مرغه د پښتو ادب په ټولو دورو کې د ملتپالنې روحیه زموږ په لیکوالو او شاعرانو کې لیدل کېږي. څنګه چې ماته ملتپالنه د پښتو ادب په لرغونې دوره کې د کورنۍ دندې په هکله راکړل شوې ده، نو ما هم په همدغې دوره کې ملتپالنه چې په کومو اشعارو کې ځلېدلې ده، راټوله کړې او څېړلې چې په لاندې ډول یې وړاندې کوم:

هغو شاعرانو چې په لرغونې دوره کې په خپلو اشعارو کې ملت پاللی دی په لاندې ډول دي:

۱ - بېټ نیکه: بېټ بېټنی او بټن د بېټ نیکه له نامه سره تړلي نومونه دي. په تذکرة الاولیا کې دا څرګندېږي چې ممکن بېټ نیکه دده د هغه شعر چې (لویه خدایه) نومېږي، د تحلیل له مخې نوموړی ښایي د (**۳۵۰**هـ.ق) په شاوخوا کې مړ وي او دده دا مناجات د ویدا او اوستا له سرودونو سره پرتله کېدی شي، دده مناجات داسې دي:

(c) ketabton.com: The Digital Library

لویـــه خدایـــه لویـــه خدایـــه
ســـتا پـــه مینـــه پـــه هرځایـــه
غـــــر ولاړ دی درنـــــاوي کـــــې
ټولــــــه ژوي پــــــه زاري کــــــې
دلتـــــــه دي د غـــــــرو لمنـــــــې
زمـــوږ کېـــږدۍ دي پـــه کـــې پلنـــې
دا وګـــــړي د بـــــر کـــــړې خدایـــــه
لویـــه خدایـــه لویـــه خدایـــه
دلتـــه لـــږ زمـــوږ اور بـــل دی
وور کـــــورګی دی وور بورجـــــل دی
مینـــه ســـتا کـــې مـــوږ مېشـــته یـــو
بـــل د چـــا پـــه ملـــه تلـــه نـــه یـــو
هســـک او مځکـــه نغښـــته ســـتا ده
د مـــــــړو وده لـــــــه تـــــــا ده
دا پالنـــــــه ســـــــتا ده خدایـــــــه
لویـــه خدایـــه لویـــه خدایـــه.

که څه هم دا یو مناجات دی خو بیا هم په حقیقت کې دا ملتپالنه ده، یانې ببړ نیکه د خپل اولاد او ملت لپاره دعا کړې ده چې په حقیقت کې دا دعا او ملتپالنه ده.

۲- د امیرو کروړ ویاړنه: کروړ د سهاک لـه پښتـه دی، دده مشر نیکه شنسب نومېده، د شنسب د پلار نوم خرنګ و، د شنسب د زوی نوم امیر پولاد و چې امیر پولاد د امیر کروړ پلار دی. امیر

(c) ketabton.com: The Digital Library

کروړ پر (۱۳۹هـ ق) د غور په منديش کې پادشاه شو او پر (۱۵۴هـ ق) کال د پوشنج په جنګ کې شهيد شو.

زه يـم زمری په دې نړۍ له ما اتل نسته
په هند و سند و پر تخار او په کابل نسته
بل په زابل نسته
له ما اتل نسته
غشی د من مې ځي برېښنا په ميرځمنو باندې
په ژوبله يونم يرغالم په تښتېدونو باندې
پر ماتېدونو باندې
له ما اتل نسته
زما د بريو پر خول تاوېږي هسک په نمنځ په وياړ
د اس له سو مې مځکه رېږدي غرونه کاندم لتاړ
کړم ايوادونه اوجاړ
له ما اتل نسته
زما د تورې تر شپول لاندې دي هرات و جروم
غرج و باميان و تخار بولي نوم زما په ادوم
زه پېژندوی يم په روم
لــه مـا اتــل نــسته
پر مروه زما غشي لوني ډاري دښن راځخه
د هريو رود په څنډو ځم تښتي پلن راځخه
رپي زړن راځخه
له ما اتل نسته

(c) ketabton.com: The Digital Library

د زرنج سوبه مې د تورې په مخ سور و کړه
په باداری مې لوړاوی د کول د سورو کړه
ستر مې تربور وکړه
لــه مــا اتــل نــسته
خپلو وګړو لرده لور پیرزوینه کوم
دوی په ډاډینه ښه بامم ښه یې روزنه کوم
تل یې ودنه کوم
له ما اتل نسته
پر لویو غرو مې وینا درومي نه په ځنډو په تال
نړی زما ده نوم مــې بــولي پــر دریځ ستایوال
پــه ورځو شپو میاشتو کال
لـــــه مــــا اتـــــل نسته

د امیر کروړ دا شعر ویاړنه ده چې په حقیقت کې یې د خپل ملت ستاینه کړې ده، د خپل ځان د مثال په ورکولو سره یې همغه د خپـل ملت د شجاعت، دلاوری او ټینګې ارادې ستاینه کړې ده.

۳- د بابا هوتک سندره: هوتک بابا د غلجي کړوسی دی، د پلار نوم یې بارو او د نیکه نوم یې تولر دی او شجره یې ښېټ نیکه پورې رسېږي. پر (۶۶۱) کال په اتغر کې زېږېدلی دی.

پـــر ســـور غربـــل راتـــه نـــن اور دی
وګړیـــــه جـــــوړ راتـــــه پېغـــــور دی
پــر کلــي کــور بانــدې مغــول راغــی
هــم پــه غزنــي هــم پــه کابــل راغــی
xxx

(c) ketabton.com: The Digital Library

غښتليو ننګ کړئ دا موار دی
مغل راغلی په تلوار دی
په پښتنخا کې يې ناتار دی
پر کلي کور باندې مغل راغی

xxx

آ د مرغې غښتليو راسئ
پر ننګ ولاړ د پښتنخا سئ
توري تېرې غشي تر ملا سئ
پر کلي کور باندې مغل راغی

xxx

زلمو په غشيو کړئ وارونه
د تېرو تورو ګوزارونه
ور وړاندې کړئ خپل ټټرونه
پر کلي کور باندې مغل راغی

xxx

زما د زلمو وينې بهېږي
ځمکې او غرونه په سره کېږي
ميرخې ځغلي او ترهېږي
پر کلي کور باندې مغل راغی

xxx

پښتنو هلئ په غره جنګ دی
سور غر په وينو د دوی رنګ دی
مهال د تورې دی د ننګ دی
پر کلي کور باندې مغل راغی

xxx

(c) ketabton.com: The Digital Library

زلمــو پــر تنــګ ځانونــه مــړه کــړئ
دښـــن پـــه غشـــيو مـــو پيپـــه کـــړئ
د پښتـــنخا ځمکـــې ســـاته کـــړئ
پـــر کلـــي کـــور بانـــدې مغـــل راغـــی.

د بابا هوتک دا سندره په حقيقت کې د خپل ملت او خپل ملک د ستاينې او ساتنې لپاره ويل شوې ده، چې د خپل ملت احساسات راوپاروي او خپل ملت او خپله خاوره له نورو څخه وژغوري چې دا پخپله ملتپالنه ده.

۴- ملکيار غرشين: د ښکارندوی او د شيخ ابوبکر طوسي همعصر دی. غرشين د پښتنو يو مشهور ستانه قوم دی چې پخوا يې يو وچ غر سرسبز او اباد کړی و، نو ځکه دی غرشين بولي.

ځښتن مو مل دی	اوس مو يرغل دی	ايواد د بل دی
	غازيانو ګورئ	
	ځښتن مو مل دی	
توري تېرې کړئ	دښن مو پرې کړئ	منګولې سر ې کړئ
	څه له به تښتو	
	ځښتن مو مل دی	
که تېنګ کړو زړونه	پر بري يونه	چې زمري يونه
	اسلام راڅخه دی	
	ځښتن مو مل دی	
غازيانو راسئ	ټول شاوخوا سئ	د شهاب په ملا سئ
	ځښتن مو مل دی	

(c) ketabton.com: The Digital Library

ملکیار غرشین دا شعر د ملتپالنې یا ولس پالنې لپاره ویلی دی چې د خپل ملت د جرئت د ډېرولو او د هغوی د رزمي روحیې د تقویه کولو لپاره یې ویلی دی.

اخځونه

۱- د پښتو ادبیاتو تاریخ، شهسوار سنګروال نیازي اثر
۲- لرغونی متون، د پوهندوی ډاکتر محمداجان حقپال اثر
۳- د پښتو ادبیاتو تاریخ لرغوني او منځنۍ دوره، د سرمحقق زلمي هېوادمل اثر.

(c) ketabton.com: The Digital Library

پښتو غزل د خپل پیدا ښت او پا یښت په لوړ و ځوړ کې

غزل د شرقي شاعرۍ يو ډېر منلی او پېژندلی شوی ډول دی، چې د شرقي شاعرۍ د زیاترو دیوانونو یوه درنه برخه په غزلو پورې اړه لري. زموږ په ادبیاتو کې هم غزل کابو اووه سوه کلن تاریخ لري. د پښتو لومړی لاسته راغلی غزل د اتمې هجري پېړۍ دی.

د پښتو لاسته راغلي غزلې همغه د اکبر زمینداوري غزلې دي چې د پښتو ادبیاتو په لومړۍ دورې پورې اړه لري، خو زه غواړم د همدغې لومړۍ دورې په امتداد د پښتو غزل لوړې ژورې وڅېړم. که څه هم زموږ بحث او کورنۍ دندې اکثره پر لرغونې دورې راڅرخي، خو څرنګه چې غزل تر بل هر شعري فورم په پښتو کې زیات مطرح دی، نو غواړم چې تر لرغونې دورې وروسته هم د غزل پر څرنګوالي او څومره والي رڼا واچوم.

په دویمه ادبي دوره کې چې د پښتو ادبیاتو منظم اثار زموږ په واک کې دي او پښتو ادبیات چې په دې دوره کې تر بېلابېلو فکري او ادبي جریانونو لاندې ایجاد شوي او وده یې موندلې ده په دې ټولو جریانونو کې چې څومره ادبي اثار ایجاد شوي دي، په هغو کې د

(c) ketabton.com: The Digital Library

غزل ونډه او برخه درنه ده. پښتو غزل په دغو جريانونو کې ډېرې لوړې او ځوړې ليدلي دي، چې په دې برخه کې موږ د پښتو غزل هغه پالونکي او روزونکي يادوو چې د پښتو ادبياتو تر لومړۍ دورې وروسته يې غزلونه ليکلي دي.

موږ دغسې غزل ويونکي ډېر زيات لرو، چې يوازې د نومونو لړليک راوړل يې خبره اوږدوي، خو زه به په دې برخه کې د پښتو د دغه کټګورۍ ويونکو ځنې ډېر عمده کسان دلته ياد کړم:

۱ - شيخ فريد: د پښتو يو غزل ويونکی شاعر دی. دده په باب زيات معلومات نه شته، يو غزل يې په ((تېر هېر شاعران)) نومي تذکره کې خوندي دی، دده غزل عرفاني رنګ لري او هنري پرداخت يې هم بد نه دی. د ده غزل مقطع داده:

نور عالم دې حورې جنتونه غواړي
دا شيخ فريد دې طمعدار ستا له ديداره ګرځي

دده غزل په خوند او رنګ کې د روښانيانو د معاصرو صوفيانو غزلو ته پاتې کېږي.

۲ - اميرخان هجري: دا سړی د ديوان خاوند شاعر دی، ديوان يې په دوو جلدو کې ترتيب شوی دی، دا ديوان تراوسه پورې نه دی چاپ شوی، په خپلو اشعارو کې يې هجري تخلص کړی دی، دی د دولسمې هجري پېړۍ شاعر معلومېږي. دده غزل هنري ښېګڼې لري او عالي تخيلات روزي، دا يې هم دوه ښکلي بيتونه:

ګل په لږه ژړا وخاندي شبنم ته
يار مې ونه ښود د اوښکو په باران مخ

(c) ketabton.com: The Digital Library

چــې زمــا د زړه آهـــونـــه ورتــه رسي
ځکه هسې رنګ کبود شه د اسمان مخ

۳ - قنبرعلــي خــان اورکــزی: د ســرور خــان زوی و، د تیــرا پــه کلایه کې اوسېده، صوفي مشـر او عـالم سړی و، د انور شـاه مریـد و، قنبرعلي خان پر (۱۲۰۷هـ.ق) کال د رجب پر میاشت پـه پېښـور کـې وفـات شـوی او همـلتـه ښـخ شـوی دی. دی د اشعـارو دېـوان او د (اشک قنبر) په نامه یو ځانګړی اثر لري. په دې دویم کتـاب کـې یـې د کربلا د پېښې سوزناکې پېښې راوړې دي. د قنبرعلي خـان اورکـزي غزلــې او نــور اشــعـار ډېـر خــواږه او ســوزنـاکـه دي. دده غــزل او نــور اشعار د هنر لوړه مایه او ځینې اشعار یـې لـوړ فکـري ارزښـتونه هـم لري، ده د پښتو د ډېرو شاعرانو په څـواب کـې غزلــې ویلـې دي او د پښتو اشعارو د مطالعې خاوند سړی و، د رحمان بابا د یـوې غزلــې په ځواب کې یې داسې ویلې دي:

کړی چې رحمان مومند سوال ددې غزل و
دا ښکلی غـــزل مې په ځواب راسره یوور

۴ - محتشـم: د دولسـمې پېړۍ غـزل ویـونکی شـاعر دی، دده پـه بـاب ډېـر معلومـات نـه دي ترلاسـه شـوي، د غـزل نمونـه یـې ترلاسـه شـوې ده، دومـره ښـکاري چـې د غـزل پـه ویلـو کـې یـې روانـه طبعـه درلوده. د ترلاسه شوي غزل مقطع یې داده:

پاڅه وخت د صبحدم شه محتشمـــه
مــحبوبـا خـو تـه بللی په چربـانګ یې

(c) ketabton.com: The Digital Library

۵- سرورشاه: د ده حالات هم معلوم نه دي، (د پښتو غزل) مولف یې یو غزل موندلی دی. غزل یې رنګیني او جذابیت لري، دده د غزلې مطلع داده:

چې مې نوش کړله پیاله د عشق له جامه
خبر نه یمه هر ګز له صبح و شامه

۶- شاه غریب: د میا حبیب ګل په بیاض کې یې شعرونه راغلي دي، د دیارلسمې پېړۍ د اواخرو غزل ویونکی شاعر دی.

۷- غلام محمد خټک: دا شاعر د پښتونخوا د جهانګیرې په سیمو کې اوسېده، پر (۱۹۱۹م) کال مړ دی. د اشعارو مجموعه یې د (رموزخټک) په نامه چاپ شوې ده، ده قصیدې او غزلې ویلې دي.

۸- امګل جان خټک: دا شاعر د پښتونخوا د سیمو شاعر او د څوارلسمې پېړۍ په لومړیو لسیزو کې ژوندی و، د شعر مجموعه یې د (ګلشن امګل جان) په نامه چاپ شوې ده.

۹- محمد نصین: دی هم د دیارلسمې هجري پېړۍ غزلبول شاعر و، ځینې غزلې یې په (ګلزار روه) کې چاپ شوي دي، د یوې غزلې مطلع یې داده:

چې مدام مې فریادونه کړه اغاز
الوتلی مې طوفان دی په شهناز

۱۰- روشن الدین خټک: د خټکو په اکوړه کې یې ژوند کړی دی، د ژوند زمانه یې د څوارلسمې پېړۍ اوایل اټکل شوي دي. د

(c) ketabton.com: The Digital Library

پښتو غزلبول شاعر و، غزل یې د قدماوو د غزل رنګ اوخوند لري.
په (ګلزار روه) کې یې ځینې غزلې چاپ شوې دي، د یو غزل مطلع
یې داده:

همېشه د یار له غمه په کوکار ګډ
چېرې نه شوم د وصال په نوبهار ګډ

۱۱ - شېرمحمد: د پښین د سیمو دېوان لرونکی شاعر و، په
غزل کې یې د نشې سوز لیدل کېږي، د ژوند زمانه یې دیارلسمه
هجري پېړۍ ښودل شوې، دېوان یې تر اوسه نه دی چاپ شوی، د
یوې غزلې یو بیت یې دادی:

الهي د حقیقت په شنه پیاله کې
دا رنګین شراب د عشق په میخانه کې

۱۲ - حمدالله کاکړ: دی هم غزلبول شاعر تېر شوی دی، د
جنوبي پښتونخوا بلوچستان د سیمې د پښین اوسېدونکی دی، د
((رساله دلنشین)) په نامه د شعر مجموعه لري چې شپږ سوه بیته
ده، دا مجموعه نه ده چاپ شوې او په دې بیت پیل شوې ده:

منور په نور د ځان دی یار زما
لمر ختلی پر جهان دی یار زما

۱۳ - جام محمد کاکړ: د دولسمې پېړۍ د اواخرو او دیارلسمې
پېړۍ د اوایلو شاعر و، دی د ژوب د شمامزو په کلي کې اوسېده.
تر (۱۲۵۰هـ.ق) دمخه تېر شوی دی. د اشعارو دېوان یې پاتی دی.
په دېوان کې یې غټه برخه د غزلو ده، غزلې یې زیاتره د مینې
اخلاقي رنګ لري. د وعظ او نصیحت خبرې هم په کې شته. پر

(c) ketabton.com: The Digital Library

ځینو غزلو یې د عرفان مالګه دوړېدلې ده، د ده دېوان نه دی چاپ شوی، دا یې د یوې غزلې یو بیت دی:

بې حسابه یم په مینه د خپل یار خوښ
داسې شان به بلبل نه وي په ګلزار خوښ

د غزل دې بهیر ته یوه کتنه:

موږ د همدې بحث په مقدمه کې ولوستل، چې پښتو غزل په پښتو کې کله پیدا شو او د پښتو ادبیاتو د تاریخ په لومړي پړاو کې یې ځنګه پاینبت وموند. په دویمه ادبي دوره کې غزل له نویو تمایلاتو سره ځنګه ځان په روښاني اثارو کې څرګند کړ.

په دویمه ادبي دوره کې موږ ته تر (۱۰۰۰) زیاتو پښتو شاعرانو نومونه څرګند دي، دا به مبالغه نه وي که ووایو چې له زرو تنو څخه اتوسوو تنو په پښتو غزل ویلی دی. په دغو غزل ویونکو کې د ځینو بشپړ دېوانونه او د ځینو متفرقې غزلې تر موږه رارسېدلې دي.

ددغو غزلبولو غزلې د بېلابېلو فکري او ادبي هنري جریاناتو تر اغېزې لاندې ایجاد شوې دي، لکه: د پیر روښان غزل، د اخوند درویزه د پیروانو غزلیات، د هندي سبک تابع غزل، د احمدشاهي عصر پورې مربوطې غزلې.

په پورته ټولو یادو شویو جریانونو کې پښتو غزل د فکر او هنر له پلوه یو ډول انکشاف نه دی کړی، بلکې له لوړو ځوړو سر مخ و، د بېلګې په توګه په روښاني اثارو کې ډېر محدود غزلونه د هنر مالګه لري، زیاتره غزلونه یې یوازې تبلیغي اهدافو ته وقف شوي دي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

د دروېزه پـه پيروانـو كـې غـزل سره لـه دې چـې عرفـاني او تبليغـي اهداف هم لـري، خـو ورسره شـريعت پـه كـې د روښـانيانو د زيـاترو غزلو په پرتله په اوچت معيار كې ځای لري. د صوفيانه حلقو غزل تر يوې داسې جذبې لاندې ويل شوی ښكاري چې خاصه روحاني جذبه او خاص كشش لري او پر لوستونكي او اورېدونكي اغېزه كوي.

د خوشال بابا او دده د پيروانو پـه اثـارو كـې غـزل د موضـوع لـه پلـوه وسعت وموند، هر ډول مسـايل پـه كـې بيـان شـول او هنـري ښـېګنې يـې هـم د توجـه ور دي. د رحمـان بابـا پـه دېـوان او دده د پيروانـو پـه اثـارو كـې پښتـو غـزل د خپـل انكشـاف لـوړو پوړيـو تـه وخـوت او د هندي سبک په پيروۍ ويل شويو غزلـو كـې پښتـو غـزل نـوي هنـري كړه وړه خپل كړل.

د پښتو د دغو متفرقو غزلو ويونكو په باب بايد ووايو، كـوم پښتـو غزلونه چې دغو غزلبولو ايجاد كړي دي، د پښتـو د ادبـي تـاريخ پـه كوم خاص ادبي جريان پورې اړه نه لـري. د دغـو خلكـو پـه غزلـو كـې هغـه كـه د دولسـمې پېـړۍ دي او كـه د ديارلسـمې او څوارلسـمې د اوايلو ډېری محدودې غزلې هنري او فكري ارزښـتونه لـري، زيـاتره غزلـې هغــه شـور، مسـتي او كشـش نـه لـري چـې د پښـتو غـزل د يوولسـمې پېـړۍ د دويمـې نيمـايي او د دولسـمې پېـړۍ د خوشـال، رحمان او حميد په سبكونو پورې اړوندې غزلې يې لري.

په ديارلسمه پېړۍ كې د غزل پرځای په پښـتو ادبيـاتو كـې داسـتان ته زياته پاملرنه ليـدل كېـږي. د ديارلسـمې پېـړۍ پـه دويمـه نيمـايي

(c) ketabton.com: The Digital Library

کې، زیاتره شاعران د شرقي ادب ځینې داستانونه او حکایات په پښتو نظموي، دا کار په هند او پښتونخوا کې د چاپ د وسایلو په پرمختیا سره زیات بابېږي او په سلګونو داستانونه پښتو ته اوړي او د تاجرانو له خوا چاپېږي او خلکو ته وړاندې کېږي. ددې کار یو علت دادی چې عام خلک له داستاني اثارو سره زیاته علاقه ښیي، نو ځکه تاجرانو به د دغسې اثارو له چاپ سره زیاته مینه ښودله او شاعرانو هم د غزل او د ېواني ادبیاتو پر ځای داستاني ادبیاتو ته پاملرنه کوله.

(c) ketabton.com: The Digital Library

د سلیمان ماکو تذکرة الاولیاء

په دې لیکنه کې لومړی د سلیمان ماکو پېژندنه او بیا په ترتیب سره د تذکرة الاولیا معرفي او د هغې محتوا په تفصیل سره شرحه شوې ده. اول تذکرة الاولیا په دوو برخو وېشل شوې ده، چې یوه د نثر برخه ده یانې د سلیمان ماکو خپله لیکنه او دویمه د نظم برخه ده چې د شاعرانو شعرونه او نظمونه دي. همدارنګه د سلیمان ماکو نثر په ترتیب سره، په هغو کې د پښتو، عربي او فارسي ژبې لغاتونه او اغېزې چې په دې نثر کې دي، تفصیل او تحلیل شوي دي. همدارنګه د سلیمان ماکو د نثر ممیزات هم تشریح شوي دي.

سلیمان ماکو او تذکرة الاولیاء:

د پښتو ژبې له پخوانیو لیکوالو څخه یو هم سلیمان ماکو دی، دی د بارک خان صابزي ماکو زوی دی، چې د کندهار په ارغستان کې اوسېده، د ماکو قوم تر اوسه هم په لږ تعداد هورې اوسېږي او په ابدالیو (درانیو) کې شاملېږي. سلیمان ماکو له دې قومه یو پوه

(c) ketabton.com: The Digital Library

لیکوال راوتلی دی او د پښتونخوا په غرو کې یې سیاحتونه کړي او د خپل عصر مشهور روحاني او ادبي رجال یې کتلي دي.

دی په خپله وایي چې پر ۲۱۲ هـ تللی وم او د پښتونخوا په غرو او رغو گرځېدم او د لویانو مراقد مې لیدل او پلټل، داسې ښکاري چې سلیمان تر دغه مفید او گټور سفر وروسته بریالی شو چې د پښتنو د نومورو بزرگانو د حال او احوال په باب یوه تذکره ولیکي او د دوی ویناوې او اشعار په دې کتاب کې خوندي کړي.

په خواشینۍ سره چې دا کتاب لاتر اوسه ورک دی، خو لومړي مخونه یې چې اته مخه دي، هغه پوهاند عبدالحی حبیبي پر (۱۳۱۹ل) کال په کندهار کې وموندل او د هغو مخونو عکسونه یې د کابل په کالنۍ (۱۳۱۹ل) او پښتانه شعرا لومړي ټوک کې خپاره کړل.

د تذکرې یو څو پاڼې چې پیدا شوې دي، یانې څلور پاڼې چې اته مخه کېږي او اووه ډک مخونه دي، څنې معلومېږي چې سلیمان د پښتنو مشاهیرو احوال په داسې ډول لیکل چې د هغو د ژوندانه وقایع ثبت شي او دا خبره هم څرگنده شي چې پلاني سړي څنگه ژوند کاوه، چېرې اوسېده، پلار نیکه او کورنۍ یې کومه او چېرې وه او له هغه سړي څخه د خلکو په خولو او زړو کې کومه وینا او کوم شعر پاتې دی؟ دی په خپل سفر کې د کاملانو حضور ته رسېدلی او کوم مشاهیر چې مړه وو د هغو مراقد یې موندلي او لیدلي دي او د تاریخي وقایعو په ضبط کې یې ډېر دقت کړی دی چې د تذکرې په دیباچه کې دی په خپله وایي:

(c) ketabton.com: The Digital Library

((په سنه دولس او شپږ سوه د هجري تللی وم او د پښتونخوا په راغو او کليو ګرځېدم او مراقد د اولياوو او واصلينو مې پلټل او په هر لوري مې کاملان موندل او د دوی په خدمت خاکپای وم او هرکله په سلام ورته ولاړ چې له دې سفره په کور کېناستم او تناکې وچاودلې د پښو بيا پاڅېدلم او د څښتنه مې مرستون شوم چې احوال د هغو کاملانو وکاږم او دوی چې هغه ويناوې پاتې کړي دي او پښتانه يې لولي.)) اوس له دې څخه ښکاري چې سليمان ماکو په تذکره کې خپل مشاهدات او د سياحت ليدل شوي او کتل شوي معلومات کښلي دي. د سليمان ماکو تذکرة الاوليا د پښتنو پخوانيو شاعرانو په احوال او اثارو کې زموږ يو پخوانی تاريخي او پوخ ماخذ دی. هغه اوه مخه چې له دې تذکرې څخه زموږ لاسته راغلي، ددغو شاعرانو احوال په کې راغلی دی: بېټ نيکه، ملکيار غرشين، شيخ تيمن، قطب الدين بختيار. دا خبره بايد هم له ياده ونه باسو چې سليمان د پښتنو رجالو په تاريخ ليکلو کې هغه سبک نه دی تعقيب کړی چې د شيخ عطار په تذکرة الاوليا کې ټاکلی شوی و، ځکه چې شيخ عطار يوازې د اولياوو د زهد او تقوا حکايات راټول کړي دي، خو سليمان د رجالو د ژوندانه احوال او د دوی اخلاق او کورنۍ او هم ادبي موقعيت ښيي او په دې ډول پوه سړی او سترګور مورخ ښکاري. د تذکرة الاوليا د موندلو په اړه راغلي دي چې تذکرة الاوليا د هلمند د ناوې د ادم خان په کلي کې د زړو کتابونو د پلټلو پر مهال د پوهاند عبدالحی حبيبي صاحب لاسته ورغله، چې پر مخنيو چاپونو سربېره پر (۱۳۲۱ل) کال د استاد حبيبي د تعليقاتو شرحې او سريزې او له اصل متن سره

(c) ketabton.com: The Digital Library

یوځای د سرمحقق زلمي هېوادمل په زیار چاپ شوې او دغه راز پر (۱۳۷۹ل) کال یوځل بیا د علامه حبیبي د څېړنو د مرکز لـه خوا د هغې د انګلیسي متن سره یوځای چاپ شوې ده، خو تر دې دمخه هم چاپ شوې ده. تذکرة الاولیا په لومړي ګام کې موږ پر دوو برخو وېشو:

الـف- د سـلیمان مـاکو خپلـه لیکنـه چـې نثـر دی او د شـاعرانو ژوندلیک په کې راغلی دی.

ب- په تذکره کې د شاعرانو راغلی کلام چې په نظم دی.

الف- د سلیمان ماکو نثر: تر سلیمان ماکو دمخه د پښتو نثر کومه نمونه زموږ لاسته نه ده راغلې، چې پخوا به د پښتو نثر څنګه و او څه ډول سبک یې لاره، خو د سلیمان ماکو د نثر پوخوالی دا ثرګندوي چې ددغه عصر نثرونه به دغسې پاخه وو او لـه دې نثر څخه ثرګندېږي چې د پښتو نثر د ماشومتوب پړاو تېر کړی او د پوخوالي مرحلې ته رسېدلی دی.

د سلیمان ماکو نثر که په تحلیلي سترګه ولیدل شي، تر دغو لاندې درېیو عواملو لاندې یې نشونما راتـه ښکاره کېږي او پـه هغـه چاپېریال کې چې دې نثر وجود موندلی و هم دا درې عوامل موجود وو:

۱- د پښتو ژبـې خپـل اثـر چـې سـلیمان پښتون و او د پښتـو ژبـې ویونکی و، نو طبیعي ده چې دغه لامل بـه دده د نثر پـه ادبي بڼه او جوړښت پوره اثر درلود او ښایي چې تر ده دمخه چې کوم نثاران موجود وو د هغو د لیکلو سبک به هم پر ده درون اغېز درلود.

(c) ketabton.com: The Digital Library

۲- په فارسي ژبه کې چې کوم ادبي حرکت موجود و او د سليمان چاپېريال يې نيولی و، ضرور به يې دده پر نثر هم اثر کړی وي.
۳- په دغه عصر کې فارسي نثر رشد موندلی و، هم په غزني هم په خراسان او هم په هند کې خپل عروج ته رسېدلی و، تاريخ بيهقي او زين الاخبار او د محمد عوفي لباب الالباب او نور کتابونه ددغه عصر مهم منثور اثار دي، ځکه پښتو هم ددغه ادبي چاپېريال په منځ کې ژوند کاوه، نو يې اغېزې هم طبيعي دي.

په دغه عصر کې عربي ادب او عربي ژبې هم پوره او بشپړ اثر کړی و، په خپله فارسي نثر هم په ابتدا کې تر دغه اثر لاندې نشونما وکړه. د (۵۰۰هـ) په شاوخوا کې چې کوم فارسي منثور کتابونه وليکل شول، د عربي ژبې اغېزې په کې څرګندې دي، ځکه پښتانه هم له عربي ژبې سره په دغه زمانه کې پوره اړيکي لري، پر پښتو هم د عربي ژبې اثر شوی دی. د سليمان ماکو په حياتي چاپېريال کې دغه درې سايقه موجود وو چې هر يو په ادبي تحول او د ليک او نثر پر ډول باندې طبعاً اثر کوي او زه هم تر دغه درې عواملو لاندې د سليمان نثر تحليلوم:

الف- د سليمان د نثر پښتو لغتونه: که په عمومي ډول سليمان ماکو نثر ارزول کېږي، نو دا تقريباً په نړه پښتو نثرونو کې حسابېدلی شي، ځکه د پرديو ژبو تاثيرات پرې ډېر کم دي او ان که څوک اوس هم پښتو نثر ليکي، نو د نورو ژبو دومره کلمې به ضرور په کې کاروي. د سليمان ماکو له نثر څخه داسې ښکاري چې هغه وخت د پرديو ژبو (عربي او فارسي) تاثيرات پر پښتني ادبي چاپېريال وو، خو دومره زيات نه وو چې ټول نثر متاثر کړي، دلته به

(c) ketabton.com: The Digital Library

د ده د نثر سوچه پښتو لغاتونو ته اشاره وکړم: لوی، استازی، روښان، ویاله، هوسېږم، خاوري، راغه، کلی، پلټل، لوری، موندل، څښتن، پاځېدل، وینا ، لولي، شپه، ستانه، کول، سندرې، یرغل، غرشین، ملګری، ستر، واکمن، بری، مرورل، پاړکی، څرګند ، مېشت او داسې نور. د سلیمان ماکو په نثر کې کارول شوي دي، اکثره پښتو لغتونه اوس هم په خپله هماغه پخوانۍ مانا او مفهوم او هماغه شکل کارول کېږي. د سلیمان ماکو د نثر له پوخوالي څخه داسې ښکاري چې پښتو نثر به تر دې پخوا ښه اوږد مزل کړی وي چې د سلیمان ماکو د مهال داسې پخې مرحلې ته رسېدلی دی.

ب- د سلیمان ماکو په نثر کې عربي لغتونه: د سلیمان ماکو په نثر کې یو شمېر عربي لغتونه هم شته، خو دا اکثره داسې لغتونه دي چې مذهبي او عقیده یې مفاهیم لري، دا ډول لغتونه اکثره اوس هم د مذهبي اصطلاحاتو په بڼه موجود دي او ترجمه یا انډولونه یې ډېر ممکن نه برېښي.

عربي ژبې د اسلام تر راتګ وروسته په افغانستان کې خپلې اغېزې وښندلې دا اغېزې لومړی پر فارسي ژبه او وروسته پر پښتو ژبې محسوسې شوې، خو د پښتو په انډول یې پر فارسي ژبه اوس هم تاثیرات زیات دي، دلته به څو عربي لغتونو ته اشاره وکړو: قدوة الواصلین، مراقد ، حمد ، برکت، نصیب،صلی الله علیه وسلم، غریب، هجري، اولیا ، آل، امابعد ، نقل، عبادت،مبارک، واقع، قبول، کفر، شیخ او ځینې نور...

(c) ketabton.com: The Digital Library

ج- د سلیمان ماکو په نثر کې فارسي لغتونه: د سلیمان ماکو په نثر کې د عربي په نسبت فارسي لغتونه ډېر کم دي خو د استاد عبدالحی حبیبي په نظر د سلیمان ماکو په نثر کې د فارسي ژبې د هغه وخت د نثر څه اغېز شته. د سلیمان ماکو تر عصر نږدې دوه سوه کاله دمخه د غزنویانو په عصر کې فارسي نثر ډېر پرمختګ کړی و، ډېر روان، ساده او عام فهمه و، لنډې لنډې جملې یې لرلې او له ابهام او تکلف څخه خالي و. د سلیمان ماکو نثر هم ساده سلیس او روان دی، جملې یې هم لنډې دي، ابهام، تصنع او تکلف هم نه لري، د فارسي نثر د هغه وخت د خوږلنیو د څه ناڅه اغېزمنۍ ترڅنګ یو شمېر فارسي لغتونه هم د سلیمان په نثر کې لیدل کېږي، لکه: سپاس، خاکپای، بزرګ، روزګار، مهربان، درخواست او ځینې نور...

د- د سلیمان ماکو د نثر ګرامري جوړښت: سره له دې چې د سلیمان ماکو په نثر کې زیاتره سوچه پښتو لغتونه کارېدلي دي او لیکنی متن یې هم سړي ته ډېر خوند ورکوي. له دې سره سره یې لیکنۍ بڼه له عامې محاورې او همدارنګه د پښتو ژبې له اوسني ګرامري جوړښت سره اړخ نه لګوي. د نثر دا حالت کېدی شي د دوو عواملو له امله رامنځته شوی وي، کېدی شي د هغه وخت د پښتو محاورې ژبه همدا شان یا دې ته ورته وه، یا هم نثر په دې بڼه لیکل کېده او یا هم د عربي ژبې تاثیر پر فارسي او د فارسي پر پښتو پرېوتی وي. د سلیمان ماکو د نثر په ځینو جملو کې مبتدا او خبر، فاعل او فعل، مضاف او مضاف الیه سره وړاندې وروسته دي، دا

(c) ketabton.com: The Digital Library

کار د پښتو له اوسني ګرامري جوړښت سره توپیر لري، کېدی شي د لرغونې دورې نثر همدا بڼه درلوده، خو بیا هم د سلیمان ماکو نثر، د پیر روښان او د هغه د پلویانو او همدارنګه د اخوند درویزه او د هغه د پلویانو تر نثر ډېر زیات خوږ، سوچه او روان دی؛ تکلف، تصنع او ابهام په کې نه شته، دلته به د سلیمان ماکو د نثر څو ترکیبونه راوړو او بیا به د پښتو ژبې د اوسني ګرامري جوړښت اصله بڼه هم ورسره ولیکو:

د سلیمان ماکو نثر	اوسنی ګرامري جوړښت
وایم حمد وسپاس د لوی خاوند	د لوی خاوند حمد و سپاس وایم
چې دی بادار د کونینو او رحمت د ثقلینو	چې د کونینو بادار او د ثقلینو رحمت دی
په ویاله د ارغستان هوسېږم	د ارغستان په ویاله هوسېږم
مراقد د اولیاو او واصلینو مې پلټل	د اولیاو او واصلینو مراقد مې پلټل
او تناکې وچاودلې د پښو	او د پښو تناکې مې وچاودلې
سړبن نه درلودل زامن	سړبن زامن نه درلودل
او هر کله به ویل خپل ورور ته	او هر کله به یې خپل ورور ته ویل

او داسې نور ترکیبونه او نورې جملې. دلته موږ د سلیمان ماکو په نثر کې ګورو چې نثر له عامې محاورې څخه لرې شوی دی. په پښتو کې عامه قاعده همدا ده چې اول فاعل راځي بیا فعل، اول مبتدا ده او بیا خبر،خو د سلیمان ماکو په نثر کې دا قاعده تر ډېره حده معکوسه ده.

هـ- د سلیمان ماکو په نثر کې پخواني لغتونه: د سلیمان ماکو په نثر کې پر هغو سوچه پښتو کلمو سربېره چې اوس هم په پښتو کې استعمالېږي، ځینې داسې نور پښتو لغتونه هم شته چې

(c) ketabton.com: The Digital Library

یا اوس نه کارېږي او یا هم په لږ شاني لفظي تغیر او تحول سره کارېږي یانې متروکې کلمې په کې شته، دلته به دې ډول کلمو ته هم اشاره وکړو.

په تذکرة الاولیا کې کارېدلې بڼه	اوسنۍ بڼه
پښتنخا	پښتونخوا
مرستون	مرسته غوښتونکی (په پخوانۍ بڼه اوس متروکه ده)
لولي	ویلې
جوبله	جنګ پخوانۍ بڼه یې مترکه ده
پپنا	پوپنا
دښنه	دښمن
کتهارو	تورې (پخوانۍ بنه یې متروکه ده)
ډېرزښت	ډېر زیات
ګنهوڼ	شمېر
کول	نسل
بما (بومیا)	لارښود (اوس متروکه ده)
وګروهېد	متعقد شو (دابڼه هم اوس متروکه ده)

او ځینې نورې کلمې چې اوس یا متروکې دي او یا یې هم بڼه کې بدلون راغلی دی، په تذکرة الاولیا کې د دغسې مړو او پخوانیو کلمو شتوالی ددې ادبي تذکرې لرغونتیا او ځانګړتیا په ګوته کوي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

د سلیمان ماکو د نثر ځینې ممیزات:

اوس چې د پښتو د لومړي نثر اساسي عناصر (د پښتو، فارسي او عربي اغېزې) وځېړل شول، یو څو نور مهم ادبي ممیزات هم لاندې ذکر کېږي، چې په دې نثر کې لیدل کېږي.

۱- ایجاد: د سلیمان ماکو د نثر یو عمده او ځرګند مزیت د جملو ایجاد دی چې دغه ممیزه یې د فارسي له قدیمه نثره سره شریکه ده تر غزنویانو دمخه تر (۴۰۰هـ) پخوا د فارسي نثر نهایت موجز او جملې یې لنډې دي.

۲- توصیف او توضیح: د سلیمان ماکو په نثر کې ځینې جملې داسې هم شته چې یوازې د توصیف او ښو ځرګندولو لپاره راوړل شوې دا مزیت د فارسي په ساماني سبک کې لرو، خو د غزنوي دورې لیکوالو ښه پسې ډېر کړ او د مطلب د روښانولو لپاره یې ځینې پرله پسې جملې راوړلې چې مقاصد ښه پسې واضح شي، د مثال په ډول (په ویاله د ارغستان هوسېږم او په دې ځمکو یاد ېږم) بل مثال ((شیخ بېټنی هوسېد په غره باندې او هلته دېره و)) بل مثال ((د دوی په خدمت خاکپای وم او هر کله په سلام ورته ولاړ)) چې په دغو مثالونو کې دویمې جملې د توصیف او توضیح لپاره راغلې دي.

۳- د افعالو تکرار: د فارسي پخواني لیکوال تر غزنوي دورې دمخه د هرې جملې لپاره د فعل ذکر لازم ګڼي. که څه هم یو فعل په څو جملو کې مسلسل تکرار هم شي. د افعالو تکرار چې وروسته یو ادبي عیب هم وګڼل شو د ساماني عصر په نثر کې عیب نه و،

(c) ketabton.com: The Digital Library

بلکې د الفاظو تکرار او د جملو تکرار هم کېده او دغه تکرار په اوستا او پهلوي ژبو کې هم و چې فارسي ژبې ته راغلی و او دا یو قدیم ادبي سنت ګڼل کېده. د مثال په ډول سلیمان په خپل نثر کې داسې لیکلي: «بختیار په پښتو سندرې کړینه، اوښې تویوینه خدای ته نارې کړینه، غلبلې کړینه، پارکی لرینه» وګورئ پنځه فصله په یوه لیکه کې سره یوځای دي چې دوه کټ مټ تکرار هم دي. دلته دا باید هېر نه شي چې د ژبې دغه طبیعي او روان سبک ډېر ښه دی او د افعالو د حذف او عطف ناروا دود وروسته رواج شوی دی، چې کله کله د کلام رنګ او خوند وراړوي، موږ باید په اوسني نثر کې دغه د افعالو د حذف بدعت رواج نه کړو او د قدیم طبیعي او خواږه سبک پیروي وکړو.

اخځونه

۱- د پښتو ادب تاریخ، پوهاند عبدالحی حبیبي، ۱۳۸۴ل کال.
۲- د تذکرة الاولیا په اړه د پوهندوی محمد اسمعیل یون مقاله.

(c) ketabton.com: The Digital Library

په لرغوني ادب کې د نظم او نثر انډول ؟

نثر او نظم د ادبیاتو دوه مهم ستونونه دي چې ټول ادبیات پرې استوار دي او د یوې ژبې استوارتوب هغه مهال لاټینګ او قایم وي چې دواړه یې پرخپل ځای برابر او ټینګ وي، که یوه خوا زیاته قوي وي او بله خوا کمزورې وي، نو بیاهم شرایط د ډاډ وړ نه دي، نو که ولیدل شي د نظم پله تر نثره له پخوا راهیسې درنده وه یانې نظم ته زیات کار شوی او نثر ته وروسته کار پیل شوی دی، ددې تر شا مختلف لاملونه شتون لري.د پخوانیو اریایانو او د اکثرو قومونو زاړه ادبي اثار منظوم وو او منثور یې ډیر کم او یا لږ پاتې دي.

(ویدا) او (اوستا) کتابونه دواړه منظوم وو او د سانسکریت زاړه کتابونه هم اکثره منظوم دي ، نو له دې سببه د اریایي اقوامو د نظم تاریخ تر نثر دمخه دی، په دې کې هیڅ شک نشته چې د ژبې اساس پر نثر اېښودل کېږي، څرنګه چې بشر خپل پخواني ادبي اثار په حافظه کې ساتل او د لیک او تحریرفن لانه و ایجاد شوی، نو د حافظې د ساتلو لپاره نظم تر نثر اسانه و او هر وخت به اریایي اقوامو(شاعرانو) خپل دیني او ټولنیز مطالب په نظم کول او حماسي شاعرانو به خپل جنګي او حماسي اشعارپه منظم ډول

(c) ketabton.com: The Digital Library

جوړول. د ویدا قدیم اثار د دغو ریشانو د ذوق نتایج دي . اوستا هم د زردشت او د دده د اتباعو ګیتونه «سندرې» دي ، د لرغوني یونان «ایلیاد او اوډیسې» هم د (هومر) حماسي سرودونه دي . د پښتو ژبې په ادبي تاریخ کې هم موږ ته تر اسلام را وروسته لومړني منظم اشعار لاسته راغلي او د قدماوو په دوره کې تر (۲۰۰ هـ ق) دمخه د کوم منثور اثر درک نه لرو ، فقط د محمد هاشم بن زید سرواني د (سالو وږمه) یوکتاب موږ ته معلوم دی، مګر منظوم اشعار خورا زیات دي . لکه څرنګه چې پخواني اریایي متون سینه په سینه رانقل شوي، وروسته په کتابونو کې ثبت شوي او تر موږ رارسیدلي دي، څکه پښتو ژبه دپخوانیو منظوماتو په شهادت موجوده وه ، نو طبعاً به یې نثر هم درلود مګر د لیک او تحریر د نه موجودیت په سبب به نثر نه وي ثبت شوی او که وو هم هغه به د زمانې د ناوخوالو څپو له ځانه سره وړی وي، نو څکه موږ له قدماوو او پخوانو راوروسته د منځنیو لیکوالو په دوره کې چې څلور پېړۍ رانغاړي، د نثر نمونې په لاس کې لرو او نثر لیکونکي پښتانه موږ پېژنوچې کتابونه یې تالیف کړي دي. د مغولو تر تاړاک او چپاول دمخه «۲۰۰ هـ ق» پخوا د پښتو ژبې ادبي مرکزونه د غور، هلمند، ارغنداو او د ترنک ورشوګانې وې. دغه مرکزونه د مغولو خونخوارو لښکرو وران کړل او د مدنیت یوه بېلګه یې هم پکې پرېښوده. نو داسې ښکاري چې د پښتو ډېر کتابونه او علمي اثار هم ورسره تباه او پوپناه شوي دي. یو کلک او مظبوط دلیل شته، چې د (۲۰۰ هـ ق) په حدودو کې چې د نثر کومه نومونه او بېلګه موجوده ده هغه ډېره پخه او خوږه ده ، د یوې ژبې

(c) ketabton.com: The Digital Library

نثر چې دې درجې ته رارسېږي نو طبعا يې بايد دمخه ابتدايي مرحلې تېرې کړې وي چې د ورکتوب له مرتبوڅخه د زړښت او پوخوالي درجې ته راغلی وي، نو له دې خبرې څخه داسې استدلال کوو، چې بايد ډېر مخکې له تر لږه دوه درې پيړۍ پر پښتو نثر تېرې شوې وي،چې د اومې پېړۍ (۲۰۰ هـ ق) کلونو متانت او پوخوالی يې موندلی وي. له همدې کبله ويلای شو چې د نظم پله تر نثر ځکه درنده ده چې په پخواوختونو کې له يوې خوا د نثر لپاره د املا او انشاء زمينه نه وه مساعده او بل خلکو تر نثر نظم ژر يادولای او حافظې ته سپارلی شو او نثر ورته مشکل و شايد له همدې امله له منځه تللی وي، نو ځکه يې د نظم په شان ډېرې بېلګې نه شته.

(c) ketabton.com: The Digital Library

په پښتو لرغوني ادب کې ویرنه

په پښتو لرغوني ادب کې لومړنۍ ویرنه شیخ اسعدسوري د محمد سوري زوی د قصیدې په چوکاټ کې د غور د پښتون پاچا امیر محمد سوري، چې د سلطان محمود غزنوي په واسطه د ((اهنګرانو)) په کلا کې کلا بند کړای شو او د ګرفتارۍ په حال کې یې زهر وخوړل، مړ شو، ویلې ده، د قصیدې څو بیتونه په دې توګه دي:

د فلک له چارو څه وکړم کوکار
زمولوي هرګل چې خاندي په بهار
هرغټول چې په بیدیا غوړېده وکا
رېژوي یې پاڼې کاندي تار په تار
ډېر مخونه د فلک څپېړه شنه کا
ډېر سرونه کا ترخاورو لاندې زار
د واکمن له سره خول پرېباسي مړ سي
د بېوزلو وینې توې کاندي خونخوار

xxx

سخ په تا ای محمده د غور لمر وې
په نړۍ به نه وي ستا د عدل سار

(c) ketabton.com: The Digital Library

تـه پـر تنگـه وې ولاړ پـه تنگـه مـړ سـوې
هـم پـه تنگـه دې پـه تنگـه کـا ځـان جـار
که سوري دې په تـگ وېر کاندي وېرمن سول
هـم بـه ويـاړي سـتا پـه نـوم سـتا په تېـار
پـه جنـت کـې دې وتـون زمـوږ واکمنـه
هـــم پـــه تـــا دې وي ډېـــر لـــور د غفـــار.

شاعر په دې قصيده کې د فلک له جبر ، جفا او بې پروايۍ څخه سرټکوي، ژاړي فلک ظالم معرفي کوي او شکايت ورڅخه کوي، داځکه چې فلک امير محمدسوري له منځه وړی، د هغه پاچاهي، تاج اوشـتمني يې لـه خـاورو سره برابـر کـړي. د طبيعت منظرې، د مرغانو نغمې او نورې زړه کشوونکې ښکلاوې د امير محمدسوري په نشتون کې هېڅ بولي، د هغه مړينه د ملت او وطن لپـاره ويـر او ماتم بولي. له بلې خوا د اميـر محمـد مېړانـه او غيـرت بيـانوي او د هغه د دورې نظم، ابادي او ارامي خلکو ته څرگندوي. لنډه دا چې د امير محمدسوري ټولې برياوې روښـانوي او پـه پـای کـې د نومـوړي مړينه د وطن او قوم لپاره لويه ضايعه بولي.

دا په پښتو لرغوني ادب کې د ويرنې لومړنۍ او بشپړه بېلگه ده، البته تر دې وروسته ځينې شعرونه هم شته چې غمجن حالت بيانوي، خو د شيخ اسعد سوري د ويرنې په شان پوره ويرنې نه دي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

په پښتو ادبیاتو کې نکلونه
او ملي هنداره اثر

سریزه:

د لومړي کال د دویم سمستر د (پښتو ادب تاریخ) مضمون ګران استاد ښاغلي پوهندوی محمد اسمعیل یون له خوا تدریسېږي، استاد یون تل د پښتو او پښتونولۍ لپاره نه ستړې کېدونکې هلې ځلې کړې دي، په دې موخه چې موږ خپل ادبي فعالیت جاري ساتلی وي، نو یې ټول ټولګي ته کورنۍ دندې ورکړې، دا کړنه محترم استاد ځکه وکاروله چې له یوې خوا زده کړیالان له ادبي څېړنې سره بلد شي او بله مهمه موخه یې دا وه چې ټولو راغونډو شویو موادو ته کتابي بڼه ورکړل شي او په پښتو کې یو بل نوی اثر چې هغه هم د یوې ادبي دورې په اړه وي، لوستونکو ته وړاندې شي.

ماته د نورو ملګرو په شان یوه ځانګړې موضوع چې عنوان یې (په پښتو ادبیاتو کې نکلونه او پر ملي هنداري کتاب تبصره) راکړل شوه، ما هم پر یاد عنوان تر خپل وسه کار کړی دی، هیله ده چې د پاملرنې وړ مو وګرځي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

په پایله کې زه له یون صاحب د دغه ادبي فعالیت له امله زیاته مننه کوم او له الله(ج) څخه یې تل په ژوند او پر خپلو سیالانو بری غواړم.

نکلونه

د پښتو د شفاهي ادبیاتو ډېره خوندوره برخه نکلونه دي. دا نکلونه له پېړیو راهیسې د ولس په حافظه کې پاتې شوي او ځینې اشکال یې تر نن ورځې پورې رارسېدلي دي.

نکلونه د پښتو د بېلابېلو سیمو په کلیو او بانډو کې موجود دي، که یو نکل په یوه سیمه کې ایجاد شوی هم وي، په هماغې مشخصې سیمې پورې مربوط نه دی پاتې شوی، بلکې نورو سیمو ته هم ور انتقال شوی او عام شوی دی. په نکلونو کې د انتقال په دې جریان کې ځینې محیطي اصطلاحات، جغرافیایي نومونه او روایات تبدیل شوي او پرځای یې د بلې سیمې اصطلاحات او نومونه راغلي دي.

د زمان په تېرېدو سره د نکلونو په ژبه کې هم تغیر راغلی دی او همدا راز د نکلونو په ځینو روایاتو کې هم تغیرات واقع شوي دي.

د پښتنو په سیمو کې موجود نکلونه پر دوو برخوو وېشلای شو:

(۱) **د پښتنو خپل نکلونه:** چې قهرمانان، محیط او ټول کره وړه یې پښتني دي او د پښتنو د اجتماعي ژوندانه په څېړنه کې له دې ډول نکلونو څخه ډېره استفاده کېدی شي او د دوی د فرهنګ د ډېرو پخوانیو خصوصیاتو ځینې څرکونه هم ځنې ایستل کېدی شي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

په دې پښتني نکلونو کې بيان شوي حکايات او پېښې د پښتنو له هماعه وختني اجتماعي فرهنګي ژوند څخه رنګ اخلي .

پښتني نکلونه ځينې ډېر اوږده دي. په دغسې نکلونو کې په کيسو کې کيسې بيانېږي، خوځينې يې بيا ډېر اوږده نه دي او د شرقي ادبياتو حکايتي اثارو ته ورته دي.

ددغو نکلونو اوسني اشکال د خلکو له خبرو او ويناوو سره سم اوډل شوي دي، په دې نکلونو کې ځای ځای ځينې نارې هم شته، چې نکل چيان يې د نکل د بيان په ترځ کې په مخصوصو ځايونو کې د نکل د کرکټر له خولې وايي.

په پښتو نکلونو کې د دغسې نارو موجوديت ځينې څېړونکي په دې باوري کړي دي ، چې دغه نکلونه به په لومړي سر کې منظوم ايجاد شوي وي او بيا به يې د وختونو په تېرېدو سره منظوم اشکال هېر شوي وي او د نکل خاکه به د خلکو په حافظو کې پاتې وي او بيا به د همدغې خاکې له مخې د ولس له عامې محاورې سره سم د نکلونو اوسنۍ بڼې عيارې شوې وي او کومې منظومې چې د نکل له لومړنيو اشکالو څخه د خلکو په حافظو کې پاتې شوې دي، هغه يې د نارو په توګه د نکل په اوسني شکل په خپلو خپلو ځايونو کې ځای کړې دي .

د پښتنو په خپلو ملي نکلونو کې ادم خان درخانۍ، دلۍ شهو، مومن خان شيرينو، طالب جان او ګل بشره، ولي جان او تانو، موسی جان او ګلمکۍ، فتح خان او رابيا ، ښادي او بيبو، جمال خان او زيب النسا ، ظريف خان او مابۍ، جلات خان او شمايله او نور ډېر مشهور دي، د پښتنو خپل نور ملي نکلونه هم شته.

(c) ketabton.com: The Digital Library

(۲) لـه نـورو ولسـونو څخـه راغلـي نکلونـه: د بـېلا بېلـو ولسونو ترمنځ دود دي، په شفاهي ډول ولس اخيستي دي، په ځينو کې يې له خپلو محيطي او اجتماعي، فرهنګي شرايطو سره سم څه ورزيات کړي او يالړ کړي دي په دې کټګورۍ نکلونو کې شهزاده بهرام او ګلندامه، سيف الملوک او بدرۍ جماله او نور د ديوانو ښاپېريانو ډېر نکلونه شامل دي.

د پښتنو پـه کليـو او بانـډو کـې اوس هـم نکلچيـان شـته، دا نکلچيان هغه خلک دي، چې دا نکلونه يې په خپلو حافظو کې ساتلې او د کال پر بېلا بېلو وختونو په تېره د ژمي په اوږدو شپو کې يې کليوالو ته وايي.

د پښتنو ځينو خواخوږو لکه مرحوم ګل محمد نوري، عابد شاه عابد ، پروفيسوروليي محمد جان سيال کاکړ، پروفيسورمحمد نواز خان طاير، عبدا لکريم پتنګ دا ډول نکلونه لـه اولـه راټول کړي او چاپ کړي دي.

پـه ورسـتيو وختونو کې : نورالله ولسپال، محمد مومن پتـوال، غوټۍ خاورې، ميراحمد ګربز او علي محمد منګل هم له خپلو سيمو څخه ځينې پښتو نکلونه راټول کړي دي.

ملی هنداره

دا کتاب چې چمتـو کوونکي او راغونډونکی يې مرحوم محمد ګل نوري دی، د پښتـو د شفاهي ادب غوره او خوندوره ټولګه ده چې ښکلي او هنري نکلونه پـه ځـان کې رانغاړي او د پښتـو ژبې لپاره د مرغلرې ارزښت لري ، په کتاب کې د ولس په خوله حقيقي

(c) ketabton.com: The Digital Library

نکلونه او د کرکټرونو په اوازونو باندې نارې او لنډۍ شته او همدا راز د پښتنو د سيمو دود او دستور يانې د پښتنو سپېڅلې مينه، پر ژمنو ولاړ او د غيرت او مېړانې کيسې د غوره او ښکلو کرکټرونو په نظر کې نيولو سره ليکل شوي دي، چې هر ه کيسه يې د يادونې وړ ده . پخوا هم په کليو او بانډو کې د اناګانو، نيکه ګانو او نورو مشرانو له لوري په ځانګړې وخت کې دا ډول کيسې او نکلونه کېږي او زيات مينوال لري، ځکه دا په ځان کې يو ځانګړی خوند لري، په نکلونو کې هر ډول کيسې شته يانې حماسي، عشقي او حکايتي خو زياتره خلک د عشقي نکلونو په اصطلاح عمليان دي. دا کتاب هم زياتره عشقي نکلونو ته ځانګړی شوی دی، چې څرنګه پښتانه سپېڅلي عاشقان تر کومه حده پورې وفادار دي او د غيرت او ننګ لپاره حتی پښتانه د سر سودا کولو ته راځي دي. بله مهمه خبره د کتاب دا ده چې د فولکلوري ادبياتو بډايه پانګه؛ نارې او لنډۍ پکې زياتې دي، لکه :

سر د سره پالنګه هسک کړه فتح خانه
ياغي سوی هندوستان رعيت ملکونه

❖

دروازه ژر کړئ راخلاصه ګوريانو
راپسې د زرغونو توتيانو سيل دی

❖

دا کاروان د شمس الدين په طلا بار دی
دا ټول د برېڅانو ککی ښکار دی

❖

(c) ketabton.com: The Digital Library

که اور ګډ کړي د برېښانو په سپينږيرو
مرور يې پخلا نه کړل
لا د لاسه ورښيي ، ورښيي ياغي ملکونه

❖

کرميه چې غم نه وي ته غم راوړې
کرميه که زما په دعا کېږي
کرميه په لم غوټه په سپرو واوړې

په اوسني وخت کې ليدل کيږي چې د ډراماتيکو ادبياتو مينوال ډير زيات دي، د نړۍ اقتصاد پرې چلېږي چې له دې له ډلې څخه د هاليوډ او باليوډ يادونه مهمه ده، ځکه چې دوی په سلګونه زره خوښوونکي لري او که داسې ووايو چې د باليوډ يا هندي سينما د هندوستان د اقتصاد د ملا تير جوړ کړی دی، نو مبالغه به مو نه وي کړي، ولې موږ تاسو يې وينو چې دوی څومره فلمونه او سريالونه جوړوي. فلم جوړونکي اوس په کيسو پسې ګرځي چې يو څه ځانګړې وي، خو نه ورته پيدا کېږي. که دوی زموږ (ملي هنداره) کتاب ولولي نو تاسو يقين وکړئ چې پر هغه ورځ به فلم شروع کړي. موږ تاسو خو په نورو ډګرونو کې د پرديو تر يرغل لاندې وو، خو له کله چې نوی دولت راغلی او مطبوعاتو ازادي موندلې ده بس د نورو هېوادونو سريالونه او ډرامې يې پر موږ را ايله کړي دي او کورنۍ يې يوې بلې خواته سوق کړې دي. دا دوه لاملونه لري:

(c) ketabton.com: The Digital Library

۱- لـومړی لامـل: دا چـې مـوږ تـر دې مهالـه پـورې لـه خپلـو ارزښـتناکو اثـارو څخـه خبـر نـه یـو او یـا هـم د نـورو کـړه وړه خونـد راکوي.

۲- دویـم لامـل: دا کېـدلای شـي چـې دلتـه خـارجي لمسـون دی او زمـوږ ځینـې شخصـي تلویزونونـه د پردیـو پـه پیسـو چلېـږي، او دا واضح خبـره ده چـې هـر څـوک چـې دوی تـه پیسـي ورکـوي د هغـوی ګوډاګیان دي.

پکار دا ده چې پر دغو خوندورو نکلونو باندې باید ښکلي هنري فلمونـه جـوړ کـړل شـي او نـورو ژبـو تـه وژبـاړل شـي او خلکـو تـه د لاسرسي لپاره وېبپاڼو ته پورته شي ترڅو عام شي. دا کار بـه د ادبـي یرغلګرو پر مخ خنډ شي. د بېلګې پـه توګـه بـه د ملـي هنـدارې لـه کتاب څخه یوه ښایسته کیسه را واخلم:

جلات خان او شمایله

و نه و یو سړی و، دده دوه زامن او یوه ښځه وه، د مشر زوی نـوم یې خنکار او د کشر زوی نوم یې مسلم و. د سړي روزګار سم نه و او دوو زامنو یې په دام کې چوغکۍ نیولې او کورتـه بـه یـې راوړلـې او په اصطلاح د ژوند چارې یې پرې پرمخ بیولې.

یوه ورځ دغه سړی راولاړ شـو او لـه ځانـه سـره یـې دا پرېکـړه وکـړه چې نور نو دغسې ژوند خوند نه کوي ځم غره ته یا بـه څـه پیـدا کـړم او یا به مړ راشم. ښاغلی غره ته لاړ او زیاتـه سـتړیا یـې وګاللـه چـې بلا خره یـې یـوه دانـه هګۍ وموندله او کورتـه یـې راوړه، مـاینې یـې

(c) ketabton.com: The Digital Library

ورتـه وویـل چې بازارتـه یـې یوسـه خرڅـه یـې کـه او پـه بـدل کـې یـې خوراکي توکي راوړه . سړی بـازار تـه راغـی او هګـۍ یې پر صـراف بانـدې پـر درې سـوه افغـانـۍ خرڅـه کـړه او پـه ډېـرې خوشـحالـۍ یـې پیسـې کورتـه راوړې او ژونـد یـې پـرې سـم شـو. یـوه ورځ یـې ښـځې مشوره ورکړه چې دغـه مرغـه ونیسـه او کورتـه یـې راوړه، سړي دام مرغه ته پټ کـړ او مرغـه یـې ونیـو او کورتـه یـې راوړ او پـه کـور کـې هګـۍ ورته اچوي، څه دې سر درګرځوم ، دوی خانـان شـول او غټـه کلا یې جوړه کـړه. دغـه سړی مـړ شـو مرغـه او پیسـې یـې زامنـو تـه پاتې شوې. یوه ورځ د هلکانو مور خپلو زامنو ته وویل چې یوه ورځ دغه صراف مېلمه کړئ چې زموږ هګـۍ هر وخت رانیسـي، دوی هـم ورغلل او صراف یې مېلمه کړ، صراف شرط پرې کېښـود چې ماتـه بـه همدغـه مرغـه چې هګـۍ یـې تاسـو ماتـه راوړئ راتـه حلالـوئ او درست چرګ بـه ماتـه پخـوئ، دوی هم ورتـه وویـل: سـمه ده. وینځې چرګ پوخ کړ او د چرګ څخه یې سر یوه هلک ته ورکړ او زړه یې بـل هلک ته ورکـړ چې و یـې خـوري ځکـه دوی وږي وو، دا دی صـراف راغـی ګوري چې د چرګ سر او زړه نشـتـه ، صـراف ورتـه وویـل تاسـو پرخپلې ژمنې و نـه ختلاست او بسـتـه چـرګ مـو نـه دی راتـه راوړی، وینځه په موضوع خبره شوه او هلکانو تـه یـې وویـل چې ځئ تښـتـئ چې مور مو وهي، دواړو ورونو له وېري تېښته وکړه او لرې د صحرا خواته لاړل، د یوې ونې لاندې خنکـار بـې حسـه ویـده و او مسـلم یـې زیات وارخطا کړی و، ځکه له یوې خوا صحرا وه او له بلې خوا دوی هم څه نه وو خوړلي. خیر مسلم د کومک په هیله له هغه ځایه یو څـه راتېـر شـو او تپـې تـه وخـوت چـې ګـوري یـوه غټـه اجتمـاع راغـونـده

(c) ketabton.com: The Digital Library

شوې ده او پاچا یې مړ شوی دی باز یې ایله کړی دی چې نوی پاچا پیدا کړي، دی هم ورغی باز راغی دده پر سر کېناست خلکو سره وویل چې باز خطا ووت خیر باز یې بیا وشړه باز بیا راغی د مسلم پر سر کېناست خلکو بیا باز وشړه چې باز درېیم ځل راغی او د مسلم پر سر کېناست، خلکو وویل نو همدا مو پاچادی مسلم هم ورسره ولاړ او خپل ورور یې هېر شو. دا کمال دهغه چرګ و چې ده یې سر خوړلی و، مسلم ته پرېږده، خنکار پسې راواخله، خنکار پروت دی تر ونې لاندې درې مرغۍ راغلې په خپلو منځو کې سره ګډې دي چې دغه ښایسته ځوان ولې همدغسې مړ پروت دی. یوې مرغۍ وویل چې دی مړ نه دی که دغه د ونې پاڼه دده په خوله کې ولوېږي او او به یې دی تېرې کړي، نو جوړ به شي، مرغانو له ونې پاڼې ورېژولې او یوه پاڼه راغله او د خنکار په خوله کې پرېوته هغه هم د پاڼې اوبه تېرې کړې روغ رمټ شو او راپورته شو چې ګوري مسلم نشته، د هغه په تلاش پسې د غونډۍ سرته وخوت چې ګوري هلته هم د پاچا موندنې لپاره باز خوشې شوی دی. خنکار هم ورغی د مسلم په شان باز درې ځلې دده پرسر کېناست او خلکو هم دی د خپل نوي پاچا په حیث قبول کړ. خیر دغه دي وختونه تېرېږي مسلم خان په یوه ځای کې پاچا دی او خنکار په بل ځای کې. د مسلم خان اوه زامن دي او د خنکار هر واري لوڼې پیداکېږي او د پیدا کېدو سره یې سم وژني اخره د اووم ځل لپاره د خنکار لور پیدا شوه داځل یې ښځې لور خپلې یوې وینځې ته ورکړه چې پالنه یې پټه وکړي او خرچه یې ورکوله، شپې او ورځې تېرېږي وختونه تېرېږي شمایله پېغله شوه او داسې ښکلې ده چې سترګې نه پرې رونېږي، وینځې

(c) ketabton.com: The Digital Library

يې ومور ته وويل چې دغه ده نو شمايله نوره پېغله شوه او همدلته اوسيږي خو داسې نه وي چې پلار يې راخبر شي او يا ناخبره له دې سره ناروا شروع کړي بيابه نو څنګه کېږي. دشمايلې مور شمايله راوغوښته اوکورته يې راوبلله. شمايله بام ته وختله سيل کوي چې دهغه خوا خنکار راغی اوسترګې يې پرې ولګېدې او پرې مين شو، خو ښځې يې ټوله کيسه ورته وکړه چې داسې او داسې .... دا ستا لور ده ....

خنکار هم داپرېکړه وکړه چې دا د وژلو نه ده خو مېړه ته به يې په شرايطو ورکوم او چاچې شرايط پوره نه کړل سر به يې غوڅوم ..

خلکو ته د شمايلې دښايست اوازې رسي او په شرطونو کې پاتې راځي او سرونه يې غوڅيږي. هلته دغه اوازې د مسلم شېږو ځوانانو زامنو ته هم ورسېدلې او هغوی هم بې ديدنه عاشقان کېږي او د شرطونو لپاره راځي .

پاچا ته وايي چې شرطونه دې کوم دي؟ هغه ورته وايي چې ښايسته زلمي ياست مه کوئ دوی يې نه ورسره مني، نو وروسته شرطونه ورته وړاندې کېږي چې په لاندې ډول دي:

١. د اوسپنې کونده به د لرګي په تبر ماتوئ

٢. د شمايلې ژېړه غوا به لوشئ

٣. لوشل شوې شيدې به په زينو کې څلور واره پورته او کښته کوئ

۴. په کلا کې به د شمايلې خونه او ځای پيدا کوئ

۵. په يوه خونه کې چې نيمايي له غنمو او شګو ګډه ده سره جلا کوئ.

(c) ketabton.com: The Digital Library

۲. د پاچا له زمري سره به خپل زمري جنګوئ.

خو که چېري مو له پورته شرایطو نه یو هم پوره نه کړ نو سر به مو پرې کېږي.

دا دي وروره یو یو ځوان ورمخته کېږي او په اول شرط کې ناکامېږي او جلاد یې سر غوڅوي، شپږ سره ورونه وژل کېږي.

مسلم خپل اوم او روستی زوی چې جلات نومېږي په حال نه خبروي او وخت تېرېږي جلات لا ماشوم دی په کوڅه کې د یوه کور له ماشوم سره بجلي کوي او هغه ماشوم بجلي ورځخه ګټي او جلات په زوره بجلي واپس ورځخه اخلي او ماشوم په ژړا کورته راځي اومور یې بېرته راضي کوي، خو د جلات هر وخت دغه کار دی یوه ورځ د ماشوم مور په تنګه شوه او خپل زوی ته وایي چې که جلات ووهلې نو ورته ووایه چې که دومره نر یې نو ورشه هغه د خپلو ورونو غچ دې واخله، سبا بیا جلات بجلي بایلي او له ماشوم ځخه یې په زوره اخلي خو ماشوم ورته د مور ځخه زده ځواب جلات ته ورکوي او هغه هک پک کېږي چې زما ورونه بیا چېرې وو او چا ووژل.

جلات کورته راځي او خپله مور مجبوروي چې حقیقت ورته ووایي هغه بلاخره ورته ټول حقیقت وړاندې کوي ، دی له کوره راوځي او ځي د خنکار ښار ته، پر لاره یو ملنګویني او هغه ته خپله ټوله کیسه کوي او هغه ورته وایي چې تا له مورا او پلار ځخه اجازه اخیستې ده هغه ورته وویل چې نه ! ملنګ ورته وویل چې ته باید اجازه واخلې جلات بېرته کورته راغی او د مور او پلار ځخه یې رخصت واخیست . ملنګ ورته یو لیک ورکړ چې د خنکار ملا

(c) ketabton.com: The Digital Library

زما شاګرد دی هغه ته ورسه او دغه لیک ورکړه، دی ورته ښه کوي او لیک را اخلي په لاره کې ځنګل دی او راځي چې ګوري یوه زمری په یو دام کې نښتې ده او ځان نسي خلاصولای او فریاد کوي جلات ورځي او ورته وایي چې زه تا خلاصوم ولې ته به هم ژمنه کوي چې مابه نه خورې هغه ژمنه ورسره کوي. کله چې جلات دا ازادوي پر پښه يې زور راځي او چغې کوي چې له دې سره سم يې پښه ازاد یږي ولې نور زمریان راځي جلات وارخطا کیږي دا ورته وایي چې مه وارخطاکیږه زه ددوی ټولو مشره یم . وروسته زمریان جلات ته د هر راز همکاری ټینګ د بوي او خپل یو ویښته ورکوي چې د خطر پرمهال يې ومږه موږ به ځان درته رارسوو. خیر جلات را رهي شي ځي ځي چې یوه کلي ته رانږدې کیږي هلته ګوري چې یوه بزګر پرخپلې ځمکې اوبه ایله کړي دي خو یو کورد یا برخه کې د میږیانو غار دی او هغه ټول بربادی سره مخ دي جلات له بزګر سره خبري کوي او هغه پیسې ورکوي چې دا ځای پر ما خرڅ کړه او دا ځای رانیسي او میږیان هم خوشحالیږي او له ده نه مننه کوي او د مشکل په صورت کې ورته خپل یو ویښته ورکوي چې تاو يې کړې موږ به درته حاضر شو. خیر جلات راځي د خنکار ځای ته او هلته د ملنګ له شاګرد سره اړوي څه وخت چې تیرشو جلات یو داسې زمری جوړوي چې په نس کې يې انسان پټیدلای شي البته له باندې طرفه سمدم د زمري غوندې شکل لري . له ملا څخه هیله کوي چې ما وپاچا ته بوځي او ورته ووایي چې دا داسې زمری دی چې بازي هم کوي او ښه ساعت تیري پرې کیږي، خوپس له څو هفتو مې بیرته له پاچا نه راوړه کورته ..

(c) ketabton.com: The Digital Library

ملا هم زمری کوم چې جلات یې په نس کې پټ دی راوړي پاچا یې خوښوي او ساعت یې پرې تېر دی. داخبره تر شمایلې رسي چې له پلاره سره یې داسې فرعي زمری دی چې بازي هم کوي ، دا و پلار ته نفر ور لېږي چې دا زمری موږ ته هم راواستوه چې ساعت پرې تېر کړو هغه هم زمری د شمایلې کورته رالېږي، چې شمایلې ته یې بیا یې زمري بازي ورته وکړه دا د شمایلې مجلسیانې څوک پرې سپربږي څوک یې تر لکۍ کشوي تر نیمو شپو یې ساتېری کاوه. وروسته ټولې سترې شوې راغلې ډوډۍ یې و خوړه بیدې شوې زمری یې و تړه. چې ټولې بیدې شوې شمایله هم بیده شوه جلات ځان د زمري څخه راوویست راغی د شمایلې پالنګ ته د شمایلې د پالنګ سره چراغان لګېږي جلات خان یې د سر چراغ وپښو ته او د پښو څراغ یې و سرته کېښود خپلې ګوتې یې ددې پر ګوته کړې او ددې ګوته یې په خپله ګوته کړله. ددې دسمال یې ځنې واخیست خپل دسمال یې ورپرېښود نو بېرته زمري کې ننوت.

شمایله چې سهار را ویښه شوله اریانۍ واخیستله چې همدا څه نقل دی دا سړی د کمې خوا راغلی ولې دا ګوتمۍ خو د نارینه دي نو یې ناره وکړه

که کرار دی نن زما زړګی کرار دی

تاسې کېنئ سهېلو دا په لاس ګوتمه زما ده که د یار ده

خیر سهېلۍ هم اریانۍ واخیستلې خو دغه ورځ یې په چورت تېره کړه ږغ یې ونه کړ بیا یې په هغه زمري بازۍ کولې، بیا ماښام شو بیا بیده شوه جلات خان بیا له زمري څخه راووت شمایلې ته راغی

(c) ketabton.com: The Digital Library

خو دا واریې مچه ځنې واخیستـه بېرتـه پـه زمـري ننوت دا چـې راوینبه شوله مخ یې لوند دی دوباره یې ناره وکړه

که کرار دی نن زما شوی کرار دی

تاسي کېنئ سهیلو چې پرمخ مې د خوني زمری پرهار دی

خو شمایله پوه شوه چې په زمري کې علت دی خو ږغ یې ونه کړ خپلې سهیلې یې رختصې کړې او وینځه یې د خپلې خونې دباندې ودروله چې څوک راپرې نږدي. شمایلې ځان پر خوب واچاوه په زمری یې ناره کړه:

که کرار دی نن زما زړه ناکرار دی

ته را اوزه د زمریه که غوبه یې که چمیار یې زما یار دی

جلات چې دا اواز واورېده فکر یې وکړ چې څوک نشته او شمایلې پېغور ورکړ نو ده پرې ناره کړه:

نه غوبه یم نه چمیار یم لویه خدایه

ښایسته جلات مې نوم مسلم مې پلار دی

نو جلات له زمري څخه راووت سره غېږ په غېږ شو سره کېناستل جلات ورته ویل څنګه به شي دا شرطونه زه به پرځای کړم .. شمایلې د شرطونو جوابونه ور وښودل چې اول شرط داسې حل کړه چې دغه زما د پیکي تار واخله او د اوسپنې پر کونډې یې وتړه او په تبر یې وواهه ماتېږي. بل شرط دغه زما د سمال به ورته وښوروې نو به غوا درته ودرېږي وبه یې لوشې. درېیم دغه زما ګوته به د هغې غوا په شیدو کې ووهې هغه به پوه شي بام ته به یې په تاخت وخېژوې. څلورم زما د ځای لار زما د پلار ترتخت لاندې ده، دی به ترلاس ونیسي چتک به یې ولاړ کړې ته به راشې او هغه دوه نور شرطونه مې نه دي زده، ده ورته وویل هغه زما زده دي چاره به یې

(c) ketabton.com: The Digital Library

وکړم. سهار شو ملا پاچاته راغی چې زما زمری راکه بسته نور به دې سات پرې تېرکړی وي. پاچا هم زمری ملا ته ورکړ.

ملا زمری کورته راوست او جلات ورڅخه راووت، جلات دربشي وکړه او پاچا ته راغی چې شرطونه. شرطونه یې ورته وړاندې کړل جلات خان لومړي څلور شرطونه د شمایلې په لاربنونه حل کړل، وختې چې پنځم شرط یې په ځای کوه نوراغی د شپې په هغه غنمواوشګو خونه کې یې هغه مېږي بربت یې وموږی یو ګړی چې وشوه هغه مېږیان چې د بزګره یې خلاص کړي وو ټول راحاضرشول ویل خدمت! جلات خان حکم پرې وکړ چې ترسهاره پورې به دغه شګې او غنم سره داسې جلا کوئ چې یوه دانه سره ګډه نه شي مېږیانو هم دا کار صفا وکړ او دا شرط یې هم وګاټه، شپږم شرط بیا پاچا زمری راوست چې د جلات له زمري سره یې وجنګوي نو جلات د زمرو بربت لمس کړ او یوغټ زمری یې راویستی د پاچا زمری یې ورمات کړ او دا شرط یې هم وګاټه او شمایله یې په نره توره وګټله.

نو پاچا هم شمایله و جلات ته ورکړه پاچاه فکر وکړ چې دغه ټول کار د ملا د زمري له لاسه خراب شو نو د هغه د وژلو امر یې وکړ کله یې چې ملا د اعدام لپاره بیوه نو ملا پر جلات ناره وکړه:

جلات خانه وروره ولې دې موږ هېر کړو

جلات خانه : لاس تړلي یې تر تاتېر کړو

نو جلات خان خنکار پاچا څخه د اوو ورځو پاچاهي یې وغوښتله هغه ورکړه نو یې ملا خپل وزیر کړ او خنکار یې په دوو سترګو ړوند کړ. کیسه ولاړه پورته زه ولاړم کورته.

(c) ketabton.com: The Digital Library

د پښتو لرغونې دورې د شاعرۍ عامې ځانګړنې

ددې دورې اثار د خپلو ځانګړو خصوصیاتو له امله دغه لاندې ارزښتونه لرلای شي:

۱- د پښتو کوم اثار چې په لومړۍ ادبي دورې پورې اړه لري د کمیت له پلوه ډېر نه دي او د هر شاعر او لیکوال محدودې شعري نمونې تر موږ رارسېدلې دي. ددې دورې د ډېرو شاعرانو او لیکوالو د کتابونو نومونه موږ ته ښکاره دي، خو زیاتره دا کتابونه او دېوانونه اوس ورک دي. د پښتو د لومړۍ دورې په اثارو کې یوازې د سلیمان ماکو د تذکرة الاولیا د بشپړ کتاب ځینې برخې موږ ته رسېدلې دي، په عمومي ډول د پښتو د ادبي تاریخ د لومړۍ دورې اثار متفرق اثار دي.

۲-که څه هم د پښتو د لومړۍ دورې اثار د کمیت له پلوه لږ دي، خو د کیفیت له پلوه ځینې دغه ډول اثار ډېر لوړ ارزیابي کېدلای شي. د غوري دورې قصیدې، د شیخ متي مناجات، د اکبر زمینداوري اشعار، د شیخ تیمن، شیخ بستان بدلې او هم د علي سرور او شیخ محمد صالح الکوزي غزلې د خپلو فکري ارزښتونو

(c) ketabton.com: The Digital Library

ترخنګ لوړه هنري مایه هم لري، ددې دورې ځینې نور اشعار که څه هم ساده دي، خو په سادګۍ کې یوه ابتدایي ښکلا هم ورسره مله ده، ددې دورې ځینې اثار تش نظمونه دي، چې ناظم نېغ په نېغه خپل هدف په منظومو او وچو الفاظو کې بیان کړی دی.

۳- ددې دورې اثار سره له دې چې په کمي لحاظ لږ دي، خو له دغو لږو اثارو هم موږ په شکلي او موضوعي لحاظ د انکشاف څرک ایستلای شو.

الف- ددې مهال اثار موږ ته راښیي چې ددې دورې ادبي پدیدې پر یوه حال ولاړې نه دي او نه یو ډول شعري انواع موږ په دې اثارو کې ګورو، بلکې په دې دوره کې پښتو شاعري پر خپلو عنعنه یي ملي اوزانو سربېره په دریېمه هجري پېړۍ کې قطعه بیا په پرله پسې پېړیو کې قصیده ورپسې غزل او مثنوي چې د شرقي شاعرۍ عمده شعري ډولونه دي، خپل کړل. د پښتو د ولسي شاعرۍ له ژانرونو څخه چاربیتې او بدلې هم په همدې دوره کې خپله بڼه خپله کړې ده او د پښتو د لرغونو سندرو او شعري انواعو ځای یې نیولی دی.

ج- د شعر ځینې ځانګړي معنوي ډولونه، لکه ویاړنه (فخریه)، ساقي نامه او حکایتي اثار هم په همدې دوره کې په پښتو شعر کې ځان څرګندوي. د امیر کروړ سوري ویاړنه، د زرغون خان نورزي ساقي نامه او د دوست محمد کاکړ د غرغښت نامې ځینې حکایات ددې دورې د شعر د معنوي اقسامو ډېرې ښې نمونې دي.

د امیر کروړ ویاړنه او د زرغون خان ساقي نامه د خپل جوړښت ادبي قوت او شعري ځانګړنو له امله د پښتو ادبي تاریخ په

(c) ketabton.com: The Digital Library

وروستیو دورو کې هم بل ساری نه لري، دا ډول اشعار موږ وروسته هم لرو، خو کوم قوت او شور چې د امیر کروړ او زرغون خان په ویاړنه او ساقي نامه کې شته په وروستیو دې ته ورته اثارو کې نه لیدل کېږي.

د- پښتو ادبي پدیدې او پښتو اثار په دې دوره کې مجرد نه دي راپیدا شوي، بلکې د سیمې له ژبو او ادبیاتو سره په ارتباط کې یې وده موندلې ده. د درېیمې هجري پېړۍ په دوران کې له عربي ژبې څخه پښتو ته ژباړه پیل شوه او د ابن خلاد شعر ابومحمد هاشم په پښتو نظم ترجمه کړ او بیا را وروسته له فارسي ادب سره د پښتو ادبیاتو نږدې اړیکې پاتې شوې دي. پښتو ادبیاتو په دې دوره کې ځینې معنوي ارزښتونه له فارسي ادب څخه خپل کړي دي، دا خبره طبیعي هم ده، ځکه فارسي دغه مهال په منطقه کې مسلطه فرهنګي ژبه وه، ډېر شاعران او فرهنګي اثار یې درلودل، نو د دغسې یوې ژبې اثرات د منطقې پر نورو ژبو حتمي دي. له فارسي اثارو نه پښتو ته ترجمه هم دغه مهال پیل شوې ده، د لسمې هجري پېړۍ په لومړیو کلونو کې یوې پښتنې مېرمنې د سعدي بوستان په پښتو نظم واړاوه.

هـ- ددې دورې متفرق اثار د سیمې په لحاظ هم په یوه ځای کې نه دي ایجاد شوي، بلکې له غوره نیولې ان د هندوستان تر سیمو پورې پرتو ځمکو کې ایجاد شوي دي او دا خبره پر دې دلالت کوي چې پښتانه دا وخت د غور او سلیمان پر غرو سربېره د افغانستان او (روه) او هندوستان په لتو کې خپاره وو.

۴- په دې دوره کې موږ ځینې داسې متفرق اثار هم لرو چې د دربارونو له خوا ورته د توجه او پالنې څرک هم ځنې ایستلای شو، لکه د غور د شاهانو په دربارونو کې د شاعرانو موجودیت او د

(c) ketabton.com: The Digital Library

دوی اثار او دغه راز د هندوستان د افغان پاچا سلطان بهلول لودي دربار هم لري و ډېر دغه ډول خصوصیات درلودل.
ددې دورې کوم اثار چې زموږ په واک کې دي زیاتره د پښتو دوو لرغونو تذکرو؛ پټې خزانې او تذکرة الاولیا خوندي کړي دي، د ځینو لکه تایمني او اکبر زمینداوري اثار په متفرق ډول ترلاسه شوي دي، دغه اثار د منبع پېژندنې له پلوه کومه خلا نه لري او له کره او باوري اسنادو څخه ګڼل کېږي.
۸- دغه لاسته راغلي اثار د ژبې د لغاتو، ترکیبونو او نورو ګرامري ژبنیو خصوصیاتو او له نورو ژبو سره د امېزش یو سیستماتیک تحول په لاس راکوي، ددې دورې لومړني اثار تر زیاته حده د پښتو خپل زاړه لغات او ترکیبونه لري، خو په وروستیو پېړیو کې له نورو ژبو په خاص ډول فارسي او عربي سره نږدېوالی ښیي.
د پښتو د ادبي تاریخ لومړۍ دوره د پورتنیو خصوصیاتو په لرلو سره پایته رسېږي او پښتو ادبیات له نورو تمایلاتو او نویو فکري ارزښتونو او تازه ادبي جریانونو سره یوې پرمختللې بلې دورې ته داخلېږي.

یادونه: په دې لیکنه کې د پښتو ادبیاتو لرغونې او منځنۍ دوره، د ښاغلي سرمحقق زلمي هېوادمل له اثر څخه زیاته ګټه اخیستل شوې ده.

(c) ketabton.com: The Digital Library

پښتو ادب کې متلونه

متلونه دوه ډولونه لري:

۱- منثور متلونه
۲- منظوم متلونه

چې بیا هره برخه یې پر څو برخو وېشل کېږي.

منثور متلونه:

متلونه هغه لنډې، خو پخې تللې او کوټلې جملې دي، چې په ډېره خوږه او اغېزمنه بڼه په کې لوی لوی مفاهیم ځای شوې وي او ډېره ژوره مانا لري.

متلونه د یوې ټولنې او ولس د خلکو د زرګونو کلونو تجربو نتیجه او انځور دی، چې د دوی د عقل او منطق ښکارندویي کوي. د متل د کلمې د لغوي تحلیل په هکله ځینې پوهان په دې عقیده دي، چې متل د عربي ژبې د کلمې د مثال او مثل مفغن شکل دی. منثور متلونه هم د منظومو متلونو په څېر ځانګړی اهنګ د ادا طرز، خوږه او پسته ژبه او د الفاظو د جوړښت او ترکیب له مخې ادبي او هنري ښکلا لري، د ژوند تجربې په کې له یو نسل څخه بل ته په اغېزمنه توګه لېږدي او انتقالېږي. دا له پند او حکمت څخه ډکې خبرې چې د وینا د ټینګښت لپاره ویل کېږي یو بشپړ مبتدا

(c) ketabton.com: The Digital Library

او خبر لري، منثور متلونه د شمېر له مخې د منظومو متلونو په پرتله ډېر دي او بېلابېلې بڼې لري:

کیسه یي متلونه: چې یوې کیسې یا یوې پېښې ته اشاره په کې شوې وي.

عادي متلونه: چې د عام ولس فلسفي افکار او ژور مطالب په کې بیان شوي وي، لکه:

د ښې غوښې ښه ښوروا وي
د ژمي په توده او د دښمن په خوږه مه غولېږه
وګټه فیل وخوره

د منثورو متلونو یو څو نمونې:

اوښ چې لاړه، مهار یې زه څه کوم
اوښ که غټ دی د شیدو تمه ترې مه کوه
پنځه ګوتې سره برابرې نه دي
تر بې عقل دوست هوښیار دښمن ښه دی
له مزده یې شکرانه ډېره شوه
ترخه خوره خو ترخه مه وایه
د مړو به لاڅه ښادي وي
د مجبور یو نوم صبر دی
د مړو پرده خدای کوي
بد زوی نه زوی
بد بوتی بلا هم نه وهي

(c) ketabton.com: The Digital Library

منظوم متلونه:

منظوم متلونه هغه متلونه دي، چې د شعر او نظم غوندې وزن او قافيه ولري او دا متلونه د نظم په شان ځانګړی اهنګ، د ادا طرز، پخه، خوږه او پسته ژبه او د الفاظو جوړښت او ترکيب له مخې ادبي او هنري ښکلا ولري.

لومړی دلته يو څو منظوم متلونه راوړو:

د لرې دې ليدی نه شم د نږدې درته کتی نه شم.

د کور غم د ګور غم

د ښکار غوښې د ځان غوښې

متل د پښتو فولکلوري ادب د يوې ارزښتمنې برخې په توګه:

چې اور يې بل شي خدای يې مل شي

چې بد کوي کارونه، هغه بد ويني خوبونه

چې بې قامه شي، بې مقامه شي

چې پردي کور ته يې تمه شي، يو من غوښه يې کمه شي

چې په ځان کې يې ويني، په جهان کې يې ويني

چې پير وي فقير وي

چې چم لري چمتو دی، چې چم نه لري هندو دی

چې سم د چا ويل شي، په هر چا يې منل شي

چې د دوو ښځو څښتن وي، سخت به يې ځنکدن وي

چې ډب نه وي ادب نه وي

چې دې زده کړه په طفلۍ، هېر به يې نه کړې تر پيرۍ

چې زور تېر شي، عقل هېر شي

چې سر و مال ترې جار کړې، نو هر سړی به يار کړې

(c) ketabton.com: The Digital Library

چې سبا شي غم پیدا شي، چې بېګاه شي غم پنا شي
چې ګل کړې ګل به رېبې
چې لاس په خوشیو نه شي، خوله به په غوړو نه شي
چې مېلمه شي، اسوده شي
چې مېړونه وي، هلته کورونه وي
چې مشر یې قمبر وي، اختر یې مازیګر وي
چې مړ شو، هغه پړ شو
چې مړۍ لرې مېلمه څه دی، چې ایمان لرې مرګی څه دی
چې لوی غاپي کوچنی تراپي
چې مور لرې ادکه، په صفت به یې واده که
چې دا ملا کیسې لرې، ما به غونډې ورپسې لرې
چې تورې چلېږي، وینې بهېږي
ابا په کور نه شته، له ادې ډار نه شته
ارمان به کړې هلکه، بیا به نه مومې ادکه
اسمان چې ګرزېږي، هومره نه ورېږي
اسمان چې ولاړ وي، لات به مردار وي
اس یې په خره بار کړ، خر یې پرې مردار کړ
اسان یې په سووګټې، مېړونه یې په خولو ګټې
اصیل خطا نه لري، کم اصل وفا نه لري
امیر چې ظلم کار وي، اور بل په ټول دیار وي
اوبه په اوبو شیدې په شیدو
اوښ دې هوښیار کړ، نو دې په لار کړ
اوګره چې سړېږي، بلا پرې لګېږي

(c) ketabton.com: The Digital Library

اول سلام پسې کلام
اول ځان پسې جهان
اول زده کړه، بیا کوزده کړه
اول نام پسې کلام
بابا ویل، ادې منل
بابا ګیلې کوي، ادې پېرې کوي
بخشش په لک، حساب په کک
بد به دې په زړه کړم، سلام به دې په خوله کړم
بد عادت چې زورور شي، عقل مرور شي
بده ماینه پرېښودل کېږي، بد کښت نه پرېښودل کېږي
بر یې شته، برکت یې نه شته
بنده اریان، خدای مهربان
بې ډوډۍ اوسې، بې کوره مه اوسې
بې زحمته راحت نه شته
بې عقل جمال خوښوي، عاقل کمال خوښوي
پاک اوسه، بې باک اوسه
بر دی خر دی، په شاه زورور دی
پک نه په سر تار لري، نه په چا کار لري
پلار یې ګټي، زوی یې څټي
په اوړي یې ګټه، په ژمي یې څټه
په خوله صاف، په زړه خلاف
په رنګ ښایسته، په عمل خوار خسته
په زړه هوښیار، په خوله بې کار

(c) ketabton.com: The Digital Library

په عمر کشر په عقل مشر
په لاس کار، په زړه یار
په مسجد کې لمونځ او کتاب، په چوک کې چلم او رباب
څنګ چې دې کور دی، هسې یې زړه تور دی
څوک چې دې طلب کار وي، هغه به دې یار وي
څوک مه وهه په ګوته، تا به نه وهي په لوټه
خپل عمل د لارې مل
خوار خدای کړې، نو دوس چا کړې
دروغجن، هېرجن
د پلار ګټه د امبار ګټه، د زوی ګټه د زړه غوټه
د سر نه چې تېر شي، قلندر شي
د کور ګټه، د لاهور ګټه
دوه سره وروڼه، هغه سره تربوره
دولت دې د ځان دی، عزت دې په جهان دی
دوست به دې وژړوي، دښمن به دې وخندوي
ډوډۍ که د بل وه، نس خو دې خپل و
زامن خواره دي، غشي یې کاره دي
سخت ساعت، یو ساعت
عاشق سر نه لري، غم لښکر نه لري
عقل چې یې کم وي، پر کور به یې تل غم وي
عقل عقلمندي غواړي، هنر هنرمندي غواړي
کار اسان دی، پیل یې ګران دی
غل هم وایي خدایه، مل هم وایي خدایه

(c) ketabton.com: The Digital Library

کار د بابا ، خوراک د لالا
کام کام ته ځي اوبه خپل مقام ته ځي
که یار نادان وي، نو کار ګران وي
لکه ځان هسې یې جهان
له ما پیدا شو، راته بلا شو
مور و پلار چې زاړه شي، که شکر و لاخواږه شي
مه کوه په چا ، چې وبه شي پر تا
ناسته ښځه کار کوي، ولاړه ښځه څار کوي
نن پر ما ، سبا پر تا
ورانول اسان دي، خو جوړول ډېر ګران دي
ورور چې سپور شي، د خپل کور شي
هر چېرې چې خورې، هلته به مرې
هر څوک چې وزګار شي، یا غل شي یا بیمار شي
یا د خدای قدرت دی، یا د مېړو غیرت دی.

(c) ketabton.com: The Digital Library

د پښتو لرغونې دورې ادبي شخصیتونه

څرنګه چې د محترم استاد اسمعیل یون له خوا ماته د پښتو د لرغونې دورې د ادبي شخصیتونو په باره کې مقاله راکړل شوې وه، نو ما هم کوښښ وکړ چې مقاله د پښتو د لرغونې دورې د ادبي شخصیتونو په اړه ولیکم، څنګه چې د پښتو ژبې لومړی لاس ته راغلی شعر د (۱۳۹هـ . ق) حدودو کې ویل شوی دی، نو له همدې ځایه د پښتو لرغونې ادبي دوره شروع کېږي او په زرم هـ.ق کال پای ته رسېږي، نو ما هم د (۱۳۹هـ.ق) کال په شمول او له دې څخه راپدېخوا تر (۱۰۰۰) کاله پورې چې کوم شاعران او د نثر لیکونکي تېر شوي دي د دوی نومونه د شعر یو بیت او یو څو کرښې نثر د خپل وس مطابق د خپلې مقالې د ښکلا لپاره دلته راوړم:

۱- د پښتو د لرغونې ادبي دورې لومړی ادبي شخصیت چې تر موږ یې لومړی شعر رارسېدلی، امیرو کروړ دی چې د امیر پولاد سوري زوی دی، پر (۱۳۹هـ.ق) کال په غور کې امیر شو او پر ۱۵۴هـ.ق کال د فوشنج په جنګ کې مړ شو او جهان پهلوان هم ورته ویل کېده. موږ ته راپاتې شعر چې محتوایي فورم یې ویاړنه

(c) ketabton.com: The Digital Library

ده، پټې خزانې د تاریخ سوري په حواله خوندي کړی دی، چې یو بند یې دلته د بېلګې په توګه راوړم:

زه یم زمری په دې نړۍ له ما اتل نسته
په هند و سند و پر تخار او پر کابل نسته
له ما اتل نسته بل په زابل نسته

۲- ابو محمد هاشم ابن زید سرواني البستي د پښتو د لرغونې دورې ادبي شخصیت دی. د پټې خزانې لـه لیکنې ښکاري چې سرواني په پښتو ژبه کې یو کتاب لیکلی دی، چې د (سالو وږمه) نومېږي، د سالو وږمې د کتاب یوازې نوم موږ ته پاتې دی او کتاب مو لیدلی نه دی او هم لومړی ژباړن دی چې له عربي څخه یې پښتو ته یو شعر راژباړلی. دلته یې د همدې ژباړل شوي شعر یو بیت راوړم:

ژبه هم ښه وینا کاندي چې یې وینه
د خاوند په لاس کـه زر او درهمونـه

۳- شیخ رضي لودي او شیخ نصر لودي دوی دواړه د پښتو د لرغونې دورې ادبي شخصیتونه دي، چې د یو او بل په مقابل کې یې شعرونه ویلي دي، پټې خزانې د خپلو قوي اسنادو په مټ د دغو دوو تنو مشرانو اشعار موږ ته سپارلي، چې دلته یې د نمونې په توګه راوړم:

د شیخ رضي لودي شعر یو بیت:

د الحاد په لور دې ترپلل
ګروه دې زموږ وکوراوه

(c) ketabton.com: The Digital Library

د نصر لودي شعر يو بيت:

د الحاد په تور تورن سوم
زه لرغون خو ملحد نه يم

۴- بېټ نيكه هم د پښتو ادب ادبي څېره ده چې په تاريخ کې يې نوم بېټني او بټن هم راغلی دی. سليمان ماکو په خپله تذکره کې د بېټ نيكه د مناجاتو يو ټوټه هم راوړې ده چې زه يې دلته يوازې يو بيت راوړم، چې د بېټ نيكه پر شاعرۍ دلالت کوي.

لويه خدايه لويه خدايه
ستا په مينه په هرځايه

۵- اسمعيل هم د پښتو د لرغوني دورې ادبي شخصيت دی. د اسمعيل په اړه د پښتو مورخينو او اسماع الرجال خاوندان ليکي چې اسمعيل د بېټ نيكه زوی او د خپل تره سړبن په کور کې لوی شوی دی، نو ځکه په سړبني مشهور دی او شعر يې موږ ته د سليمان ماکو د تذکرې په واسطه رارسېدلی دی، زه يې دلته يو بيت د بېلگې په توگه راوړم:

تېښته وکړه له ابليسه
چې ابليس لعين ښکاره شي

پټه خزانه هم د اسمعيل په باره کې زياتوي چې يو وخت اسمعيل، خرښبون او بېټ نيكه د کسي غره پر سر مخامخ ناست وو چې خرښبون له پلار او تره څخه رخصت شو، نو اسمعيل نيكه داسې ناره وکړه:

که يون دی يون دی مخ کې بېلتون دی
له کسي غره څخه ځي خرښبون دی

(c) ketabton.com: The Digital Library

۶- خربښبون هم د پښتو د لرغوني ادب ادبي څېره ده، د اسمعیل سړبن زوی او د بېټ نیکه وراره و، د پټې خزانې لیکوال هغه داستان رانقلوي چې مخکې د اسمعیل په باره کې ذکر شو، نو خربښبون د اسمعیل د نارې په مقابل کې یوه څلوریزه وویله، خو زه یې دلته یو بیت راوړم:

بېلتانه ناره مې وسوه په کور باندې
نه پوهېږم چې به څه وي پېښ په وړاندې

۷- د پښتو د لرغوني ادب ادبي ګل شیخ اسعد سوري درپېژنم چې د محمد زوی او د امیر محمد سوري د دربار شاعر و او د دې ترڅنګ د پښتو ژبې قصیده ویونکی شاعر هم و، زه یې دلته د قصیدې یو بیت رانقلوم:

د فلک له چارو څه وکړم کوکار
زمولوي هر ګل چې خاندي به بهار

۸- شیخ تیمن کاکړ د پښتو د لرغونې دورې ادبي شخصیت د محمد هوتک په حواله راځي چې وایي زما پلار داودخان په ((بستان الاولیا)) کې دغه لاندې شعر لوستلی او ما له خپل پلار څخه اورېدلی دی، زه یې دلته یو بیت راوړم:

ګهیځ رڼا د لمر خپره سوه
زما پر کور د ویر ناره سوه

۹- ښکارندوی غوري هم د پښتو د لرغوني ادب سینګاروونکی بلل کېږي او د پښتو پخوانی قصیده ویونکی شاعر هم و. ښکارندوی به تل د غور له سلاطینو ((شهاب الدین محمد سام شنباني غیاث الدین)) سره په جګړو او جنګي سفرونو کې ملګری

(c) ketabton.com: The Digital Library

و. زه يې دلته د قصيدې يو بيت راوړم چې د ښکارندوی د شاعرۍ ښکارندويي کوي:

د پسرلي ښکلوونکي بيا کړه سينګارونه
بـيا يــې ولــونـل پــه غــرونـو کــې لالـونه

۱۰- خليل خان نيازی د پښتو د لرغوني ادب د شاعرانو په کتـار کې راځي چې د سلطان بهلول لودي د دربـار شـاعر هـم دی، ربـاعي ليکونکی هم دی. پټې خزانې دده يوه رباعي راوړېده چې د سلطان بهلول لودي په دربار کې يې ويلې ده، زه يې دلته کټ مټ راوړم:

خــړې وريــزې ژاړي له پاسه
کــويله ږغ کــا بېلتون له لاسه
يه هغه لوني ګوهر په خول ستا
دا مــرحبا که ستا زمورږ مواسه

۱۱- زرغون خان نورزی د پښتو د لرغوني دورې ادبي شخصيت دی. زرغون خان د نورزيو په قبيله کې يو لوی اديب سړی تېر شوی دی، چې يو دېوان هم لري. دوست محمد کاکړ يې دېوان کتلی دی چې (۳۰۰) پاڼې يې درلودلې او په خپل کتاب «غرغښت نامه» کې يې د هغه له دېوانه «مثنوي» رانقل کړې ده چې د پټې خزانې مولف هم د هغه له کتاب څخه راخيستې ده. زه يې دلته يو بيت راوړم چې ساقي نامه سرليک لري:

ساقي پاڅه پياله راکړه
مرور يار مې پخلا کړه

۱۲- زرغونه کاکړ هم د پښتو ادب د لرغوني دورې شخصيتونو په ليکه کې راځي چې د پښتو د شعر په تاريخ کې لومړنۍ ښځه ده

(c) ketabton.com: The Digital Library

چې د شاعرانو په صف کې ودرېږي. د پټې خزانې په روایت زرغونې غزلیات او د اشعارو نور اقسام هم درلودل، خو متاسفانه کومه نمونه یې نه لرو، خو یو حکایت د زرغونې له بوستانه پاتې دی، زه یې دلته یو بیت راوړم:

اوربدلې مې قیصه ده
چې د شاتو نه خوږه ده

۱۳- رابعه د پښتو ژبې له ښځینه شاعرانو څخه ده چې د پټې خزانې مولف رابعه په لنډ ډول داسې معرفي کوي؛ حال ددې شاعرې ماته نه دی معلوم شوی خو لږ څه چې ښکاره ده هغه داسې ده چې دا شاعره د کندهار وه په دوران د محمد بابر بادشاهي کې یې ژوند کاوه. رابعه دېوان هم لري، خو متاسفانه ورک دی خو د محمد طاهر جمریاڼي له خولې دغه رباعي رانقلوم:

ادم یې مځکې وته راستون کا
په اور د غم یې سوی لړمون کا
دوزخ یې روغ کا پرمخ د مځکې
نوم یې د هغه دلته بېلتون کا

۱۴- مېرمن نېکبخته هم د پښتو د لرغونې دورې له شاعرو مېرمنو څخه ده. پټه خزانه د (اولیاء افغان) په حواله لیکي چې نېکبختې یو کتاب د (ارشاد الفقراء) په نامه وکښن، زه یې دلته یو بیت راوړم:

د خدای حق ته غاړه کښېږده
نورې نورې وینا پرېږده

(c) ketabton.com: The Digital Library

۱۵ - دوست محمد کاکړ د پښتو د لرغوني دورې ادبي شخصیت دی او د بابرخان کاکړ زوی دی، له خپل پلار څخه ورته ادب په میراث کې پاتې شوی او د خپل پلار ورک شوی کتاب یې دوباره نظم کړ او د (غرغښت نامې) په نوم یې یاد کړ. غرغښت نامه کتاب تر بوستان راوروسته ډېر پخوانی کتاب دی او د هغه لاندې حکایت پټې خزانې رانقل کړی دی:

له نیکانو روایت دی
هسې توګه حکایت دی

۱۶ - شیخ محمد صالح الکوزی د پښتو په ادبي دوره کې اهم دور تېر کړی دی. شیخ صالح موږ د پټې خزانې په مرسته پېژنو او شیخ صالح د اشعارو نمونه موږ ته پټې خزانې رارسولې ده، زه یې دلته یو بیت راوړم:

د لیلی د مینې فیض هر سبا وړم
بېهوده منت به ولې د نور چا وړم

۱۸ - شیخ متي د پښتو د لرغوني ادب ادبي څېره ده چې د ((خدای مینه)) په نامه یو کتاب یې هم درلود، خو اوس ورک دی. شیخ متي په پښتو کې لوړ اخلاق او عرفاني شهرت لري او د بابا لقب هم لري، په پښتو کې د شیخ متي کورنۍ په ((متي زي)) شهرت لري، د پټې خزانې مولف د شیخ متي بابا یوه خوږه منظومه له خپل پلاره اورېدلې او موږ ته یې رانقل کړې ده، زه یې یو بیت دلته راوړم:

پر لویو غرو هم په دښتو کې
په لوی سهار په نیمو شپو کې

(c) ketabton.com: The Digital Library

۱۹- بابا هوتک د پښتو د لرغوني دورې له ادبي شخصیتونو څخه دی چې هم د عرفان او هم د مشرتوب صفات یې درلودل. د پښتو شعر په ادبي تاریخ کې بابا هوتک لومړی شاعر دی چې د مغولو پر خلاف یې شعر ویلی دی.

په سور غر بل راته نن اور دی
وګړیه جوړ راته پیغور دی

۲۰- شیخ ملکیار هوتک هم د پښتو د لرغوني دورې یو ادبي شخصیت دی چې د بابا هوتک مشر زوی دی، ادب، توره او مشرتوب یې له پلار څخه په میراث کې رسېدلي دي. پټه خزانه د ملکیار هوتک یوه عشقي سندره رانقلوي چې په پښتو اشعارو کې د وزن او مضمون له پلوه ډېر قېمت لري، زه یې د سندرې سروکی دلته راوړم:

ترنک بهېږي ترنک بهېږي غاړې تر غاړې
زما زړګی خو خپل لالی غواړي

۲۱- د پښتو د لرغوني دورې یو بل ادبي ګل درپېژنم چې هغه اکبر زمینداوري دی چې ډېر لږ اشعار یې د زمانې له انقلابه ساتلي پاتې دي، یوازې له څو زړو پاڼو څخه موږ یقین کولی شو چې د دېوان خاوند و او په شعرو کې یې د لومړي ځل لپاره غزل او مثنوي موږ ته راپاتې ده، زه یې دلته د غزل یو بیت راوړم:

د خپل ځان له حیرانۍ څه ویل کړم
د عشق ویر به تل په خپله پټول کړم

۲۲- سلطان بهلول لودي د پښتو ژبې د لرغوني دورې د شاعرانو په لیکه کې راځي چې متاسفانه نور اثار یې ورک دي او یوازې یوه

(c) ketabton.com: The Digital Library

رباعي يې د يوې يتيمې مرغلرې په ډول په پټه خزانه کې مومو چې د خليل خان نيازي د رباعي په مقابل کې يې ويلې ده، هغه داده:

ملک به زرغون کړم په ورکړه راسه
ګـوره وريـځې د داد لـه پـاسـه
خول مې د عـدل پـه درو رون دی
جـهان بـه زېب مومي زما له لاسه

۲۳- سليمان ماکو د پښتو د لرغونې دورې يو ادبي ګل دی او د پښتو ژبې له پخوانيو ليکوالو او نثر ليکونکو څخه دی، يو کتاب يې د تذکرة الاولیا په نامه ليکلی دی، خو دا کتاب متاسفانه ورک دی، خو لومړي اوه مخه يې په کندهار کې د حبيبي صيب لاس ته ورغلي دي چې ددې نثر لوستل تاسو ته پرېږدم او نمونه يې دلته نه راوړم.

۲۴- شيخ عيسی مشوانی د پښتو لرغوني ادب ادبي څېره ده چې د ژوندانه وخت يې پس له (۹۰۰هـ.ق) څخه ټاکل شوی دی. د شيخ عيسی احوال د پټې خزانې مولف له مخزن الافغاني څخه نقل کړي دي او وايي چې دی لوی ولي و، په پښتو، فارسي او هندي ژبو يې شعرونه هم ويلي دي. پټې خزانې د مخزن الافغاني څخه يو شعر رانقل کړی چې په لاندې ډول دی:

په خپله کار کړې په خپل انکار کړې
کله بادار يـم کله مـې خـوار کـړې

۲۵- احمد لودي د سعيد زوی او د لوديانو له ليکوالو او اديبانو څخه دی او هم د پښتو د لرغونې دورې ادبي شخصيت دی چې د اخبارلودي ليکوال هم دی. د پټې خزانې له ذکر څخه دومره نتيجه

(c) ketabton.com: The Digital Library

اخیستلای شو چې (۲۰۰) هـ ځخه وروسته د پښتو نثر د لیکوالو سلسله شروع کېږي او ددغه قرن تر اخره پورې جاري وه، چې کتاب یې تراوسه نه دی موجود، خو د کامران سدوزي تر یوولسمې پېړۍ پورې کتاب موجود و.

۲۶- شیخ کته د شیخ متي له کورنۍ ځخه دی چې د پښتو د لرغونې دورې یو ادبي شخصیت دی، یو کتاب یې د (لرغوني پښتانه) په نامه لیکلی دی، اوس کتاب نه شته خو یوازې یې موږ ته نوم رارسېدلی دی. نعمت الله هروي د ده د اولاد په باره کې معلومات راکوي او لیکي چې اته زامن یې درلودل.

۲۷- شیخ ملي د پښتو د لرغونې دورې له ادبي شخصیتونو ځخه دی چې د (دفتر) په نامه یې د نثر یو کتاب هم لیکلی دی، خو متاسفانه زموږ په لاس کې نه شته، خو خوشال ختک هم ددې کتاب شهرت ته په یوځای کې اشاره کوي.

په سوات کې دي دوه ځیزه که جلي دي که خفي
((مخزن)) د درویزه دي یا ((دفتر)) د شیخ ملي

۲۸- شیخ علي سرور لودي هم د لرغونې دورې یو ادبي شخصیت دی. استاد حبیبي وایي دی د هند د ملتان په (ګمرو) نومي ځای کې اوسېده، نعمت الله هروي یې په مخزن افغان کې یاد لیکلی دي.

محبت پیاله مې نوش کړه په مجاز کې
د حق نور وینم په سترګو د ایاز کې

۲۹- شیخ بستان بړیځ: پلار یې محمد اکرم نومېده له بړیځانو ځخه و، په ځوانۍ کې هندوستان ته ولاړ او دغه هېواد سامانه

(c) ketabton.com: The Digital Library

نومي ځای کې اوسېده. د بستان الاولیا په نامه یې یو کتاب هم لیکلی دی.

۳۰- کجوخان رانیزی: راروټي د پښتو ډکشنرۍ په مقدمه کې لیکلي، چې ما سره د خان کجو رانیزي یو پښتو تاریخ شته چې په هغه کې یې د پښتو تاریخي حوادث لیکلي دي. د خان کجو کتاب موږ نه دی لیدلای خو دومره ویلی شو چې د شیخ ملي په څېر یو قانوني کتاب یې لیکلی دی خو اوس متاسفانه ورک دی، کېدی شي د لندن په موزیمونو کې پیدا شي، ځکه چې د راروټي راټول شوي کتابونه تراوسه نه دي ضایع شوي.

۳۱- بابړخان د پښتو یو شاعر هم دی چې د تذکره غرغښت په نوم یې یو کتاب په شعر کې لیکلی دی او د بابړخان له وفات سره سم ضایع شو.

۳۲- شیخ قاسم هم د پښتو ژبې ادبي شخصیت دی چې مور یې بي بي نېکبخته نومېده، شیخ قاسم د خپل ژوند پر یو وخت په شیخ قاسم سلیمان مشهور شو او د تذکرة الاولیا په نامه یې یو کتاب ولیکه چې اوس ورک دی.

۳۳- الله یار چې د ژوندانه دوره یې تر (۱۰۰۰) څخه دمخه ده، د تحفة صالح په نامه یې یو کتاب ولیکه چې په دې کتاب کې یې د خپل استاد شیخ صالح د ژوند احوال او اشعار راټول کړي دي، تراوسه دا کتاب تر موږه نه دی رارسېدلی، خو د پټې خزانې ماخذ دی.

(c) ketabton.com: The Digital Library

اخځونه

۱- د پښتو ادبیاتو تاریخ، لومړی او دویم ټوک، پوهاند عبدالحی حبیبي، بېلابېل مخونه.

۲- د پښتو ادبیاتو تاریخ، لرغوني او منځنۍ دوره، سرمحقق زلمی هېوادمل، بېلابېل مخونه.

۳- عرفان او تصوف، استاد اجمل ښکلی، بېلابېل مخونه.

(c) ketabton.com: The Digital Library

د پښتو لرغونو ادبیاتو محتوایي فورمونه

پښتو لرغوني ادبیات د محتوا له مخې:

۱- ویاړنه: د پښتو لرغوني ادبیات لکه څنګه چې د فورم یا شکل له مخې ګڼ شمېر اقسام لري، د محتوا له مخې هم مختلف ډولونه لري او ګڼ شمېر موضوعات او مفاهیم په کې ځای شوي دي.

د پښتو په خورا زړو او پخوانیو ادبي اثارو کې چې تراوسه کوم اثر زموږ لاسته راغلی دی، هغه د امیر کروړ سوري یو فخریه شعر دی چې پټې خزانې د تاریخ سوري په حواله خوندي کړی دی، هغه وخت د عباسي دعوت په جنګونو کې چې امیر کروړ ډېرې سوبې وکړلې، نو یې دا بیتونه وویل چې ویاړنه یې بولي، هغه شعر شیخ کته علیه الرحمه له تاریخ سوري نه رانقل کړی دی.

دا شعر د شاعر لوړ حماسي مقام او دده د توري غلبه او بری ښه تصویروي. شاعر د خپل پاخه شعر او غښتلې قریحې په مرسته خپله ویاړنه په داسې ډول ویلې ده چې یو توانا او مقتدر شاعر ته ښایي له دغې ویاړنې څخه د امیر کروړ ملي مینه او د خپل ټبر د پالنې احساسات ښه څرګند ېږي او هغه ویاړنه یې په دې ډول ده:

(c) ketabton.com: The Digital Library

زه یم زمری پر دې نړۍ له ما اتل نسته
په هند و سند و پر تخار او په کابل نسته
بل په زابل نسته
له ما اتل نسته

۲- ساندې (ویرنه): د پښتو په لرغونو ادبیاتو کې د ویرنې لاسته راغلی شعر د شیخ اسعد سوري دی. کله چې سلطان محمود غزنوي پر غور حمله وکړه او له امیر محمد سوري سره یې جګړه وکړه او په اهنګرانو یې محصور کړ، پر دې وخت اسعد هم د اهنګرانو په کوټ کې و، هغه وخت چې سلطان محمود امیرمحمد سوري ونیو او بندي یې غزنې ته یووړ، نو امیرمحمد سوري چې خورا زړور، مهربانه او عادل امیر و له غیرته په بند کې ومړ او شیخ اسعد چې دوست یې و، د امیر په مرګ یې دا ساندې وویلې:

د فلک له چارو څه وکړم کوکار
زمولوي هر ګل چې خاندي په بهار
هر غټول چې په بیدیا غوړېده وکا
رېژوي یې پاڼې کاندي تار په تار
ډېر مخونه د فلک څپېړه شنه کا
ډېر سرونه کا تر خاورې لاندې زار

دا د ویرنې قصیده په سلاست او بلاغت کې د پښتو له لومړۍ درجې اشعارو څخه ده. په مرثیه قصیدو کې د غزنویانو له عصره دا رسم و چې شاعر به کوښښ کاوه د خپل مړ ممدوح صفات او ښېګڼې په داسې ډول وښیي چې د هغه مقام د خلکو په نظر کې ډېر لوړ ثابت شي او د ده مرګ د ویر اسباب او علل هم وښیي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

۳- ستاینه: د پښتو په لرغونو ادبیاتو کې د ستاینې په برخه کې د ښکارندوی غوري قصیده د یادونې ده. ښکارندوی غوري دا قصیده د محمدسام په ستاینه کې ویلې ده او د هغه سلطان د هند یو سفر تصویروي چې څنګه د سلطان لښکر هند ته ځي او څنګه پر اټک تېرېږي. د ښکارندوی دا قصیده لومړی یو غرا، ډېر لوړ او خوندور تشبیب لري، د بهار مناظر د غرو او رغو زړه راکښونکي او ښکلي تصاویر په دغه تشبیب کې ترسیموي او وروسته بیا د سلطان معزالدین (شهاب الدین غوري) ستاینې ته ګرېز کوي او دا قصیده د پښتو ادب یو شهکار ګڼل کېږي:

د پسرلي ښکلونکي بیا کړل سینګارونه
بیا یې ولونل په غرونو کې لالونه
مځکه شنه لاښونه شنه لمنې شنې سوې
طیلسان زمردي واغوسته غرونه
د نیسان مشاطې لاس د مچېدو دی
مرغلرو باندې وښکلل بڼونه.

بله د ستاینې سندره چې لاسته راغلې او موجوده ده هغه د تایمني سندره ده چې د سلطان غیاث الدین غوري په ستاینه کې یې ویلې ده چې ډېره روانه او ساده ده او لږ څه حماسي رنګ هم لري:

نن زه ږغېږم په صفت د سلطان
چې دی بادار غازي ملک د جهان
د فیروز کوه او غور رڼا له ده ده
هم د تېرو تورو برېښنا له ده ده

(c) ketabton.com: The Digital Library

چـــې تـــوره وکـــارږي چرتـــون کـــې خـــالي
غلـــيم يـــې کلـــه کـــړي پـــه تـــوره ســـيالي
غيـــاث الـــدين د غـــور زمـــرى عاليشـــان
د اســـلام ديـــن دده پـــه تـــوره روښـــان.

۴- تصوف او عرفان: د پښتو ژبې په لرغونو ادبياتو کې د تصوف او عرفان په برخه کې چې کوم شعر موجود دى هغه د شيخ متي بابا تصوفي اوعرفاني شعر دى. شيخ متي بابا خورا لوى صوفي او عرفاني شاعر دى، ده په غونډان کې يو کتاب کښلى و چې نوم يې و (د خداى مينه) او په دې کتاب کې اکثره عرفاني اشعار او مناجاتونه وو او په داسې ډول ويل شوي وو چې پر خلکو به يې ډېر اثر کاوه، خو د شيخ متي بابا اشعار متاسفانه زموږ په لاس کې نه شته، خو د پټې خزانې مولف يې دغه يوه عارفانه، خوږه او ښکلې منظومه رانقل کړې ده:

پـر لـويـو غرو هم په دښتو کې
په لوى سهار په نيمو شپو کې
پـه غـاړه ږغ او په شپېلکو کې
يـا د ويـرژلـو پـه شپېلو کې

د شيخ متي بابا دا شعر په پښتو اشعارو کې خورا ډېر اهميت لري او يوه داسې نمونه ده چې د عرفاني او تصوفي شعر په ديباچه او پيل کې درېږي او دا شعر له هغو شعرونو څخه دى چې پښتو شعر ته يې يو ښکلى فلسفي رنګ ورکړى دى.

(c) ketabton.com: The Digital Library

۵- عشق او محبت (Lyric): په پښتو لرغونو ادبیاتو کې چې کوم شعر عشقي یا لیریک رنګ لري او موجود دی هغه د تایمني عشقي سندره ده، چې د وزن، الفاظو او کلماتو له پلوه خالص او سوچه پښتو شعر ګڼل کېږي:

ګهـــیځ رڼـــا د لمــــر خپـــره ســـوه
زمـــا پـــر کـــور د ویـــر نـــاره ســـوه
د بېلتـــون ورځ تـــوره تیـــاره ســـوه
ږغ ســـو ناڅاپـــه چـــې بېلتـــون راغـــی
زړه مـــې لـــه دې ویرنـــې شـــین دی
پـــه ژړا ژاړم څـــه نـــاورین دی
زرغـــون لـــه اوښـــو مـــې ســـادین دی
پـــه نـــول نـــولېږم چـــې تـــاخون راغـــی
نـــه بـــه بیـــا یـــم نـــه بـــه بیـــا راســـي
نـــه بـــه تیـــاره شـــپه زمـــا رڼـــا ســـي
نـــه بـــه شـــهې راتـــه پخـــلا ســـي
بېلېـــږي پېـــر یـــې اوس د یـــون راغـــی
د ښښـــتن پـــار دی هېـــر مـــې نـــه کـــړې
آغلیـــه مـــخ چـــې پـــه یانـــه کـــړې
اور بـــل دې پر ښـــوی واتـــه کـــړې
پـــر مـــا د بـــل اور کـــړاوون راغـــی.

(c) ketabton.com: The Digital Library

دا شعر له هغو اشعارو څخه ګڼل کېږي چې غنايي يا د موسيقيت خوا لري او لکه د پښتو اکثره عوامي اشعار په خواږه او خاص غږ ويل کېږي.

له دغه شعر څخه ښکاري چې تايمني به يو عاشق مشربه سړی و او کله به يې د خپلو عاشقانه جذباتو په شور او هيجان کې خواږه شعرونه غږول. ددې شعر ژبه سپېڅلې، پاکه او سپينه ده. بله عشقي يا ليريک سندره چې موږ ته رارسېدلې ده هغه د قطب الدين بختيار سندره ده، د مينې او د مين د زړه احساسات يې په ښه ډول څرګند کړي دي. دا شعر لکه اوسني عاميانه اشعار تکرارېدونکی کسر هم لري او داسې ښکاري چې قطب الدين د مينې په دنيا کې تاوده جذبات لرل:

وير مې زړه سوری سوری کړ
راتــه وګـــوره مــلـــوکــې
پــه بېلتون کې دې وبــاسـم
لـــه خـــوږمــنه زړګی کوکې
راتـــه وګـــوره مــلـــوکې
راتـــه وګـــوره مــلـــوکې

بله ليريک سندره چې پښتو لرغونو ادبياتو ته ښکلا او رنګيني وربښي، هغه د شيخ ملکيار هوتک سندره ده، شيخ ملکيار هوتک د مينې ډک زړه درلود او د عشق او مينې پر لاره يې قدم او قلم وهلی دی. پټه خزانه دده يو داسې عشقي سندره رانقلوي چې

(c) ketabton.com: The Digital Library

په پښتو اشعارو کې د وزن، بحر او مضمون له پلوه ډېر قيمت لري او د يوه ساده عشقي پښتني فکر استازيتوب کوي.

ده دا شعر د طبيعت په ښکلې لمن کې د رود پر غاړه د سپينې سپوږمۍ په ښکلې رڼا کې غږولی دی.

ترنک بهېږي ترنک بهېږي
غاړې تر غاړې
زما زړګی خو
خپل لالی غواړي

۲- مناجات: د پښتو ژبې په لرغونو ادبياتو کې د مناجاتو په برخه کې لومړنی لاسته راغلی اثر د بېټ نيکه دی چې دده د ژوند زمانه د څلورمې هجري پېړۍ په شاوخوا کې اټکل کېدی شي او دا شعر يې (۳۵۰) هـ په شاوخوا پورې اړه لري. (خدای د ژوندون واکمن دی مالک الملک دی، دی ښاغلی کورنۍ سړو ته ورکوي نو خدايه موږ ستا مريي يو) او د بېټ نيکه هغه شعر دادی:

لويه خدايه لويه خدايه
ستا په مينه په هر ځايه
غر ولاړ دی درناوي کې
تولــه ژوي پـه زاري کې
دلته دي د غرو لمنې
زموږ کېږدۍ دي پکې پلنې
دا وګـړي ډېـر کړې خدايه
لويه خدايه لويه خدايه

(c) ketabton.com: The Digital Library

۷- رزم، جنګ او ننګ: د پښتو په لرغونو ادبیاتو کې لومړنی لاسته راغلی اثر د رزم په برخه کې د ملکیار غرشین شعر دی، چې د (۵۸۰) هـ کال په حدودو کې یې لیکلی دی. ملکیار یو غښتلی او توریالی سړی هم و او د توري او ادب له څښتنانو څخه و چې له سلطان سره یې په جهاد او جګړو کې ملګري کوله، داسې ښکاري چې ملکیار پر جنګیالیتوب او توریالیتوب علاوه ادبي ذوق هم درلود، په خپله هم شاعر و او د نورو پښتو شاعرانو اشعار یې هم تل لوستل، په هغه میدان کې چې ملکیار د سلطان معزالدین له لښکرو سره یوځای جنګېږي او نږدې و چې د سلطان لښکر ماته وکړي، نو دې توریالي ادیب او عارف یوه د ننګ او جنګ سندره وویله او لښکریان یې همت او شجاعت او توریالیتوب ته تشویق کړل، تر هغه چې بریالي شول او د جنګ پر ډګر یې سوبه په برخه شوه. سلیمان ماکو لیکي چې په جګړه کې ملکیار دا پارکی ووایه چې غاریان وپارېدل او په څېر د زمریو ورتوی شول. د ملکیار دا شعر چې د قدیمو اقوامو د حماسیو رنګ لري له هغو سندرو څخه دی چې پخوانیو پښتنو به د جګړې پر میدان ویلې او مقصد یې دا و چې د زلمو احساسات تاوده کړي او پر جنګ یې ښه وپاروي:

ښتن مو مل دی　　اوس مو یرغل دی　　هېواد د بل دی

غازیانو ګورئ　　ښتن مو مل دی

بله د مقاومت یا رزم کومه سندره چې لاسته راغلې ده هغه د باباهوتک رزمي یا د مقاومت سندره ده چې د مغولو له لښکرو سره د جنګ پر وخت یې ویلې ده او هغه سندره داده:

(c) ketabton.com: The Digital Library

پـــر ســـور غـــر بـــل راتـــه نـــن اور دی
وګړیـــــه جـــــوړ راتـــــه پېغـــــور دی
پـــر کلـــي کـــور بانـــدې مغـــل راغـــی
هـــم پـــه غزنـــي هـــم پـــه کابـــل راغـــی
غښـــتليو تنـــګ کـــړئ دا مـــو وار دی
مغـــــل راغلـــــی پـــــه تلـــــوار دی
پـــه پښـــتونخوا کـــې يـــې ناتـــار دی
پـــر کلـــي کـــور بانـــدې مغـــل راغـــی.

۸- اخلاق: پـه پښـتو لرغونو ادبيـاتو کې لاسـته راغلی اخلاقـي شـعر د زرغـونې کـاکړ دی، چې غـالبـاً بـه د نهمـې هجـري پېـړۍ پـه دويمه نيمايي کې زېږېدلې وي. دا مېرمنه د شاعرانو په ډله کې پـه لومړي صف کې درېږي.

که موږ په پښـتو ادب کې د اخلاقـي شـاعرانو لپـاره يـوه ځـانګړې ډله ومنو، نو زرغونه به له خپل بوستان سره د هغـو پـه سر کـې ولاړه وي، ځکه چې تر دې دمخه کوم اخلاقي شاعر مـوږ تـه نـه دی معلـوم او زرغونـه د شـيخ سـعدي د بوسـتان پـه منظومـه ترجمـه د اخلاقـي شاعرانو له ډلې څخه بللای شو.

د زرغـونې يـو حکايـت چـې د پټـې خزانـې پـه واسـطه مـوږ تـه رارسېدلی دی، هغه دادی:

اورېـدلــې مې قيصه ده	چې لـه شـاتو هـم خـوږه ده
د اخـتـر پـــه ورځ سهـــار	بـايزيـــد چـــې و رويـــدار
لـــه حـمـامـه راوتـلی	پـه کوځـه کـې تېرېـدلی

(c) ketabton.com: The Digital Library

ایرې خاورې چا لـه بـامـه / راچپــه کړلـــې ناپامـــه
مـــخ او سر يې ســو کـکړ / پــه ايــرو پــه خــاورو خــړ
بايــزيـد پـه شکر کښنو سو / د خپل مخ پـه پاکېـدو سو
چـــې زه ور يـــم د بـــل اور / چې په اور کې سم نسکور.

بله مېرمنه چې په لرغونو ادبياتو کې يې لويه برخه اخيستې ده، هغه مېرمن نېکبخته ده چې د هغې اشعار هم اخلاقي، د نصايحو او د پند او تبليغ رنګ لري. د نمونې په ډول د هغې يو شعر دادی:

په زړه ښاد شې ای مومنه / په ظاهـر پـه باطن سپينه
ظاهر زهد په اخلاص کړه / په زړه ټينګ شـه لـه يقينه
شکر صبر په هر حال کړه / خودنمای مه شه خود بينه.

نو له دې څخه دا نتيجه اخيستلای شو چې په لرغونې دوره کې هم شـاعران د لـوړ شـعري او ادبـي ذوق خاوندان وو او د خپـل ذوق، تخيل او جذباتو په مرسته يې د مختلفو موضوعګانو لکه: وياړنه، ساندې يا ويرنه، ستاينې، تصوفي او عرفاني، عشقي يا ليريک، مناجات يا راز و نياز پـه برخه کې او د رزم يـا د جنګ او ننګ او بلاخره د اخلاقو او نصايحو په برخه کې يې اشعار ويلي دي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

په پښتو لرغونې شاعرۍ کې څلوریزه

(رباعي)

څلوریزه هغه شعري فورم دی چې له عربي څخه پښتو ته راغلی دی. د یوې بلې پېژندګلوۍ له مخې لرو چې د پښتو نظم لیریک ډول پخوانی ادبي ژانر دی، چې په پښتو نظم کې ډېر لرغونی او غوره ځای لري. په پښتو کې رباعي ته څلوریزه وایي، لکه څنګه چې یې له نامه څخه معلومېږي، دا فورم څلور مسرې لري، له ځینو استثنایي حالاتو پرته چې په هغې کې کېدی شي د درېیمې مسرې یوه څپه د قافیه والو مسرو تر څپو کمه یا زیاته شي،په ټولیز ډول د ټولو څلور واړو مسرو د څپو شمېر یې سره مساوي وي. د رباعي لومړی بیت مقفی، درېیمه مسره یې قافیه نه لري او د څلورمې مسرې قافیه یې د مطلعې قافیه تعقیبوي. مخکې له هغې چې په پښتو ژبه او ادب کې عربي عروض خپلې اغېزې وښندي په پښتو ادب کې یو ډول رباعي موجوده وه چې په ملي وزنونو به ویل کېده.

رباعي د پښتو ژبې او ادب د نورو نظمي ژانرونو په څېر د یوه اوږده تاریخي بهیر نتیجه ده. دغه ژانر نه یوازې په کلاسیک پېر، بلکې

(c) ketabton.com: The Digital Library

په لرغوني پېر کې هم پېژندل شوی ادبي ډول دی، چې ډېرو شاعرانو په همدې جولې کې شعرونه او نظمونه ویلي دي.
په کلاسیک پېر کې ددې ژانر بېلګې ددې مهال د شاعرانو په لیکنو او شعرونو کې ډېرې زیاتې ګورو. په پښتو کې د بېلابېلو څپو په شمېر څلوریزې ویل شوي، خو لس څپیزې څلوریزې په کې زیاتې دي او دا اکثره په تول تللې دي.
هغه رباعي چې لس څپیزې دي، هره مسره یې د اهنګ له مخې تقریباً پر دوو برخو وېشل کېږي. پنځه څپې یوه خوا او پنځه بله خوا، د رباعي تکنیک او جوله د پښتو ژبې د نورو ادبي نظمونو په څرنګوالي او څومره والي کې د ارزښت وړ مقام لري. د رباعي په جوله کې لنډې- لنډې موضوعګانې ددې ژانر منځپانګې جوړوي.
دغه لنډې- لنډې موضوعګانې چې د ټولنیزو غوره مطالبو د څرګندولو په خاطر د شاعر له فکر او اندېښنې رازېږېدلي، لیکل شوې دي. دغه ډول ځېل د هغه مهال ټولنیزو ستونزو د حلولو او ښې لارښوونې په برخه کې ستره دنده سرته رسولې ده. څلوریزه د غزل په شان ده، خو توپیر یې دادی، د څلوریزې د بیتونو شمېر دوه بیتونه وي، چې د غزل د جولې په څېر لومړی بیت یې مقفی وي یانې په وزن او قافیه کې سره یو وي. همدارنګه د رباعي څلورمه مسره د وزن او قافیې له پلوه د مطلع په شان وي.
په «فرهنګ ادبیات» کې زهرا خانلزي څلوریزه داسې راپېژني:
«رباعي څلور مسرې وي، چې لومړۍ، دویمه او څلورمه مسره یې د واحدې قافیې لرونکې وي. رباعي په فارسي ادب کې د (ه،ق) له لرغونو پېرونو څخه ددې ژبې او ادب په شاعرانو کې دود شوې ده.

(c) ketabton.com: The Digital Library

ددې ډول شعرونو او نظمونو ريښې د فارسي ادبياتو په تاريخ کې آن څلورمې هجري پېړۍ ته رسېږي.)) ډاکتر ذبيح الله صفا په (تاريخ ادبيات ايران) کې ليکي: ((ددې مهال شاعرانو د شعر په بېلابېلو څېلونو کې د مثنوي، قصيدې، غزل، رباعي او نورو په هکله ليکنې کړې دي.))

له پورته ليکنې څخه جوتېږي چې رباعي په فارسي ادب کې په څلورمه هجري پېړۍ کې د نظم د پورتنيو يادو شويو ډولونو په څنګ کې د يو ښکلي ادبي ډول په توګه پېژندل شوې او کارول شوې ده.

اصله خبره داده چې په پښتو ژبه او ادب کې دغه ډول ادبي نظم په لرغوني پېر کې هم شتون درلود، چې د پښتو په ملي وزنونو ويل کېده، په کلاسيک پېر او له دې مهاله مخکې عربي عروضو ته نږدې د دېواني نظمونو په ډله کې د رباعي د نظم ډول هم ليدل کېږي. د پښتو ژبې او ادب لومړنۍ رباعي چې د پټې خزانې له لارې لاسته راغلې، خليل خان نيازي ته منسوبه ده، چې سلطان بهلول (۸۹۴هـ) ته يې ويلې وه او په لاندې ډول ده:

خړې وربـــځې ژاړي له پاسه
کــويله ږغ کـا بېلتون له لاسه
په هغه لوني ګوهر په خول ستا
دا مرحبا کـا ستا زموږ مواسه

سلطان بهلول ددې رباعي له اورېدو سره سم په ځواب کې دا لاندې رباعي ويلې ده:

(c) ketabton.com: The Digital Library

ملک به زرغون کړم په ورکړه لاسه
ګـوره وربـځې د داد لـــه پاســـه
خول مې د عـدل پـــه درو روڼ دی
جهان به زېب مــومــي زما له لاسه

هندسي شکل يې:

+______________
+______________
____
+______________

د رباعي يو بله بېلګه د دېواني ادب له رامنځته کېدو لږ مخکې پـه کلاسيک پېر کې (۹۲۰هـ) د رابعې نومې يوې پښـتنې شـاعرې يـوه څلوريزه ده چې د منځپـانګې لـه مخې ددې مهـال د ربـاعي د نظـم څرنګوالی ترې پوره څرګندېدی شي.

هغه داده:

ادم يــې مځــکې و تــه راستــون کا
په اور د غم يــې ســوی لړمون کا
دوزخ يې روغ کا پرمخ د ځمکې
نــوم يــې د هغه دلته بېلتون کا

بله خبره داده چې رباعي له موضوعي پلوه د پند و حکمت پـه بـاب وي او هم عشقي او ټولنيزې خواوې لـري، لـه دغـو څرګنـدونو څخـه معلومېږي چې څلوريزه په کلاسيک او لرغوني پېـر کـې د يـو غـوره ادبــي ژانــر پـــه توګــه کــارول شــوې ده او د شــاعرانو د شــاعرانه

(c) ketabton.com: The Digital Library

احساساتو په څرګندولو او د ټولنیزو موضوعګانو په انځورولو کې یې کارنده مقام درلود.

اخځونه

کلاسیک ژانرونه: د محبوب شاه ارزومند لیکنه.

د پښتو شعر هندسي جوړښت: د پوهندوی محمد اسمعیل یون اثر.

د پښتو ادبیاتو تاریخ، لومړی او دویم ټوک: د پوهاند عبدالحی حبیبي اثر.

(c) ketabton.com: The Digital Library

په لرغوني دوره کې پر پښتو ژبه او شاعرۍ مذهبي تاثيرات

پر پښتو شاعرۍ باندې په لرغوني دوره کې مذهبي تاثيرات لږ وو، ځکه په هغه وخت کې د پښتو سوچه او پاک لغاتونه کارېدل او مذهبي تاثيرات لا د هېواد ګوټ ګوټ ته دومره نه وو خواره شوي چې پر ادبياتو دې پراخ تاثير وکړي. تر لرغوني دورې وروسته پر پښتو شاعرۍ باندې مذهبي تاثير ډېر شول او د پښتو له پخوانيو اثارو څخه هم داسې ښکاري چې پښتانه د اسلام په اوايلو کې مشهور وو او د دوی ژبه هم په دغه وخت کې يوه داسې ادبي ژبه وه چې ډېر ښه او پاخه اشعار يې درلودل، لکه د امير کروړ په وخت کې شعر له مذهبي تاثيراتو څخه لرې و، ځکه هغه د پښتو له سوچه او خپلو لغاتونو څخه کار اخيستی دی، چې وروسته د روښانيانو په وخت کې پر پښتو شعر باندې مذهبي تاثيرات ډېر شوي دي.

د پښتو په خورا زړو او پخوانيو اشعارو کې چې تراوسه زموږ لاسته راغلي دي، د امير کروړ سوري يو فخريه شعر دی او له دې شعر څخه داسې ښکاري چې په سوريانو کې د پښتو شعر د اسلام له ابتدا څخه موجود و، ځکه د امير کروړ د ژوند وخت له (۱۰۰هـ

(c) ketabton.com: The Digital Library

ځخه وروسته شروع کېږي او بيا موږ وينو چې په سوريانو او هم د غور په اوسېدونکو کې د سلطان محمود تر عصره (۴۰۰هـ) پورې هم د پښتو شعر ښـېګڼې پورته وي، نو له دې ځخه ثابتېږي چې د اسلامي دورې په لومړيو ځلورو سوو کلونو کې غور او سوري قبايل د پښتو د شعر او ادب زانګو وه او په دغه وخت کې پښتو ژبې پاخه اشعار او ادبي اثار درلودل او د امير کروړ له شعر ځخه ځرګندېږي چې په لومړۍ دوره يانې اوله او دويمه هجري پېړۍ کې پښتو ژبه په غور کې د نورو ژبو له اختلاطه سوچه وه او دا سوچه توب او خالصوالى يې تر (۴۰۰هـ) پورې هم ساتلى دى.

ځومره چې په اسلامي دوره کې پېړۍ پرې تېرېږي، هغومره ژبه او شاعري له سوچه توب نه لرې کېږي او نور عناصر پرې ګډېږي.

په دويمه هجري پېړۍ کې پښتو ژبه او شعر سوچه او خالص و، خو په درېيمه پېړۍ کې د عربي ژبې لغوي او ادبي اغېزې پرې شوې دي او د عربي فکر او ادب اثر په هغو ځايونو کې غالب شوى دى چې د عربو د حکومت اثر هلته ډېر و.

شيخ رضي او نصر لودي د شيخ حميد له کورنۍ ځخه دي، رضي د حميد وراره او نصر لودي يې زوى دى. شيخ رضي خپل تربور (تره زوى) ته داسې ليکلي دي:

د الحاد په لور دې ترپلل
ګروه دې زموږ وکوراوه
موږ رونـلي په زيـارنه
تـا پـه تـور و تـوراوه

(c) ketabton.com: The Digital Library

نصر لودي د شيخ رضي په غبرګون کې وايي:

د الحاد په تور تورن سوم
زه لرغون خو ملحد نه يم
زما د ښنه هسې توراکړې
که ملحد يم د دښنه يم.

د لوديانو په وخت کې که څه هم تر هاشم سرواني وروسته دی، خو د پښتو سوچه توب او ژبې نړه والی قوي دی، د مذهب او د عربي اثر لږ ښکاره کوي. له (الحاد) او (سنتي) څخه ښکاري چې مذهب او عربي ژبې اثر په دغو وختونو کې تش په ديني اصطلاحاتو پورې محدود و او لا ډېر عربي اصطلاحات په ژبه او ادب کې ننوتلي نه وو.

د لودي کورنۍ د اسلام سوچه خدمتګاران وو او غوښتل يې چې د پښتونخوا په ښېلابېلو سيمو کې د اسلام رڼا خپره کړي. نصر لودي په خپل نظم کې له ځانه ښه دفاع کړې ده او خپل عقايد يې د پخوانيو په ډول د (سنت) تابع بللي دي. تر دې وروسته ان تر روښاني دورې چې کوم شعرونه ليکل شوي، په پام وړ شمېر شعرونو کې مذهبي تاثيرات او د عربي ژبې اغېزې څرګند بړي، خو د لرغونې دورې په اندول بيا په روښاني پېر کې دا اغېزې زياتې څرګند بړي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

د پښتو لرغوني ادب په پرمختیایي بهیر کې د ښځو ونډه

که چېرې موږ د پښتو شفاهي ادبیات مطالعه کړو، نو ددغو شفاهي سندرو په جوړولو کې د ښځو برخه د یادونې وړ ده او ډېرې زیاتې دغه ډول شفاهي سندرې پښتنو کلیوالو او مېرمنو جوړې کړې دي، خو څنګه چې ددغو شفاهي سندرو ویونکي زیاتره نه دي معلوم، نو پر دې اساس موږ ددغسې هنري ذوق خاوندانو ډېرو ښځو له نامه څخه نه یو خبر، خو کله چې د پښتو تحریري ادبیات مطالعه کوو، نو د نهمې هجري پېړۍ په اواخرو او د لسمې پېړۍ په اوایلو کې موږ د ځینو پښتنو ښځو له نومونو سره مخامخېږو، چې په پښتو ژبه ترې اثار پاتې شوې دي.

ددغو ښځو اثار موږ ته دا هم راښیي، چې دغه وخت د پښتنو په ځینو کورنیو کې د ښځو باسواده کېدلو ته توجه کېده او داسې ښکاري چې دغه مهال ځینو پښتنو ښځو ته دا حق ورکړل شوی و، چې سواد زده کړي، د دیني علومو زده کړه وکړي او د مدارسو ځیني نصابي منظوم او منثور کتابونه ولولي. په دغو باسواده ښځو کې چې به که کومې یوې د لیکوالۍ او شعر ویلو استعداد

(c) ketabton.com: The Digital Library

درلود، نو دې خواته به يې هم پاملرنه کوله او په پښتو به يې ځينې اثار يا ژباړل او يا به يې نظمول. دغه اثار زياتره اخلاقي او ديني تبليغي رنګ لري. ددغو ښځو له خوا ددغه ډول اثارو تاليف او ترجمې ته توجه به د دوی د همدغه ديني تعليم نتيجه وي او د همدغو تعليماتو تر فکري اغېز لاندې به يې د ديني، تبليغي او اخلاقي اثارو ايجاد او ترجمې ته هڅه کړې وي. که نه وي د پښتنو کليوالو ښځو له خوا چې کوم شفاهي ادبيات ايجاد شوي دي، زياتره ليريک او غنايي رنګ لري، اوس هم دا ثابته شوې ده چې ښځې له نرينه سره يوشان استعداد لري، هغه ښځې چې اثار يې د پښتو په لرغوني ادبي دوره کې د مطالعې ځای لري په دغو ښځو کې لومړنۍ يې زرغونه کاکړ ده، چې غالباً به د نهمې هجري پېړۍ په دويمه نيمايي کې زېږېدلې وي.

دا مېرمن د کندهار په پنجوايي کې اوسېده، پلار يې ملا دين محمد کاکړ نومېده او دا خپله د سعدالله خان نورزي ماينه وه، دې مېرمنې پر (۹۰۳هـ.ق) کال د سعدي بوستان په پښتو نظم ترجمه کړی دی. د پټې خزانې روايت دی، چې دغې مېرمنې د بوستان پر ترجمې سربېره نور اشعار هم ويلي وو، د زرغونې د پښتو بوستان يو حکايت پټې خزانې راوړی دی، چې زه يې څو بيته دلته را اخلم:

اورېدلې مې قيصه ده | چې له شاتو هم خوږه ده
د اختر په ورځ سهار | بايزيد چې و رويدار
له حمامه راوتلی | په کوڅه کې تېرېدلی
ايرې خاورې چا له بامه | راچپه کړلې ناپامه
مخ او سر يې سو ککړ | په ايرو په خاورو خړ

(c) ketabton.com: The Digital Library

بایزید په شکر کښنو سو | د خپل مخ په پاکېدو سو
چې زه وړ یم د بل اور | چې په اور کې سم نسکور

د ادبپوهانو په وینا دا ترجمه ډېره غښتلې ده او زرغونه د سعدي بوستان له ترجمې بریالۍ راوتلې ده.
د پښتو ادبیاتو په لرغونې دوره کې د زرغونې پښتو بوستان لومړنی اخلاقي اثر دی او تر دغه اثر دمخه موږ په پښتو ادبي اثارو کې د اخلاقي مفاهیمو لرونکي دغسې اثار نه لرو. د استاد حبیبي خبره چې که چېرې موږ په پښتو ادب کې د اخلاقي ویناوو خاوندان سره بېلوو، نو زرغونه له خپل پښتو بوستان سره ددې ډلې په سر کې درېږي.
پر دې سربېره له فارسي ژبې نه پښتو ته د ادبي اثارو د ترجمې تاریخ هم د زرغونې کاکړې له خوا د بوستان له همدې ترجمې څخه پیلېږي، تر دې ترجمې دمخه موږ ته بل داسې اثر نه دی معلوم، چې له فارسي ژبې څخه دې پښتو ته ترجمه شوی وي.
زرغونه کاکړ سربېره پر دې چې د پښتو شاعره او مترجمه وه، ددې ترڅنګ یې بل هنر هم درلود او هغه دا چې نوموړې ډېره ښه خطاطه هم وه.
بله مېرمن چې موږ یې باید په زرغونې کاکړې پسې اثار په دې ځای کې مطالعه کړو، هغه رابعه ده. رابعه د پټې خزانې له لیکنو سره سم د ظهیرالدین محمد بابر (۹۳۷هـ.ق) د زماني شاعره ده، په کندهار کې اوسېده، د اشعارو دېوان یې درلود، ددې شاعرې دغه لاندې رباعي پټې خزانې راوړې ده:

(c) ketabton.com: The Digital Library

ادم یې مـځکې و تـــه راستون کا
پـه اور د غـم یـې سـوی لړمون کا
دوزخ یـې روغ کا پـرمـخ د مځکې
نـوم یـې د هـغه دلــته بېلتون کـا

له دې يوې رباعي پرته ددې نور اثار موږ ته نه دي معلوم، خو له دې یوې رباعي څخه یې هم د وینا قدرت ښکاري او دا راښیي چې رابعې به په خپل دېوان کې عشقي موضوعات په خورا ادبي نزاکت او لطافت بیان کړي وي.

دریمه مېرمن چې په لرغوني ادب کې د مطالعې ځای لري، هغه نېکبخته ده. مېرمن نېکبخته د شیخ الله داد لور وه، چې پلار نیکه یې په اشنغر کې اوسېدل. نېکبختې پر (۹۵۱هـ.ق) کال له شیخ قدم سره واده وکړ، مېرمن نېکبخته زاهده، پرهېزګاره او عالمه مېرمن وه. نېکبختې پر (۹۴۹هـ.ق) کال د (ارشاد الفقرا) په نامه یو کتاب لیکلی و، چې درې ټوټې ترې محمد هوتک په پټه خزانه کې را اخیستي دي، د یوې ټوټې څو بیته یې دادي:

پـــه زړه ښاد سې ای مومـنه — پـه ظاهـر پـــه بـاطـن سپينه
ظاهر زهد پـه اخلاص کـړه — په زړه ټينګ ســه لــه يـقينه
شـکر صبر په هـر حـال کړه — خودنمای مه سه خـود بــينه

د مېرمن نېکبختې لاسته راغلې منظومې ټوټې تبلیغي رنګ لري او نصایح او پندونه یې په دې اثر کې وړاندې کړي دي، که څه هم د نېکبختې کتاب له اوسنیو ادبیاتو سره ډېر سمون نه لري، خو مځکې داسې کتاب نه و.

(c) ketabton.com: The Digital Library

د پښتنو په تاريخي فرهنګي بهير کې بله شاعره او اديبه نازو انا ده. د پټې خزانې په قول: ((مېرمن نازو د سلطان ملخي توخي لور ده او پر (١٠٧١هـ) کال په تازي نومې سيمه کې زېږېدلې ده، سلطان ملخی پر هغه وخت د غزني تر جلدکه د اقوامو مشر و او په استقلال يې حکومت کاوه، معاوض او ساری يې نه درلود او نازو په کوچنيوالي له پښتنو مېرمنو او سپين ږيرو علماوو څخه لوست کړی و، مېره مخې ارتينه وه چې نارينه يې مېړانې او شجاعت او سخاوت ته حيران وو. له ثقه رواياتو څخه يو روايت دی چې سلطان ملخی سور غره ته نږدې په جنګ کې ومړ او حاجي عادل چې د نازو ورور و، د پلار په انتقام جنګ ته ولاړ، کلا او کور يې نازو ته پرېښودل او په هغه وخت کې نازو توره په ملا کړه او له جنګياليو ځوانانو سره يې کور او کلا د دښمنانو له تاړاکه وساتل.

نازو انا په مېلمستيا، غريبانو او مسافرانو په پالنه مصروفه وه او هر وخت به چې په ژمي کې د مسافرو قافلې راغلې د نازو پر کلا يې اړول او دوی به ورته ډوډۍ ورکوله، د سخاوت نوم يې له خيبره تر کوسانه خپور شو، نازو په حباله د ښالم خان هوتک وه چې د کريم خان زوی و او مېرمن نازو څلور زامن درلودل چې مشر يې حاجي ميرخان او نور عبدالعزيز خان، يحيی خان او عبدالقادر خان دي.

نازو انا سربېره پر سخاوت، شجاعت او عبادت هسې ارتينه وه چې د خدای تعالی څخه په مناجات يې ډېر اشعار وويل او يو ديوان يې درلود چې دوه زره بيتونه پکې وو او هلته يې ښه نکات ادا کړي

(c) ketabton.com: The Digital Library

وو. داسې يې ويلي وو چې نارينه يې هم نه شي ويلای، دغه رباعي چې د نازو انا وه په لاندې ډول ده:

سحرګه وه د نرګس ليمه لانده
څاڅکي څاڅکي يې له سترګو څڅېده
ما ويل څه دي ښکلې ګلـه ولې ژاړې؟
ده ويل ژوند مې دی يوه خوله خندېده

مېرمن حليمه حافظه بله ليکواله او شاعره مېرمن ده چې تر لرغوني دورې وروسته په کلاسيکې يا منځنۍ دورې پورې اړه لري. حليمه د خان عليين مکان خوشال خان خټک لور وه چې د عبدالقادر خان خټک سکه خور کېده او د خپل پلار پر ژوند يې مروج علوم ولوستل او بيا د شيخ سعدي لاهوري مريده شوه. د خپل پلار عبدالقادر خان په لاس يې بيعت وکړ، چې هغه هم د شيخ دوران خليفه و، روايت کا چې، حليمه بي بي فاضله او عارفه ښځه ده او مېړه يې نه دی کړی، قرآن عظيم الشان يې هم په ياد و، په پښتو يې اشعار هم ويلي دي. د حليمې په اشعارو کې مجازي عشق نه ښکاري، بلکې ټول شعرونه يې د حقيقت په لاره کې دي او د حقيقي محبوب حقيقي صفت کوي، د بي بي حليمې غزل دا دی:

د اشنا په فکر خوښه هسې شان شوم
نه پوهېږم چې ممتاز که نورجهان شوم
چې يې کړمه ستا په مينه سرفرازه
ثناخوانه په څو رنګه د رحمان شوم

(c) ketabton.com: The Digital Library

چـــې مجـــاز مـــې د ايـــاز ولاړی زړه نـــه
ســربلنده تــر محمــود غونــدې ســلطان شــوم
و هـــر چـــا وتـــه چـــې ګـــورم واړه دی دی
د جمـــال پـــه ننـــدارو يـــې شـــادمان شـــوم
د غيـــر فکـــر مـــې لـــه زړه نـــه رابهـــر شـــو
پـــر خليـــل و پـــر عـــدو بانـــدې يکســـان شـــوم
حليمـــې د غمـــاز مکـــر زيـــات لـــه حـــد شـــو
چـــې دې بيـــل لـــه يـــاره نـــه کـــا بـــدګمان شـــوم.

(c) ketabton.com: The Digital Library

په پښتو ادبياتو کې ساندې
او د ښادۍ سندرې

ساندې:

څرنګه چې ولسي سندرې په ولس کې په شفاهي بڼه منځته راځي او هر يو فورم يې په ولس کې ځانته د ويلو خاص ترتيب او اهنګ لري، نو ښايي چې په ليکلې بڼه زياتې ولسي سندرې سره ورته والی او نږدېوالی ولري، خو د ويلو له مخې بيا بېخي بېل او ځانګړي صنفونه جوړوي، دا ځکه چې د دغو سندرو ارزښت او جوړښت شفاهي دی او خلک يې د اورېدلو له لارې سره بېلوي او ليکلې بڼه يې يوازې د ثبت او تلپاتې کېدلو وسيله ده.

د بېلګې په توګه په لوی سر کې خو د ښادۍ بدلې، د اتڼ نارې، غړونه، د بي بي دستې سندرې او چغيان د سره ورته سکښت درلودونکي ښکاري او په عمومي توګه دا ټولې يادې شوې سندرې درې مسره ييزې دي، چې د لومړيو او درېيو مسريو قافيه يې سره يوه ده او د دويمې يې ازاده ده، خو د ويلو پر وخت داسې سره بېل اهنګونه او طرزونه لري، چې هېڅ امکان نه لري چې د ښادۍ بدلې

(c) ketabton.com: The Digital Library

دي د اتڼ د نارو په څېر، یا دې ساندې د لنډیو په څېر او یا دې هم تاریخي نارې د چغیانو غوندې وویل شي، بلکې هر فورم ځانته بېل سُر او تال لري.
نو له همدې امله موږ هم ساندې په فورمي لحاظ د یوه ځانګړي صنف او ژانر په توګه تر څېړنې لاندې نیسو. ساندې چې د عامو ولسي سندرو یو صنف دی، د ښځو له خوا پر مړي باندې ویل کېږي. ځیني خلک یې ستاینې، ځینې یې کړیکې او ځینې نور یې غړانګې هم بولي. ځینې ساندې په خپله لنډۍ وي چې په خاص وزن او اهنګ په کې د مړي د محاسنو او نېکیو، دده د نیمه خوا هیلو، پاته شویو کوچنیو ماشومانو او ناوې، یا که ځوان مړ وي، نو دده د هیلو د نه ترسره کېدلو او نورو ارمانونو ویر په کې کېږي. زه دلته هغه لنډۍ چې خلک یې د ساندو په بڼه وایي، ډېرې ځکه نه راوړم چې پر لنډیو باندې په خپله د لنډیو په برخه کې پوره خبرې شوې دي او یوازې د یو دوه درېیو لنډیو په راوړلو بسنه کوم.

که نور دې هر څه میراتېږي
میرات دې مه شه دا د غاړې تاویزونه

که نور دې هر څه میراتېږي
میرات دې مه شه لوی پټې واړه ورخونه

بې وروره خور په کوڅه راغله
ناره یې وکړه شپه به چا کره کومه

هغه ښځه چې ساندې کوي، نو د ساندو دویمه مسرې نورې ښځې ورسره غبرګوي او په ګډه د (وای او وئ) په ویلو سرونه او ځانونه وهي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

دا یې هم څو نورې بېلګې:

پلانکیه په سر دې کېنه یوه مرغۍ

چې درته ووایي د پلانکۍ د سلامتګۍ

خدایه پخې کړې د غره ممانې

پلانکۍ شاوو کړې ښځه یې ناوې

پلانکۍ رانه وړه ډولۍ

وی دې (...) ونه واله پګړۍ

ساندې عموماً دوه مسره ییزې دي، ما په خپله درې مسره ییزې او تر دې زیاتې مسرې والا ساندې نه دي اورېدلي، خو (د خلکو سندرې) نومي مولف د درې مسره ییزو ساندو یوازې یوه نمونه لیکلې ده:

پلانکیه مه شپې کړه مه کلونه کور ته دې رادرومه

پر خیالي جامو دې پرېوتل ګردونه

ب- د ښادۍ سندرې:

د ښادۍ بدلې چې د واده سندرې یې هم بولي، لکه د ولسي عامو سندرو د نورو فورمونو غوندې خاص ویونکي نه لري او د عامو سندرو په کټګورۍ کې مطالعه کېږي. دغه سندرې چې ځانګړې جوړښت لري غالباً د ښځو له خوا جوړې شوي او په خپله د همدوی له خوا له هوکې او کوژدې څخه نیولې، بیا د واده د درېیمې او اوومې ورځې تر مراسمو پورې دوام مومي. ښځې د واده، کوژدې، هوکې او واده د بېلابېلو ختونو او شپو ورځو لپاره بېلابېلې

(c) ketabton.com: The Digital Library

سندرې لري. دغه سندرې په اکثرو پښتني سیمو کې د بابولالو په نامه پېژني او زیاتو پوهانو او څېړونکو هم بابولالې بللي، خو د زرینې ځانگې مولف وايي: «څرنگه چې بابولالې ددې سندرو یوه ډېره وړه ځانگه ده، نو دا نوم جامع او مانع نه دی، نو ځکه ځينې محققین د واده سندرې یا د ښادۍ سندرې ورته وايي او الحق چې سم نوم دی» دی زیاتوي: د واده ځينې سندرې د ښځو له خوا د نڅا په ترڅ کې ویل کېږي.

دغه سندرې ډېرې لرغونې دي او داسې ښې نښانې له ځانه سره لري چې تر اسلامي دورې مخکې ښکاري، د بېلگې په توگه په څو سندرو کې د چندڼو، استعمال ته اشاره شته چې دا کار د اریایانو بودايي دوره کې دود و او هندوانو اوس هم ساتلی دی، هغه دا چې د چندڼ، سندل، سندرله بوټي څخه د سپېڅلتیا او خوشبويي لپاره کار اخلي او په تندي يې موښي.

د (زرینې ځانگې) لیکوال د خبرو د بشپړتابه لپاره باید دومره ووایم چې همدا اوس هم په ځينو پښتني سیمو کې د سندر استعمال رواج لري، د ننگرهار ولایت د روداتو په ولسوالۍ کې همدا اوس هم د زوم کورنۍ د نورو جوړو جامو سره یوځای سندر هم د ناوې پلارگنۍ کره وړي، د واده پر ورځ د ناوې له کورنۍ څخه یوه ښځه سندر جوړوي او په بل لوښي کې (سور لرگی) په زېړو غوړیو کې ټکوي، په سندر کې سلايي ږدي او کله چې د زوم کور والاد ورځې له خوا په ناوې پسې راشي، نو هغه ښځه لومړی پېغلو او ښځو ته پېکی او یا پیچه غوړوي او بیا په سلايي ورته سندر

(c) ketabton.com: The Digital Library

وهي چې هلته په هغه سيمه کې يې ((دړۍ بولي))، نو څرنگه چې دغه دود همدا اوس هم په پښتنو کې شته، نو ځکه هغه سندرې چې د سندر نوم پکې راغلی وي، لرغوني بلل زما په نظر د تامل وړ برېښي، د محتوا له نظره د واده سندرې کله د جنگ او د پېغور مطالب، کله د خوښۍ او خوشالۍ مطالب کله د ستاينې او غندنې مطالب او کله هم ټوکې ټکالې احتوا کوي.

د واده د سندرو د ويلو ترتيب او طرز د اتڼ له نارو سره جوت توپير لري، خو د شعري جوړښت له پلوه دا هم دوه مسره ييزې، درې مسره ييزې او کله هم څلور مسره ييزې وي.

دا يې هم څو بېلگې:

کله چې د نکريزو په شپه د زوم د کاله ورا د ناوې کور ته لاړه شي، نو لومړی د زوم يوه خپلوانه چې ډېر زامن ولري او په کورني ژوند کې ښه خوشاله وي، ناوې ته نکريزې کېږدي، بيا نو ښځې چمبې را واخلي او دا سندره وايي:

د کونج مېرمنې پاڅه که دې زړه شي
هومره خو پانه څې چې پلانکی خان لونگۍ په لاس درته رانه شي

يا دا سندره:

که د بر بنگو ونه يې	اوس به گلونه نيسې
که د دادا د کوره يې	اوس ترېنه ووتلې

که د (پلانکي) د کوره يې د غولي منځ به نيسې

(c) ketabton.com: The Digital Library

کله چې د ورا ښځې غواړي چې ناوې په ژړا کړي نو داسې سندره ورته وايي:

زموږه ناوې تيله داره ده نه ژاړي
چې د «مېړه نوم يې اخلي» لغتې وخوري دا به ښه ژاړي

يا: کله چې ورا نوې د ناوې کور ته ځي په دروازه کې دا سندره وايي:

درځم که نه درځم شالونګينې
ولاړه شم که ځمه

اخځ

د پښتو شفاهي ادبيات، غوټۍ خاورې، ۱۳۲۲ل کال، بېلابېل مخونه.

(c) ketabton.com: The Digital Library

د پښتو ادبیاتو فالونه او چیغان

الف- فالونه: د پښتو د شفاهي سندرو په لړ کې یو ډول سندرې د فالونو په نامه ښودل شوي، چې زموږ د عامو ولسي سندرو یو ځانګړی ډول دی، ویونکي یې نه دي معلوم او د ټول ولس ګډ مال دی. دغه ولسي منظوم فالونه غالباً د ښځو له خوا جوړ شوي او داسې سوچه پښتو لغات هم په خپله لمن کې رانغاړي، چې تراوسه لا پښتو قاموسونو نه دي خوندي کړي. د فالونو د جوړښت په برخه کې باید وویل شي، چې کوم ټاکلي اوزان نه لري، اکثره لومړۍ مسره یې لنډه او دویمه یې اوږده وي، کله یې دویمه مسره هم لنډه او کله یې د دواړو مسرو سپلابونه سره یو شان وي، خو په هر حال خوږ اهنګ لري او هېڅ ډول سکتګي او بندښت په کې نه راځي.

فالونه کله دوه مسریز او کله څلور مسریز وي، لکه دا فالونه چې څلور مسرې لري:

د جنت په منارې   سور چرګ وهي نارې
شېر د خدای تېرېږي   خلکو کاندئ ننداري

دوه مسریز فالونه لکه:

دپاسه مسله راله   پر کلي عالم خوره راله

(c) ketabton.com: The Digital Library

فالونه د ښځو له خوا د شعبان المعظم پر پنځلسمه شپه چې د برات مبارکه شپه ده، د ځانګړو مراسمو په ترڅ کې ویل کېږي، داسې چې د کلي پېغلې او ښځې سره ټولې شي دوی یوه پېغله نجلۍ پاکه ولمبوي بیا یې په برېستن کېنوي او په اصطلاح ناوې یې کړي او څو ټکري ورته پر سر واچوي، یوه ښځه منګی له پاکو اوبو څخه ډک کړي او نجلۍ مخې ته یې کېږدي، دلته نو هره ښځه او پېغله خپله ګوته، ګوتمه، بودلۍ او یا کوم بل شی د خپل ځان او یا هم د خپلې کورنۍ د کوم بل غړي په نامه منګي کې واچوي فال ویونکې ښځه د منګي ترڅنګ کېني او فال وایي، د شیانو د را ایستلو ترمخه هره ښځه د منګي ترڅنګ کېني درې وارې کلمه طیبه وایي او بیا ورپسې فال وایي:

واچوئ فالونه چې خدای تېنګ کړي تناوونه

فال ویونکې ښځه د فال د هرې غزلې په پای کې وایي: «لیلو د کاږه کنګرې» بیا نو هغه پېغلوټې نجلۍ منګي ته لاس کړي او یو شی ترې راوباسي دلته نو هره ښځه متوجه وي چې زما د کنګر به څرنګه غزله په برخه شي، دا هم څو فالونه:

د جومات په مخ ریشکه ده
بې بي اودس پرې کړی بې بارانه زرغونه ده
لیلو وکاږه کنګر
د غره په سر کې خوش خمیره
که موزي شل اورتې وکړي زه بې امیره

په دې توګه ټوله شپه تر سهاره ښځې او پېغلې چمبه وهي، په مجلس کې ټوکې ټکالې او په کړس کړس خنداګانې وي. دغه

(c) ketabton.com: The Digital Library

مبارکه شپه پښتنو پېغلو او مېرمنو ته د خوشالۍ، نېکمرغۍ او په عین حال کې د مېلې شپه هم وي.

په ځینو پښتنو کې، پښتنې مېرمنې د دغه منګي اوبو ته ډېره عقیده لري او له همدې امله د خپل تیکري پیڅکه په همدې اوبو لمدوي او بیا ګنډه(غوټه) ور اچوي، د دوی داسې عقیده ده؛ کله چې دا ګنډه خلاصه شي، حتماً به یو وېښته په کې پیدا شوی وي که دا وېښته سپین و دا مانا لري چې ددې ښځې ژوند به اوږد وي او که وېښته تور و، نو دا مانا لري چې دغه ښځه به ښایي په ځوانۍ کې مړه شي، داسې چې وېښتان به یې لانه وي سپین شوي.

د برات پر شپه د ټولو پښتنو په کورونو کې ښه خواړه پخېږي، ځکه د دوی ترمنځ داسې عقیده ده؛ څوک چې پر دغه شپه ښه او ډېر خواړه برابر کړي، نو تر کال همدې شپو ورځو پورې بیا همداسې خواړه خوري، د برات پر شپه ماشومان پټاکۍ ولي او اور لوبې کوي.

فالونه هر ډول مذهبي، اخلاقي، اجتماعي، انتقادي او ټوکي مطالب په خپله لمن کې رانغاړي، دا هم څو فالونه:

د کلي په سپین بامونه
پښې وکاږه را درومه
په دا غره کې ورښنم بوټی
د زدې مور سي چې پر واچوي مخ پوټی

چاودې چاودې پښې
یومن ایرې پکې

(c) ketabton.com: The Digital Library

او خړ خړ پر له اوړي
که دې صبر ورته وکو لعل به څنډې له در واوړي
شين دې پرتوګ شين دې خت
پر مکه دې اج (حج) قبول

د پښتو د دغه ډول سندرو پر ټولولو استاد حبيب الله رفيع، پروفيسور سيال کاکړ، علي محمد منګل او نورو کار کړی دی.

ب- چغيان (انګۍ): د پښتو د شفاهي سندرو په لړ کې د ولسي سندرو يو ځانګړی فورم دی چې ځانته خاص شکلي او موضوعي خصوصيات لري. دغه سندرې چې تراژيديکه بڼه لري ناوې يې د ژړا په څپو کې په خاص اهنګ او وزن وايي.

څرنګه چې په پښتنو کې واده د نجلۍ په خوښه نه دی شوی، نو نجلۍ نا راضه وي او پر زړه يې غوټې وي چې د خپل زړه د غوټو د خلاصولو لپاره د ژړا په ترڅ کې همدغه احتجاجيه سندرې (چغيان) وايي. د چغيان ملتيا ناوې د ساز پر ځای په خاص او اهنګ واره ژړا کوي چې ټولې همزولې او خپلوانې ورسره ژاړي، چغيانو ته په ځينې پښتني سيمو کې د (هوی) سندرې وايي او په ځينو ځايونو کې ځينې نور محلي نومونه هم لري.

د کاکړستان په سندريزه سيمه کې دغو سندرو ته د (اله مور) سندرې وايي، خو موږ ته راوړل شوې سندرې د انګۍ او چغيان په نومونو رارسېدلې دي.

لکه دا سندرې:

(c) ketabton.com: The Digital Library

وروره لاس که په کڅوړه
یو اصیل غمی راباسه
خور دې ځي د بابک له کوره
خورې هوی که غاړه لوی که
اکاګان درته ولاړ دي
اکاګانو زړونه لوی دي

چغیان لکه د اتڼ نارې او د واده د سندرو په څېر سکښت لري او ځینې یې دوه مسره یيز، درې مسره یيز، څلور مسره ییز او تر دې زیات وي چې د مطلب تر بشپړېدو پورې مسرې دېرېږي او د هر بیت مسرې معمولاً په خپلو منځو کې برابرې دي، دا یې هم څو بېلګې:

زه په خپل کور وم په راحت
بابک کړم خرڅه په ډېر دولت
په پردي کور کې مې نسته عزت
خود به ژړا کړم په هر ساعت

xxx

شینکۍ کوتره وم ښورېدمه
نه چا نیومه نه چا کتمه
په هر یو ټکي به پرېوتمه
نن ناولده یې کېنستمه

باید یادونه وکړم چې ځینې څېړونکي چغیان په فورمي لحاظ د ښادۍ په سندرو کې مطالعه کوي، حال دا چې چغیان ځانته خاص فورمي او موضوعي جوړښت لري، چې د پښتني فولکلور په نورو

(c) ketabton.com: The Digital Library

اصنافو کې نه مطالعه کېږي. دغه سندرې چې خاص د ناوې او پېغلو له خوا ویل کېږي، په ټولنه کې د ناوړو شرایطو او د ډېرو زیاتو ټولنیزو بې عدالتیو، د ښځو او نرو د حقوقو نه برابرتیا او ښځې ته د انتخاب د حق نه ورکولو زېږنده دي.
چغیان د لومړي ځل لپاره پروفیسور ولي محمد خان سیال کاکړ په خپله یوه وړه رساله کې چې (۴۸) مخونه لري، خوندي کړل، چې دغه رساله پر (۱۹۷۰م) کال په کوټه کې خپره شوې ده.

اخځونه

۱- هېوادمل زلمی (سرمحقق)، د پښتو ادبیاتو تاریخ (لرغونې او منځنۍ دوره) لومړی ټوک، ۱۳۷۹ل کال.
۲- یون محمد اسمعیل، (پوهندوی)، د پښتو شعر هندسي جوړښت، ۱۳۷۷ل کال.
۳- خاورې غوټۍ، د پښتو شفاهي ادبیات، شکل او مضمون، ۱۳۶۲ل کال.

(c) ketabton.com: The Digital Library

په پښتو لرغونو ادبیاتو کې مشاعرې

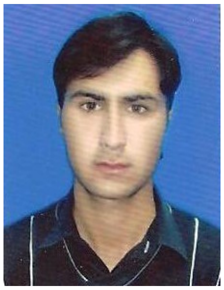

د پښتو منظمو مشاعرو لومړی څرک د پښتو ادبیاتو په لرغوني دوره کې کتلای شو، خو دا مشاعرې د اوسنیو هغو په شان ډله ییزې نه دي او یا هم کېدی شي د ډله ییزو مشاعرو بېلګې تر موږ نه وي رارسېدلي، خو په کلاسیکه دوره کې بیا د ډله ییزو مقیدو مشاعرو بېلګه هم لرو. په لرغوني ادبي دوره کې د ځینو شاعرانو ترمنځ مشاعرې شوي، هغه دا چې یوه بل ته په شعر سره ځواب ورکړی دی. شعر ته په شعر ځواب هم د مشاعرې یو ډول دی، چې د دوو افرادو ترمنځ ترسره کېږي، دلته به ددې ډول مشاعرو څو بېلګې وړاندې کړو:

د اسمعیل سړبني نارې:

اسمعیل سړبنی د پښتون بابا د کسي د عبدالرشید لمسی و، الله(ج) ده ته ښکاره کمالات او کرامات ورکړي وو، د خدای(ج) په عبادت به بوخت و او دی به د کسي غره ته ته، نو په کال کې به یو ځل د خپل نیکه (بېټ نیکه) لیدنې ته راته او پس له مرګه یې بیا د هغه زیارت ته د زیارت کولو لپاره ورته. ده د خرښبون بابا د یوه

(c) ketabton.com: The Digital Library

سفر په باب ژوره اند ښنه څرګنده کړې او هغه سفر ده ته د زغملو نه دی، نو ځکه يې دا سوې ناري له خولې ووتلې:

کـه يون دی يون دی — مخکې بېلتون دی
له کسي غره څخه — ځي خرښبون دی
که وروره وروره — خرښبون وروره
ته چې بېلتون کړې — زما وير ته ګوره
چې ځې مرغې له — توري کرغې له
همزولي پاته — ځې څه برغې له
د خدای دپاره — خرښبون پاره
چې هېر مو نه کړې — زمونږ کهول واړه
زړه مې ويلېږي — يار مې بېلېږي
بېلتون يې اور دی — ځان په سوځېږي.

د **اسمعيل** سرېني په غبرګون کې د خرښبون بابا ناره داده:

بېلتانه ناره مې وسوه په کور باندې
نه پوهېږم چې به څه پېښ وي په وړاندې
له خپلوانو به بېلېږم په سرو سترګو
دواړه سترګې مې په وينو دې ژړاندې
اسمعيله ستا نارو مې زړګى سُری کئ
بېلتانه خرښبون بيا له تا پردی کئ
نه هېرېږي که مې بيا نه ستا يادی کئ
په چړو د وير به پرې سي دزړه مراندې

(c) ketabton.com: The Digital Library

ځمه ځمه چې اوږد يـون مـې دی و مـخ تـه
ديـا نـه څـوری بـه اچـوم و تـرخ تـه
ستاسـې يـاد بـه مـې وي بـس د زړه وسـخ تـه
کـه دا مځکـه غرونـه ټـول سـې لانـدې بانـدې.

نصر لودي ته د شيخ رضی پاړکی:

شيخ رضي او نصر لودي دواړه د تره زامن وو او پس د تره له مرګه شيخ رضی د سليمان غرونو ته لاړ، هلته يې د خدای عبادت کاوه او خلک به يې د اسلام دين ته دعوتول، نو بيا خلکو د دوی ترمنځ شيطاني وکړه او دوی يې سره بې اتفاقه کړل، نو شيخ رضی لودي نصر لودي ته دا پاړکی وليکه چې ته کافر شوی يې او د اسلام دين دې پرې ايښی دی:

د الحـاد پـه لـور دې ترپلـل
ګـروه دې زمـوږ وکـوراوه
مـوږ روڼلـی پـه زيارنـه
تـا پـه تـورو تـوراوه
لرغـون ولـې ګروهېـدلې
چـې دې ګوښـې اړاوه
هغـه ګـروه دې اوس اړه کـړ
چـې پلـرو دې رڼـا وه
لـودي سـتا پـه نامـه سـپک شـو
کـه هـر څـو مـو درنـاوه

(c) ketabton.com: The Digital Library

نصره نه مو يې له کهاله
لودي نه يې په کاوه
زموږ رغا ده ستا له ګروهه
د ورځ لوی په رغاوه.

خو نصر لودي هم شيخ رضی لودي ته يو پاړکی وليکه او ورته يې وويل چې زه له خپلې عقيدې نه يم اوښتی دا هسې د دښمنانو تورونه دي او ته به بايد د هغوی تورونو ته غوږ کېنږدې:

د الحاد په تور تورن سوم
زه لرغون خو ملحد نه يم
زما دښنه هسې تورا کړي
که ملحد يم د دښنه يم
له اسلامه نه ترپلمه
تورانو ښخه په ترپله يم
ګروه مې هغه لرغونی دی
اوس هم کروړ په لرغونه يم
د لودي زوی سنتي يم
د حميد له لوړ کهاله يم
توراني دښن چې وايي
زه له ګروهه په اړه يم
دا يې تور تاسې دروهوي
زه مومن ستاسې په تله يم

(c) ketabton.com: The Digital Library

د دښـــنو وينـــاوې مـــه غـــږه
زه لـــودي يمـــه څـــو زه يـــم.

د خليل خان نيازي رباعي:

په لودي دربار کې پښتو ادب او ژبې ته پاملرنه کېدله او شاعران هم ښه پالل کېدل. يوه ورځ خليل خان نيازي د سلطان بهلول لودي په ستاينه کې يوه څلوريزه وويله:

خړې ورېځې ژاړي له پاسه
کويله ږغ کا بېلتون له لاسه
يه هغه لوني ګوهر په خول ستا
دا مرحبا کا ستا زموږ مواسه

سلطان بهلول سم لاسي د خليل خان نيازي په ځواب کې دا لاندې رباعي انشاء کړه:

ملک به زرغون کړم په ورکړه راســه
ګـوره اورېـــځې د داد لـــه پـــاســه
خـــول مـــې د عـــدل په درو رونې دی
جـهان بـــه زېـب مـومي زما له لاسه

د پښتو ادب په لرغوني دوره کې دغه شېږ شعرونه چې د شپږو بېلابېلو شاعرانو له خوا ويل شوي او دوو تنو په خپل منځ کې يوه بل ته ويلي د پښتو لومړنيو مشاعرو بېلګې دي. البته وروسته مشاعرو بله بڼه خپله کړې چې سربېره پر دوو يا څو تنو، ان لسګونو تنو په کې ګډون کړی، هم مقيدې مشاعرې جوړې شوي او هم ازادې، خو په لرغوني دوره کې يې دا څو بېلګې وې چې پورته يې يادونه وشوه.

(c) ketabton.com: The Digital Library

په پښتو ادبیاتو کې سروکي او نارې

الف- سروکی (نیمکۍ):

سروکی یا نیمکۍ یو ډول مرکب یا ولسي شعر دی، چې بېلابېل فورمونه یا شکلونه لري. دا چې د وخت په تېرېدو سره یې بندونه د خلکو له حافظو وتلي دي، یوازې سر یې پاتی دی نو ځکه ورته سروکي وایي او بیا د ولس له خوا په لنډیو بشپړ شوي، چې په پښتني سیمو کې ډېر رواج لري، ځیې ورته سروکي وایي او د پکتیا په منګلو کې ورته پامونه (پام) وایي. په سروکي کې د موضوع له پلوه زیاتره د عشق او مینې مسایل منعکس کېږي او د پښتني سیمو د خلکو داجتماعي، ملي او روحي ځانګړنو عکاسي په کې شوې ده. سروکي سره له دې چې زیاتره برخه یې د پښتو ولسي سندرې پاتې شوې دي، ځینې داسې سروکي شته چې ذوقیانو جوړ کړي دي، دا په پښتو ادبیاتو کې په عام ډول سروکي بلل کېږي.

سروکي په ټولیزه توګه یو بیت لري، د بیت یوه مسره یا نیم بیتي یې اوږده او بله لنډه وي. دا چې سر یا سروکی یې بولي سر زیاتره د مقفی بیت په بڼه وي کله د سر اوږده مسره په اول کې او لنډه مسره

(c) ketabton.com: The Digital Library

په اخر کې راځي او په ځينو نيمکيو يا سروکو کې لنډه مسره اول او اوږده په پای کې راځي.
کلـه کلـه دواړه مسـرې متحدالوزنـه او متحدالقافيـه وي. د ويلـو ترتيب يې دا دی چې په منځ کې يې لنډۍ يا ټيکۍ راځي او د لنډۍ له لنډې مسرې سره د سروکي لنډه مسره برابرېږي.
دغه لنډه مسره که د سروکي په اول کې وي يا په اخر کې او د لنـډۍ له لنډې برخې سره د سروکي هغـه جولـه چې دواړه مسـرې يـې سره برابرې دي، دويمه مسره تکرارېږي او د لنـډۍ د اوږدې مسـرې بيـا هماغـه د سـر لنـډه مسـره او د هغـه سـروکي چـې دواړه مسـرې يـې برابرې وي، دويمه مسره يا (نيم بيتي) تکرارېږي، وروسـته بيـا ټـول سروکي تکرارېږي.
هغه سروکي چې لومړۍ مسره يې اوږده، دويمه يې لنډه وي، بېلګه يې داده:

سورکی پېزوان دې په کنډو ختلی لمر دی
چا ويل چې مازيګر دی

د لنډۍ اچول:

موسم بهار وخت د ګلزار دی
چاويل چې مازيګر دی
په ما انګار دی چې پردي وطن ته ځمه
چا ويل چې مازيګر دی
سورکی پېزوان دې په کنډو ختلی لمر دی
چا ويل چې مازيګر دی

(c) ketabton.com: The Digital Library

هغه سروکي چې لومړی مسره يې لنډه وي او دويمه يې اوږده وي، بېلګه يې داده:

خانه راځه دلبره
ډ کې لارې د جينکو لندن ته ځينه

د لنډۍ اچول:

د جينکو قدر يې کم که
امان الله ته دې خدای لوښې ورکوينه

درې مسره ييز سروکي:

پسې ورجګ کړه سره لاسونه
لــنډ کــړه د ټيکــۍ مزي دې
خـــال بـــه دې وران شـــــي

سروکي په دوه ډوله دي: عام او خاص

الف- عام سروکي: دا ويل شوي سروکي هم په عامو کې راځي.

پورې د جانان کډې بارېـږي
ځـــم ورســـــره ځـــــمه
کله مې مين زړګی صبرېږي

۲- خاص سروکي: هغه سروکي دي چې يوازې د اتڼ ميدانونو کې ويل کېږي، لکه دا:

تا ويشتلی يمه وا بې غوره ياره
خـــوب خـــوب مـــې وړينه
درځـــم لــــه ګــــلـــو
اوس به لمن ډکه دروړم د ګلـــو

(c) ketabton.com: The Digital Library

د سروکو په برخه کې ځینو ښاغلو د پام وړ کارونه کړي او د سروکو په راټولولو کې یې زحمتونه ګاللي، لکه، ښاغلي حبیب الله رفیع، پروفیسور محمد نواز خان او داسې نور.
اوس د پښتو ټولنې د فولکلور څانګې د سروکو یوه لویه مجموعه د چاپ لپار تیاره کړې ده.

ب- ناري یا غړونه:

ناري ملي اشعار او هغه برخه ده چې په کیسو (افسانو) کې راځي او دا اشعار عموماً د بیت په ډول وي؛ ځینې اوږده او ځینې لنډ وي.
د هرې کیسې د ناري یا غړ سېلابونه کله په خپل منځ کې برابر وي او کله نه وي او په کوم شعري بحر پورې مقید نه وي.
ناري پر درېیو غټو برخو وېشل شوې دي:
الف- د اتڼ ناري
ب- تاریخي ناري
ج- د نکلونو ناري

الف- د اتڼ ناري: دا ناري په عام ډول د اتڼ په میدانونو کې ویل کېږي. دا ناري په ناسته نه ویل کېږي یوازې په اتڼ کې ویل کېږي او که وویل شي خوند نه لري. دا ناري یوازې د اتڼچیانو له خوا ویل کېږي، د اتڼ ناري د اتڼ له سروکو څخه بېلې دي. دا ناري د ښځو په ښادۍ کې هم ویل کېږي او د نرینه وو په محفلونو کې هم ویل کېږي، خو د ښځو د اتڼ ناري بېلې دي، نرینه هغه په خپلو محفلونو یا اتڼونو کې نه وایي. د اتڼ ناري ډول ډول دي په بېل بېل وزن د اتڼچیانو له حرکتو سره سمې ویل کېږي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

لکه ورو اتڼ، یو بغله اتڼ، دوه بغلـه اتـڼ، چپـه اتـڼ، راسـته اتـڼ، پـه ناسته اتڼ، غلی اتڼ او داسې نور...

د دې هر ډول اتڼ له حرکاتو سره سم نـاره لـه خپـل وزن څخـه اوړي او په نوي وزن یې وایي. د اتڼ نارې د خپل جوړښت له مخې دوه مسـره ییزې، درې مسره ییزې او څلور مسره ییزې وي، خو کېـدی شـي تـر دې زیـاتې مسـرې هـم پیـدا شـي. د قـافیې جوړښـت، د مسـریو لنـډوالی، اوږدوالـی او هیجـایي سیسـتم یـې همـډولـه دی. پـه درې مسـریزو او څلـور مسـریزو نـارو کـې د مسـریو د څپـو شـمېر سـره مساوي نه وي، پـه درې مسـریزو نـارو کـې لـومړۍ او درېیمـه مسـره سره هم قافیه یا هم اهنګه وي، وروستـۍ یـا درېیمـه مسـره معمـولاً لویه وي او دویمه مسره یې تر ټولو کوچنۍ وي، بېلګه یې داده:

لـــونـــګینه پـــر څـــنګ څنګ راواوړه
چې دې شرنګ د بنګړو شینه لونګینه

xxx

چټې چې په پښو دې کړې چوټې
ځـــوانـــان دې لېـــوني کـــړل
زاړه خواران دې وایستل له ګټې

په دې ناره کې (چوټې یا ګټې) د قافیې کلمې دي، لومړۍ مسره یې لس دویمه مسره یې اووه درېیمه مسره یې یوولس څپې ده.

ب- تاریخي نارې: دا یو ډول نارې دي چې د پښتو له اجتمـاعي، سیاسي تاریخ سره اړه لري، دا ډول نـارې د هوتکو د پادشاهۍ پـه واقعاتو، د نادر افشار د راتګ او بیا د لوی احمدشاه بابـا د دوران پـه پېښـو پـورې اړه لـري. دا نـارې د ډېـرې پخـوا زمـانې تـر پېښـو

(c) ketabton.com: The Digital Library

وروسته له همغه وخت څخه په خلکو کې خورې شوې دي، دا نارې ځينې مهمو واقعيتونو او تاريخي نکلونو ته اشاره کوي.
نارې د جوړښت له پلوه په عام ډول دوه مسره ييزې دي چې يوه مسره يې لنډه وي او بله اوږده وي، خو قافيه يې يوه وي.
بېلګه يې داده:

زمرى دى شاه ولي د جنګ زمرى دى
د سنګرو يې ويستلى مرهټى دى

د فتح کرنګه نال به دې زرين کړم
که دې دا وار فتحه راوړه خپل امېل به ستا د غاړې لونګين کړم

ج- د نکلونو نارې: په پښتو نکلونو کې زياتره د نکل د بيانولو او کيسو په ترڅ کې ځينې منظومې ټوټې هم ويل کېږي چې دا ټوټې د نکل نارې بلل کېږي.
دا نارې دوه مسريزې او درې مسريزې دي او دا کله هم قافيه وي او کله نه وي. لومړۍ او درېيمه مسره يې يوه قافيه لري، دويمه قافيه يې هماهنګي نه ساتي. په ځينو درې مسريزو کې درې واړه يوه قافيه نه لري.
بېلګه يې داده:

سر د سره پالنګه هسک کړه فتح خانه
ياغي شوى هندوستان رعيت ملکونه

(c) ketabton.com: The Digital Library

اخځونه

١- پښتو متون، د پوهنوال محمدصابر خویشکي اثر، بېلابېل مخونه.
٢- د شعر هندسي جوړښت،د پوهندوی محمداسمعیل یون اثر، بېلابېلو مخونه.
٣- د پښتو ادبیاتو تاریخ لرغوني او منځنۍ دوره، سرمحقق زلمی هېوادمل اثر، بېلابېل مخونه.
۴- قافیه او د پښتو نظم شکل یا ډولونه، پوهنوال جلال الدین اثر، بېلابېل مخونه.

(c) ketabton.com: The Digital Library

په لرغوني ادب کې سیاسي پېښې

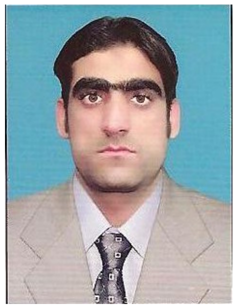

په پښتو لرغوني ادب کې یو زیات شمېر پېښې چې په هغه مهال کې واقع شوي، نه یوازې په پښتو شعر کې د هغو یادونه شوې، بلکې ځینې شعرونه له هغو څخه متاثر شوي دي او یا هم د شعر د ټوکېدو سبب شوي دي. دلته به دې ډول ځینو پېښو ته په لنډیز سره اشاره وکړو.

۱- د بابا هوتک سندره کې سیاسي پېښه:

کله چې مغولو پر اتغر یرغل وکړ، نو باباهوتک قومونه سره راټول کړل او په سره غره کې یې ورسره مقابله وکړه او هغوی ته یې ماته ورکړه، نو بابا هوتک دغه سیاسي او پوځي پېښه په سندره کې داسې څرګنده کړې ده:

پښتنو هلئ پر غره جنګ دی
سور غر په وینو د دوی رنګ دی
مهال د توري دی د ننګ دی
پر کلي کور باندې مغل راغی

(c) ketabton.com: The Digital Library

ځلمو پر تنګ ځانونه مړه کړئ
دښــن پــه غشــيو مو پېيه کړئ
د پښتونخوا مځکې ساته کړئ
پر کلي کور باندې مغل راغی

۲- د امير کروړ وياړنه کې سياسي پېښنه:

کله چې د ابوالعباس سفاح له بني اميه سره جګړه وه، نو امير پولاد او امير کروړ په کې هم ګډون کړی و، چې امير کروړ په کې ډېرې سوبې وکړې. امير کروړ ددې جګړې په پای کې څو بيتونه وويل چې سياسي پېښنه يې په لاندې بيتونو کې څرګند ېږي:

د زرنج سوبه مې د توري په مخ سور وکړه
په باداری مې لوړاوی د کول د سور وکړه
ستر مې تربور وکړه
له ما اتله نسته
خپلو وګړو لره لور پېرزوينه کوم
دوی په ډاډينه ښه بامم ښه يې روزنه کوم
تل يې ودنه کوم
له ما اتل نسته

۳- د شيخ اسعد سوري له خوا د امير محمد سوري په اړه ويرنه کې سياسي پېښنه:

کله چې محمود غزنوي پر غور باندې يرغل وکړ او امير محمد سوري يې بندي کړ، نو هغه له ډېر غيرته په بنديخانه کې مړ شو،

(c) ketabton.com: The Digital Library

نو شیخ اسعد سوري دغه سیاسي پېښه په ویرنه کې داسې ښکاره کړې ده:

د محمود د ژوبلورو په لاس کښېوت
چې غزنه ته یې باتلې په تلوار
ننګیالیو له قید مړینه ده ځکه
ساه یې والوتله هسک ته پر دې لار
تر نړۍ یې غوره خاورې هدیره کا
د زمریو په بیړیو کله وي څوار

۴- د ښکارندوی له خوا د سلطان شهاب الدین په اړه ستاینه کې سیاسي پېښه:

کله چې سلطان شهاب الدین پر هند یرغل کاوه، نو ښکارندوی به هم ورسره د جنګ ډګر ته تلو، نو د سلطان شهاب الدین دغه سیاسي پېښه یې په لاندې بیتونو کې ښکاره کړې ده:

د اسلام د دین شهاب د نړۍ لمر دی
تورستهان یې کړ رڼا په جهادونه
هره پلا چې دې پر هند و سند یرغل کا
رڼوي توره نړۍ په شهابونه

(c) ketabton.com: The Digital Library

۵- د خلیل خان نیازي رباعي کې د سلطان بهلول لودي په اړوند سیاسي پېښې:

کله چې سلطان بهلول لودي له ډېرو جنګونو وروسته هندوستان ونیو او ۳۸ کاله پادشاهي یې هلته وکړه، نو خلیل خان نیازي د هغه د عدل په اړوند داسې رباعي وویله:

خړې ورېځې ژاړي له پاسه
کویله ږغ کا بېلتون له لاسه
یه هغه لوني ګوهر په خول ستا
دا مرحبا کا ستا زمور مواسه!

(c) ketabton.com: The Digital Library

د امير کروړ د شعر لغوي څېړنه

لومړى د امير کروړ پېژندنه:

امير کروړ سوري چې په جهان پهلوان يې شهرت درلود، د دويمې هجري قمري پېړۍ د اولې دورې شاعر دى. امير کروړ د امير پولاد سوري زوى دى او امير پولاد په غور کې د ملک شنسب له زامنو څخه و، چې په غور کې يې پادشاهي کوله. امير کروړ پر (۱۳۹هـ.ق) کال د غور په منديش کې پاچا شو، دى يو تکړه، غښتلى، کلک او مضبوط سړى و، په يوه تن به له سلو تنو سره جګېده، نو ځکه کروړ او جهان پهلوان بلل کېده.

پټه خزانه د تاريخ سوري په حواله ليکي: ((... دا اميران له پېړيو پېړيو څخه په غور کې اوسېدل او د هغه سور اولاده ده چې د سهاک له پښته و.)) امير کروړ د پښتو يو زبردست شاعر تېر شوى دى. داسې ويل کېږي چې يو عادل، ضابط او ښه کلک سړى و او د ښې وينا څښتن و او هر وخت به يې شعرونه ويل، کوم وخت يې چې جنګونو کې ډېرې فتحې وکړې، نو يو ښه شعر يې وو ايه چې وياړنه يې بولي. دغه شعر او دې ته ورته اشعارو ته رزمي او فخريه شعرونه هم ويل کېږي. امير کروړ شاعر پر (۱۵۴هـ.ق) کال د فوشنج په جنګ کې وفات شوى دى.

(c) ketabton.com: The Digital Library

اوس به د امیر کروړ سوري ویاړنه وګورو چې څومره خوږوالی، روانوالی او پوخوالی لري.

زه یم زمری پر دې نړۍ له ما اتل نسته
پر هند و سند و پر تخار و په کابل نسته
بل په زابل نسته
له ما اتل نسته

غشی د من مې ځي بریښنا پر میرخمنو باندې
په ژوبله یو نیم یرغالم پر تښتېدونو باندې
پر ماتېدونو باندې له ما اتل نسته
زما د بریو پر خول تاوېږي هسک په نمنځ و په ویاړ
د اس د سوو مې ځمکه رېږدي غرونه کاندم لتاړ
کړم ایوادونه ویجاړ له ما اتل نسته
زما د توري تر شپول لاندې هرات و جروم
غرج و بامیان و تخار بولي نوم زما په اودوم
زه پېژندوی یم په روم له ما اتل نسته
په مرو زما غشي لوني ډاري دښن راڅخه
د هریرود پر څنډو ځم تښتي پلن راڅخه
رېږي زړن راڅخه له ما اتل نسته
خپلو وګړو لره لور پېرزوینه کوم
دوی په ډاډینه ښه بامم ښه یې روزنه کوم
تل یې ودنه کوم له ما اتل نسته

(c) ketabton.com: The Digital Library

د زرنـــج ســـوبه مـــې د تـــورې پـــه مخســـور وكـــړه
پـــه بـــاداری مـــې لـــوړاوی د كـــول د ســـور وكـــړه
ستر مې تربور وكړه   له ما اتل نسته
پـر لويـو غـرو مـې وينـا دورمـې نـه پـه ځنـډو پـه تـال
نـــړی زمـــا ده نـــوم مـــې بـــولي پـــر دريـــځ ســـتايوال
پـــه ورځـــو شـــپو مياشـــتو كـــال- لـــه مـــا اتـــل نســـته

لغتونه:

ز‌ه- من، د مفرد متكلم ضمير خپل طرف ته اشاره
په- د ربط توري
نړی- جهان، دنيا ، دارالفنا
له- سربل
اتل- قهرمان
هند- يو اسيايي هېواد
سند- په هند كې د يو ځای نوم
تخار- د افغانستان يو شمالي ولايت
كابل- د افغانستان پلازمېنه
زابل- د افغانستان ولايت
من- عزم، اراده، تصميم، نيت
ميرځمنو- ميرځمن، دښن، دښمن
ژوبله- جنگ، جگړه، يو بل ژوبلول
يونم- متصل ضمير دی، يون په مانا د حركت، حركت كوم، تلل كوم

(c) ketabton.com: The Digital Library

یرغالم- یرغل کوم، تخت و تاز
ماتېدونو- ماتې خوړلي
بریو- د بري، کامیابۍ، کامیابیو، فتحې، سوبې
خول- تاج، جنګي خولۍ
هسک- جګ، بلند، اسمان
نمنځ- افتخار کول، لمانځل
ویاړ- افتخار
سو- پوندې
لتاړ- ګډوډ، تخریب، خرابېدل، له منځه تلل
ایوادونه- هېوادونه، ممالک
ویجاړ- خراب، ړنګ
شپول- حلقه، احاطه
هرات- د افغانستان یو ولایت دی
جروم- د بدخشان ولسوالۍ، ګرمسیر، تراوسه پورې هم د افغانستان سهیلي خواته ویل کېږي.
غرج- غور، د غور پخوانی نوم و
بامیان- د افغانستان مرکزي ولایت دی
اودوم- چاره، علاج، درملنه
پېژندوی- پېژندل شوی، اوڅار
روم- د یو هېواد نوم دی اوس د ایتالیا پلازمېنه ده
مرو- ماورالنهر، د آمو سیند پورې غاړه
لوني- شیندي، لونل، شیندل، پاشل، تیتول، مصدر دی
پلن- پیاده، پلی

(c) ketabton.com: The Digital Library

هریرود - په هرات یا هري کې د یو سیند نوم دی
رپې - رپېدل، لړزېدل
وګړو - وګړي، خلک
لور - مهرباني، شفقت، رواداري، پېرزوینه
ډاډینه - اطمینان
بامم - (بامل یې مصدر دی دا یې متصل ضمیر دی) روزم، تربیه
کوم، پالم
روزنه - تربیه کول
ودنه - وده ورکول، روزنه، نشو ونما ورکول
زرنج - د نیمروز مرکز
سوبه - فتحه
مخ سور - سرخرویي، بریالیتوب
کول - نسل
سور - د سور کورنۍ
ستر - لوی، مشر، بزرګ
دریځ - منبر، د درېدو ځای
ستایوال، مداح، ستایونکی

(c) ketabton.com: The Digital Library

د پښتو ادبیاتو پر پراختیایي بهیر کورنۍ او بهرنۍ اغېزې

په ټولنه کې چې هره پېښه رامنځته کېږي، که هغه سیاسي پېښه وي، که اجتماعي، که سیاسي او پوځي، ټول په خپل خپل وار پر ادبیاتو او ادبي بهیر تاثیر کوي. په پښتو لرغونو ادبیاتو کې موږ ګورو چې افغانستان ته د اسلام تر راتګ وروسته، سیاسي، مذهبي او جنګي پېښو پر پښتو ادبیاتو خپل خپل تاثیرات پرې اینښي دي. د امیر کروړ له شعره نیولې، ابو هاشم سرواني، شیخ رضی لودي، نصر لودي، اسمعیل او خرښبون، شیخ اسعد سوري، ښکارندوی غوري، شیخ تیمن، بېټ نیکه، شیخ متي، ملکیار هوتک او نورو ټولو په شعرونو کې ټول هغه مسایل بیان شوي چې د بېلابېلو اجتماعي، مذهبي او سیاسي کورنیو او بهرنیو پېښو په نتیجه کې رامنځته شوي دي.

د امیر کروړ شعر د افغاني ټولنې د داخلي تعاملاتو او تحولاتو نتیجه ده. د ابو هاشم سرواني منظومه ژباړه افغانستان ته د اسلام تر راتګ وروسته د مذهبي اخلاقي تاثیراتو نتیجه ده. د شیخ اسعد سوري قصیده بیا د کورنیو جګړو او د پاچایي اوښتون د پېښو

(c) ketabton.com: The Digital Library

عواقبو له امله رامنځته شوې ده. د ښکارندوی غوري قصیده بیا هم هند ته د افغانانو د فتوحاتو، سیاسي او مذهبي پېښو انځور-ګري کوي، د ملکیار هوتک سندره بیا د مغولو د بریدونو پر وړاندې یو عکس العمل دی، بېت نیکه په خپلو مناجاتو کې د خدای(ج) دربار ته خپل لاسونه پورته کوي چې د پښتون په نغري کې اور بل کړي او د پښتون قام وګړي زیات کړي. لنډه دا چې په لرغوني ادبي دوره کې چې هره پېښه رامنځته شوې، په یو نه یو ډول یې په ادبیاتو کې انعکاس موندلی او ځینې پېښې بیا داسې دي چې خپله د ادبیاتو د راټوکېدو سبب شوي دي. دا سیاسي، ټولنیزې او پوځي پېښې بیا منځنۍ دورې او وروسته معاصرې دورې ته هم راغځېدلي او هرې پېښې په خپل وخت کې خپل خپل تاثیرات پرېښي دي او ادبیاتو کې یې انعکاس موندلی دی.

د رنسانس تر پیلېدو وروسته په نړۍ کې ځینو اقتصادي او فرهنګي تحولاتو یو په بل پسې د بریالیتوب پړاوونه ووهل. په اتلسمه پېړۍ کې ډېره مهمه پېښه چې په نړیوال ډګر کې یې زیات ارزښت درلود هغه د فرانسې لوی انقلاب و او بیا وروسته په انګلستان کې د صنعتي انقلاب اغېزو هم په ټوله نړۍ کې ځینې اساسي او بنسټیز بدلونونه رامنځته کړل.

کله چې د فرانسې لوی انقلاب (۱۷۸۹) بریالی شو، د افغانستان د حکومت واګې د تېمورشاه په لاس کې وو، که څه هم د فرانسې او افغانستان د ټولنو ترمنځ د اقتصادي او ټولنیزې قانونمندۍ له مخې ډېر توپیر او تفاوت موجود و، تېمورشاه یو مطلق العنان پاچا و، د فیوډالیزم د له منځه وړلو لپاره د فرانسې انقلاب بریالی شو،

(c) ketabton.com: The Digital Library

دغه انقلاب لکه څنګه چې پر تولنه نږۍ یې اغېزه وکړه همدا راز افغانستان هم ترې بې تاثیره پاتې نه شو.

په هغه وخت کې افغانستان د ځانګړي ارزښت له مخې د ځینو پرمختللیو هېوادونو پام ځانته راوګرځاوه، روسیې او فرانسې په ګډه (۷۰) زره کسیز پوځ ترتیب کړ، بیا یې د زمانشاه دربار ته یو استازی واستاوه، دواړه دې نظر ته رسېدلي وو چې د افغانستان له لارې بریالیتوب ترلاسه کړي او د سند له لارې پر هند ورودانګي، خو څنګه چې په خپله زمانشاه د (۵۰) زرو په شاوخوا کې پوځ درلود، ځکه یې د ناپلیون غوښتنه ونه منله.

انګلیس له فرانسې او روس نه وېره نه درلوده، خو له شازمان څخه یې وېره ځکه درلوده چې د احمدشاه بابا په زمانه کې یې د افغانانو د ننګ او جنګ توره او مېړانه لیدلې وه، نو ځکه یې له یوې خوا قاجاریان او له بلې خوا سکان د هغه پر وړاندې لمسول. د انګرېزانو د همدې مخالفت په نتیجه کې زمانشاه ماتې وخوړه او شامحمود د پردیو او فتح خان په مرسته پاچا شو. د زمانشاه تر ماتې وروسته ر نجیت سنګ د پنجاب د استقلال اعلان وکړ او د شلو کالو په موده کې یې اټک کلا، ملتان، کشمیر، ډېره غازي خان، ډېره اسمعیل خان او پېښور یو په بل پسې لاندې کړل. تر دې وروسته بیا مشهد او نیشاپور قاجاریانو ونیو د افغان حکمران میرزا نادر د کورنۍ (۳۸) غړي یې پرته له یوه ماشومه ووژل.

له دې ناوړو حالاتو سره بیا هم پښتانه که له یوې خوا توره په لاس د دښمن پر وړاندې جنګېدل، خو له بلې خوا به عوامي سندرې په دېرو و هوجرو کې د قومي ننګ، پښتونولۍ، تورې او مېړانې په

(c) ketabton.com: The Digital Library

خاطر د اسلام لپاره د قربانۍ په جذبه ویل کېدلې. ددې تر څنګ د ختیزې کمپنۍ (شرق الهند) اهداف هم خلکو ته څرګندېدل، دا ځکه چې دغه کمپنۍ اوس یوازې یوه تجارتي او اقتصادي کمپنۍ نه، بلکې یوه سیاسي او نظامي کمپنۍ هم وه.

دې کمپنۍ پر پښتنو هر اړخیزه اغېزه وکړه، هم له سیاسي پلوه او هم له اقتصادي پلوه. دغه دواړه عناصرو د خلکو د عامه شعور د بیدارولو لپاره بې تاثیره نه وو.

نامتو مستشرق ((ډار مستېټر)) لیکي: ((پښتو چاربیتې د پښتو یو لیکلی تاریخ دی، چې د دوی د جنګونو او غزاګانو کړه وړه په کې خوندي شوي دي.))

پر حماسي او رزمي چاربیتو سربېره نیمکۍ او لنډۍ هم په دغه دور کې د ولسي پاخون لپاره ویل شوې دي او ددې چاربیتو ډېره برخه مشهور فرانسوي ((ډارمستېټر)) په خپل کتاب ((د پښتونخوا د شعر هار و بهار)) کې راټوله کړې ده. په دغه ملي سندرو کې یوازې د ننګیالیو ستاینه نه ده شوې، بلکې د هغو کسانو غندنه هم شوې چې د پښتنو د دښمنانو ترڅنګ درېدلي دي.

مګر ددغو سندرو روح حماسي رنګ لري او یو ټاکلی زمان په ګوته کوي.

پښتنو که له یوې خوا توره چلوله، نو له بلې خوا یې قلم هم چلاوه او د ځوانانو د احساساتو او جذباتو د یادولو لپاره یې چاربیتې غږولې او کښلې، زه دلته یوه چاربیته د بېلګې په توګه راوړم:

قاصده پادشاه راغی یوسفزی ولړزېدو
په نیت د غزا لاړو په نوښار ورژېدو

(c) ketabton.com: The Digital Library

قاصـده پادشـاه راغـی رالېږلـی عظـیم خـان
د اولـه یـې جرګـه کـړل ملایـان او ملکیـان...

د پښتنو په سیاسي سیالیو او اتلولیو کې د ولسي ادب اتلولي د هېرولو نه ده، نو ځکه زموږ د تاریخ په زړه کې دغه حماسې، قربانۍ او اتلولۍ نه هېرېدونکې او نه پناه کېدونکې دي. د بېلګې په توګه د هغه وخت یو شعر لولو:

پـه وطــن قربــاني ورکــړه زمــا وروره
رنـګ پـه وینـو پنځـه سـوه ځوانـان ګـوره
چـې یـې څـه قربـاني ورکـړه پـه میـدان کـې
ننګیــالي پښــتانه هســې وي هــر کــوره
غـل مـې تـل د ژوندون مـرګ وي کـه پـوهېږي
که پښتون یې ځان خلاص کړه لـه دې پېغـوره
پـه دښـمن چـې د ځـان وینـه تویـه نـه کـړې
واکــداري د وطــن مــه غــواړه ای وروره
خپلــواکي همــېش پــه تــوره حاصــلېږي
جنــت هــم د تېــغ د ســیوري لانــدې ګــوره
کــه پــه عــیش او راحــت ازادي غــواړې
شــرمنده او خــالي لاس بــه ځــې لــه کــوره.

په پښتو لرغوني، منځنۍ او اوسنۍ ادبي دورو کې په لسګونو داسې سیاسي، اجتماعي او نورې پوځي پېښې لیدلای شو چې هم یې پر ادبیاتو مستقیم تاثیر کړی دی او هم یې زموږ په ادبیاتو کې انعکاس موندلی دی.

(c) ketabton.com: The Digital Library

په پښتو لرغونو ادبیاتو کې حکایت

حکایت د نړۍ د اکثرو ژبو په ادبیاتو کې مطرح دی، خو د فارسي ژبې د کلاسیکو ادبیاتو په بهیر کې په دې ژبه کې زیات ښکاره کېږي، چې د لنډې کیسې، داستان په مانا دی. حکایت د مظومې یا منثورې کیسې له ډلې شمېرل کېږي، هغه څه چې په حکایت کې وي ممکن هغه واقعیت ولري او یا هم له واقعیت څخه خبرې وکړي. یا دا چې خیالي یا ناواقعي وي. یانې هر څه چې بیانوي خیالي وي هېڅ واقعیت ونه لري. د نړۍ کابو هر ولس ځانته خپل نکلونه او حکایات لري او خلک هم نسبت نورو ادبي اثارو ته د حکایاتو له اورېدو او لوستو سره ډېره مینه ښیي.

زموږ په ولس کې هم له ډېرې پخوا زمانې دغه نکلونه موجود دي، چې په کلیو او بانډو کې یې خلک د تفریح د یوې وسیلې په توګه له ویلو او اورېدلو څخه خوند اخلي، اما د پښتو په تحریري (لیکنیو) ادبیاتو کې موږ حکایتي منظوم اثار په لسمه هجري پېړۍ کې مومو. په دغو حکایتي اثارو کې تر ټولو پخوانی اثر د زرغوني پښتو بوستان دی، دغه اثر له فارسي څخه پښتو ته راژباړل شوی، چې زه یې د حکایت یوه نمونه دلته راوړم:

(c) ketabton.com: The Digital Library

اوربېدلـې مې قيصه ده		چې لـه شـاتو هـم خـوږه ده

په پښتو کې نظم شوی حکايتي اثر د دوست محمد کاکړ (غرغښت نامه) ده، د حکايت نمونه يې داده:

لـه نـېکانـو روايــت دی		هســـې توګـــه حکايـــت دی
نورمحمد کاکړ راوي دی		چـې يــې فـيض تــل جــاري دی

دلته به ددې حکايتونو د شاعرانو د ژوند او بيا د حکايتونو پوره برخه تاسو ته وړاندې کړو.

محمد هوتک په پټه خزانه کې وايي: ((زرغونه د ملا دين محمد کاکړ لور وه، په پنجوايي کې اوسېده او له پلاره يې وکا تحصيل د علومو او د فصاحت احکام يې زده کړل، د فصحاوو اشعار يې ولوستل. زرغونه په حباله د سعدالله خان نورزي وه، چې توريالي زامن يې درلودل او ټول د علم او هنر خاوندان وو، ماته هسې نقل وکا زما پلار چې زرغونې د شيخ مصلح الدين سعدي رحمة الله عليه کتاب د بوستان ټول په پښتو شعر نظم کا او نوم يې و ((بوستان د پښتو)) چې دا کتاب يې پر (٩٠٣هـ.ق) کال پايته ورساوه او ټول نکات عارفانه او نصايح حکيمانه يې په پښتو کړل، سربېره پر دې زرغونې نور اشعار او غزلونه هم وويل او په زمره د فصحاوو يې شهرت وکا، هسې چې موزونانو د روزګار به يې اشعار لوستل او د پښتو په بوستان يې سير کا او ګلونه د پند او نصيحت به يې ټولول. هسې وايي: چې زرغونه کمالداره ښځه وه، خط يې خورا ښه و او کاتبانو به يې له حسن خط، اقسام د خط زده کول. زما پلار هسې وويل: چې په سنه (١١٠٢) هجري ما د

(c) ketabton.com: The Digital Library

زرغوني په خط ((بوستان د پښتو)) وليد، چې خپل اشعار يې په خپل ښه خط هسې کښلي وو، چې مغلرې يې خط ته عاجزې کا او دغه حکايت له هغه کتابه زما پلار په ياد و چې زه يې په خزانه کې کاږم:

حکايت له بوستانه د پښتو

اوربدلي مې قيصه ده چې له شاتو هم خوږه ده
د اختر په ورځ سهار بايزيد چې و رويدار
له حمامه راوتلى په کوڅه کې تېرېدلى
ايرې خاورې چا له بامه راچپه کړلې ناپامه
مخ او سر يې سو ککړ په ايرو په خاورو خړ
بايزيد په شکر کښو سو د خپل مخ په پاکېدو سو
چې زه ورېم د بل اور چې په اور کې سم نسکور
له ايرو به څه بد ورمه يا به لر شکوه کومه
هو پوهانو ځان ايرې کړ له لويني يې ځان پرې کړ
څوک چې ځان ته ګوري تل خداى ته نه سي کړاى کتل
لويي تل په ګفتار نه ده لو خبره په کار نه ده
تواضع به دې سر لوړ کا تکبر به دې تل ځوړ کا.

د پښتو ژبې بل حکايت ويونکى شاعر ملا پيرمحمد دى. په پښتو ادبي تذکره کې دده ذکر داسې کېږي: ((ملا پيرمحمد هوتک د ملا سرور مغفور زوى دى چې ملا سرور له ميا فقيرالله صاحب څخه زده کړه کړې ده او ملا پيرمحمد له خپله پلاره فيض ومونده. د عليين مکان حاجي ميرخان سره په جنګو کې ملګرى و، چې د شاه

(c) ketabton.com: The Digital Library

ظل الله ورور شاه محمود ادام الله دولتهم اصفهان ته ولاړ، ملا پیرمحمد هم یې هلته وغوښت او له انفاس میمون یې استفاده کا او خلک د خدای شریعت او امام اعظم صاحب مذهب ته رابولي، نقل کا: چې میاجي صاحب له روافضو سره مباحثې کا او په دلایلو علمي دوی ملامت کا چې لکه علمای روم چې په اصفهان کې دي هم د ملا پیرمحمد صاحب عزت کا او «پیر افغان» یې لقب کا، میاجي صاحب له علم اخلاق کې یو کتاب دی چې (القرایض فی رد الروافض) یې نوم دی په افضل الطرایق کې یې دا حکایت کښلی دی چې زه یې له هغه کتابه دلته ثبت کاندم چې په دې کتاب کې یادګار وي.»

حکایت

شیخ متي چې خلیلي و — دی له آر لوی ولي و
یوه ورځ روان پر لار و — لوی ښتن په استغفار و
کړ ده ذکر د غفار — یو شپږه نه و وزګار
پر دې لار وې تیرې ګټې — لارې مځکې وې په بټې
ډېرې شپې راغلې رویدار — چې یې صافه کړله لار
یو دهقان به ابیاري کړه — شپه په شپه به یې خواري کړه
ده به لید په توره شپه — شیخ متي په زیار اخته
له راحته په بېزار و — ټوله شپه به هم بیدار و
یوه شپه راتېر ملیار سو — شیخ متي ته په ګفتار سو
ای د خدای رویداره څه کړې — دومره زور زحمت پر څه کړې؟
ته بادار یې د ولیانو — ته قدوه د صالحانو
ستا د خاورې سره زر دي — د هر چا کجل البصر دي

(c) ketabton.com: The Digital Library

په شپو شپو يې ته بېخواب پــــه زحمـــت پـــه اضـــطراب
پـــا کـــوې د لارې ګـــتې پـــه دې خـــاورو څـــه دې ګټـــې؟
داســـې ووې شـيـخ مــتي د مـــــولا پـــــه عشـــــق پتـــــي
چـــې خــدمـت د خــلق الله يـــو ګـــړی پـــه يـــوه ســـاه
تــر هــر څـه بـهـتر دی وروره زده کـــــړه دا خبـــــره ګـــــوره!
ولــې پــاتــه لــه تـا نور دي شــپې او ورځــې دې پــه کــور دي
ځـه جهاد کړه پر تا فرض دی دا هـــم ســتا د غـــاړې قــرض دی
يـــوه ورځ جـــهاد افـــضل تـــــر کلـــــو کلـــــو لمانځـــــل
څوک چې تل لمونځ و روژه کا پـــه جهـــاد بـــه يـــې پـــوره کـــا
لـومړی شرط د دين همدا دی بيـــــا خـــــدمت د خلـــــق الله دی
لـه تــا پـاتــه دواړه دي نـــه ځـــان خبـــر کـــړه ښـــه لـــه دينـــه
تـوره واخــله مــجاهد شـــه د لــوی خــدای د ديــن قاصـد شـه
د خدای نور پر جهان خپور کړه دا خـدمت يــې پــه ځــان پــور کــړه
چې دې بـشپړ عبادت شي ځــان دې خـلاص لـه مصـيبت شـي
چې له خوبه ويښ کاکړ سو د غــــزا پـــــر خـــــوا نــــومړ ســــو
زغره خول يـې اراسته کړل د غــــزا غشــــي تېــــره کــــړل
هــرات خواتـه په تلو تلو سو د ســلطان غيــاث لــه ملـو ســو
وېکــړه هــورې جــهادونـه د ســلطان مــل شــو پــه ملونــه
څـو هورې تـــر دنيا تـېرسو د غازيـــانو پـــه تـــول شـــمېر ســـو
چـې يې هلته هم وفات سو ښـــخ پـــه خـــاورو د هـــرات ســـو
مېړه هسې ژوندون کاندي مـــري د خـــدای پـــه رضـــا بانـــدې.

(c) ketabton.com: The Digital Library

د پښتو ادبياتو مشهورې او مهمې ادبي تذکرې پټې خزانې ليکوال محمد هوتک وايي: ((د بابرخان زوی و، چې د کاکړ بابا د زيارت لپاره په کال (۹۱۲) هجري ولاړ هرات ته او بيا چې راغی ږوب ته په کال (۹۲۹) هجري يې يو کتاب په شعر نظم کړ، چې نوم يې دی (غرغښت نامه) دا کتاب چې ما وليدی، شيرين بيتونه په مثنوي لري او د غرغښت بابا قدس الله سره الکريم حکايات دي او له رښتينو خلقو يې روايات راجمع کړي دي. دغه کتاب زما پلار په توبه کې ميندلی و او زموږ کهول کې مو کوچنيو او ځنيو په سبق لوست.))

دوست محمد عليه الرحمه په خپل کتاب کې کښلي: چې زما پلار بابړخان هم يو کتاب په شعر کښلی و، چې نوم يې و ((تذکره غرغښت)) هغه وخت چې بابرخان وفات شو او زه پر کور نه وم، نو هغه کتاب ورک شوی دی او چا ضايع کړی، زه چې راغلم، د خپل پلار په ماتم هسې ويرجن شوم، لکه چې کتاب ورک و، ما خو د هغه کتاب خبرې اورېدلې او په وارو وارو ويلې او هم مې يو څه له هغو څخه په ياد وې، نو ما پر خدای توکل وکا او هغه قيصې او روايات مې بيا په شعر وويل، خدای تعالی دې زما د پلار سعې مشکوره کا:

حکايت له غرغښت نامې څخه

(c) ketabton.com: The Digital Library

لــه نېکــانو روايـت دی — هسـې توګـه حکايـت دی
نورمحمـد کـاکړ راوي دی — چې يې فـيض تـل جـاري دی
د نيکونـو لـه خـولې وايـې — چې منښـت يـې راتـه ښـايي
چـې کـاکړ نيکـه زاهـد و — لـوی څښـتن لـه تـل عابـد و
تـل تـر تـل يـې عبـادت کـا — پـر دې ليـار يـې رياضـت کـا
شپې يې روڼې پـه لمانځووې — پـه ژړا و پـه نـارو وې
نه يې خوب نـه يې خوراک و — عبـادت يـې ژونـدو ژواک و
چې بـه کېناست پـه لمانځنـه — يابـه کېـوت پـه سـتاينه
ورځ يـې ټولـه پـه قعـده وه — شـپه يـې هـم يـوه سـجده وه
تـل يـې سـير د لاهـوت کـا — بـد يـوه ګولـه يـې قـوت کـا
غـرق بـه تـل پـه ذکـرالله و — هـر سـبا او هـر بېګـاه و
يـوه شـپه يـې عبـادت کـا — پـر ګنـاه يـې نـدامت کـا
سترګې پټې سوې لـه خوبـه — پـه شـپو شـپو يـې و وينتوبه
هسې خـوب يـې وليـد ګرانـه — چـې غرغښـت ښـيي پنهانـه
وايـي ای کـاکړه زويـه — لـه تـا خـوښ يمـه نېکخويـه
سـتا قـدم زمـا پـر لار دی — ماسـوا کـې دې قـرار دی
شـپه و ورځ دې ده لمانځنـه — د څښـتن عبـادت کړنـه.

دغـه راز د پښتو لرغوني ادبي او بيا تـر هغـې وروسته پـه منځنۍ ادبي دوره کې نور حکايتونه هم شته چې مـا يـې هغـو مشـهورو تـه اشاره وکړه.

(c) ketabton.com: The Digital Library

په پښتو لرغونو ادبیاتو کې نږه پښتو کلمې

په پښتو لرغونو ادبیاتو کې داسې سوچه پښتو کلمې شته چې ځینې یې د وخت په تېرېدو سره له استعمال غورځېدلي، خو ځینې یې لاهم په همغه بڼه او شکل تر اوسه کارول کېږي، زه دلته یوازې د همدغو نږه یا سوچه پښتو کلمو یادونه کوم:

ګڼه	کلمې	مانا
۱	من	اراده، عزم، نیت
۲	میرڅمن	دښمن، غلیم
۳	ژوبله	جنګ، یو بل ژوبلول
۴	یرغالم	یرغل کوم، هجوم کوم
۵	ماتېدونو	ماتې خوړونکیو، شکست خوړلیو
۶	خول	د جنګي جامو خولۍ، اوسپنیزه خولۍ
۷	نمنځ	احترام، تعظیم، ستاینه، درناوی
۸	ویاړ	افتخار، فخر
۹	ویاړنه	فخریه
۱۰	سو	سومان
۱۱	لتاړ	برهم، خراب، اخته

(c) ketabton.com: The Digital Library

۱۲	اوجاړ	خراب، ویجاړ، ړنګ
۱۳	شپول	احاطه
۱۴	اودوم	علاج، چاره، درملنه
۱۵	پېژندوی	پېژندل شوی، شناسا، اوځار
۱۲	لوني	وروي، خپرېږي، ویشتل کېږي
۱۷	دښن	دښمن، غلیم
۱۸	پلن	پلی، پیاده
۱۹	رپي	رپېږي، رېږدي
۲۰	زړن	زړور، شجاع
۲۱	مخسور	سرخرويي، بریالیتوب
۲۲	کول	خاندان، نسل
۲۳	لور	پېرزوینه، رواداري، مهرباني
۲۴	بامم	روزم، تربیه کوم، پالم
۲۵	ودنه	وده ورکول، روزنه، نشو نما ورکول
۲۲	ټال	ځنډ، ځنډېدنه
۲۷	بولي	یادوي، ګڼي
۲۸	دریځ	د درېدوځای، منبر
۲۹	ستایوال	ستایونکی، مداح
۳۰	ژبور	سخنوران، ژبغړاندي، تېزژبي
۳۱	نتلی	زبون، محزون، غمجن
۳۲	خړو	مجازاً د بدو په مانا
۳۳	سوڼي	دروغ

(c) ketabton.com: The Digital Library

۳۴	وبولي	ووايي
۳۵	تېرون	تجاوز، ظلم، زياتی، تعرض
۳۶	پرتم	شوکت، مهابت، دبدبه
۳۷	پاړکي	د شعر ټوټې، سرودونه
۳۸	ترپلل	غورځېدل، تېښته کول
۳۹	ګروهه	اعتقاد، عقيده
۴۰	وکوراوه	باطل کړ
۴۱	زيارنه	کوښښ، زيار، زحمت
۴۲	وتوراوه	تور ورپورې کړ، تومتي کړ
۴۳	ګوښې	يوازې، وروسته
۴۴	اړه	د اړول له ريښې څخه، تبديل
۴۵	کهاله	خاندان، کورنۍ
۴۶	رغا	د رغولو په مانا
۴۷	تورن	تهمت زده، تهمتي
۴۸	کروړ	ټينګ، محکم، کلک
۴۹	مه غږه	مه اوره، مه منه
۵۰	دروهوي	غولوي، دوکه کوي
۵۱	ناورين	غم، ماتم، مصيبت
۵۲	سادين	شدياره کړې ځمکه، اړول شوې ځمکه
۵۳	نول	پرېشاني، غم
۵۴	تاخون	ځيګرخوني، د زړه غم، د زړه نول
۵۵	شهۍ	معشوقه، محبوبه

(c) ketabton.com: The Digital Library

۵۶	پېر	نوبت، دور، ګردش، حالت
۵۷	اغلې	ښکلې، ښايسته، ګلالۍ، منلې، ډولي
۵۸	اوربل	کورنۍ، مسکن، ځای
۵۹	کړاوون	وريتول، کبابول، کړه ول
۶۰	کوکار	فرياد، چيغه، کړيکه، کريږه
۶۱	زمولوي	پژمرده کوي، مړاوي کوي
۶۲	اوکوب	شان او شوکت
۶۳	سکڼي	غوځوي، بياتي کوي
۶۴	ژوبلور	جنګي، سپاهي، عسکر
۶۵	ځغلا	تېښته، منډه
۶۶	ويرژلی	غمجن، ويرغاړی
۶۷	کراړ	سخت، کلک، مضبوط
۶۸	ناتار	تاراج، تاړاک
۶۹	شنار	شوم، نامبارک، خرابي
۷۰	ترار	ناکراره، وارخطا، ترهور
۷۱	تپونه	زخمونه
۷۲	زګېروی	د ناروغ فرياد، نالښت
۷۳	مراندې	د خېمې تنابونه
۷۴	تکه	صاعقه، تندر، اسماني افت
۷۵	پلاز	تخت
۷۶	سما	اصلاح، انصاف، سمونه
۷۷	تيکنه	عدالت

(c) ketabton.com: The Digital Library

۷۸	اوڅار	ظاهر او ښکاره، څرګند ، معروف
۷۹	ببړۍ	زولنې
۸۰	چړتون	قاش يا د تورې پوښ
۸۱	ساندې	وير، ماتم، په مړي پسې ژړا
۸۲	زرغا	سرسبزي، زرغون، سمسور، غوړېدلی
۸۳	لاښ	د غره کمر، پاڼ
۸۴	جوپه	قافله، ډله
۸۵	تون	ځای
۸۶	جاندم	جهنم، دوزخ
۸۷	ټبر	قوم، خاندان
۸۸	سوراړ	وچه او توره دښته
۸۹	ويرمن	غمجن
۹۰	نيلی	آس
۹۱	لونل	شيندل، پاشل، خپاره کول
۹۲	جاجي	فکر کوي، سوچ کوي
۹۳	رامشت	ساز او سرود
۹۴	بربڼ	لوړ باغ، بر باغ
۹۵	چندي	شاعر، ناظم
۹۶	پيودی	نظم کوي، ځېلوي، ځلوي
۹۷	اشلکونه	اشعار، منظوم کلام، شعرونه، نظمونه
۹۸	وړنګن	وړانګې لرونکی
۹۹	شڼ	مست

(c) ketabton.com: The Digital Library

۱۰۰	سهان	ځمکه، ځای، هېواد
۱۰۱	شهابونه	ځلانده ستوري
۱۰۲	تېرون	د تېرېدل له مصدر څخه تېرېدنه، عبور
۱۰۳	پرتم	دبدبه، شان، شوکت
۱۰۴	ايلايي	اطاعت، متابعت
۱۰۵	ایړ	کښتۍ، د کښتيو يا سمندري پوځ يوه ډله چې د يوه تن تابع وي، کتار
۱۰۶	سال	ميده شګه، سرمه رېګ
۱۰۷	ختې	البسه، جامې، کالي
۱۰۸	بټ بېديا	تود بيابان، سوځنده دښته، ميره
۱۰۹	څنډونه	څنډې، غاړې، افقونه
۱۱۰	برېځر	ضحی، څاښت، غرمه
۱۱۱	برمل	ماسپښين، برمهال
۱۱۲	لرمل	مازيګر، لرمهال
۱۱۳	سرمل	ماښام، تياره مهال
۱۱۴	ورمېږ	مغزی، څټ
۱۱۵	بمبڼ	د هندوانو پير، پنډت، برهمن
۱۱۶	بودتون	بتکده، د بتانو ځای، بتتون
۱۱۷	نمزدک	مزګټ، مسجد، جومات
۱۱۸	نست	نابود، نشت
۱۱۹	زېرمه	ذخيره
۱۲۰	پاسوال	ساتونکی، محافظ

(c) ketabton.com: The Digital Library

۱۲۱	پلور	خرڅول، قیمت
۱۲۲	ځری	قاصد ، استازی
۱۲۳	پنځ	خلقت، پیدا ښت، زیاتېدل
۱۲۴	سورې	کړیکې، چیغې، نارې
۱۲۵	باړې	د ګټې غوښتنه، مزد ، اجوره
۱۲۶	میرځي	دښمني
۱۲۷	سود	اطمینان، تسلي، ډاډ
۱۲۸	سوب	حاضر
۱۲۹	سوان	سهولت او رعایت
۱۳۰	نېز	سېلاب، لوی سېلاب
۱۳۱	اپوټه	پرېشان، پرمخ، لالهاند ، ځپلی، سرچپه
۱۳۲	ځورنګ	زخمي، ژوبل، وهلی شوی، ټپي
۱۳۳	مواسه	محافظ، نګهداره، ساتندویه
۱۳۴	ځرخ	ننوتل، ځرخېدل، جګېدل
۱۳۵	ربل	رواداري، پېرزوینه، لورېینه
۱۳۶	ښهاڼه	خوبي، نېکي، ښېګڼه
۱۳۷	نومړ	نامزد ، نوموړی
۱۳۸	ملونه	د مل جمع، مله، ملګري
۱۳۹	بولله	قصیده
۱۴۰	مکېز	ناز
۱۴۱	ایواد	اوسنی چې موږ ورته هېواد وایو
۱۴۲	یون	تګ، حرکت، پرمختګ

(c) ketabton.com: The Digital Library

۱۴۳	مټ	بازو
۱۴۴	ستر	لوی، واکمن، مختار
۱۴۵	ټاټوبی	قرارګاه، کلی، کور
۱۴۶	کټاره	نېزه
۱۴۷	کوکې	د ژړا نارې
۱۴۸	پېلوځې	د اور بلولو خاشې
۱۴۹	ملوکه	محبوبه
۱۵۰	هسک	اسمان
۱۵۱	سټه	بېخ
۱۵۲	سوبمن	فاتح
۱۵۳	لوینه	تکبر، لویوالی
۱۵۴	ګواښل	منع کول، وېرول

اخځونه

۱- د پښتو ادبیاتو تاریخ، پوهاند عبدالحی حبیبي، بېلابېل مخونه.

۲- د پښتو ادبیاتو تاریخ، لرغوني او منځنۍ دوره، سرمحقق زلمی هېوادمل، بېلابېل مخونه

۳- د پښتو لرغوني متون تدریسي چپتر، د پوهندوی محمداجان حقپال اثر.

(c) ketabton.com: The Digital Library

د پټې خزانې پېژندنه

پټه خزانه د هوتکي پاچا اعلیحضرت شاه حسین هوتک د پېر نامتو لیکوال محمد هوتک د داود خان هوتک زوی هغه تذکره ده چې په (۱۱۴۱-۱۱۴۲هـ.ق) کلونو کې لیکل شوې او د پنځوسو پښتنو شاعرانو او لیکوالو ژوندلیکونه یې د تاریخ د خاورو په زړه کې ساتلي دي.

دغه اثر پر (۱۳۲۲ل) کال لوی استاد علامه پوهاند عبدالحی حبیبي وموند او وروسته یې بیا له پارسي ژباړې سره خپور کړ د پټې خزانې له برکته د پښتو ادبیاتو تاریخ ډېرې ورکې خو نامتو څېرې رابرسېره شوې. دا اثر دا زباتوي چې پښتو ژبه لرغوني ادبیات لري، خو د وخت ناخوالو، پېښو او جګړو ورڅخه ډېر څه خوړلي دي، که څه هم د پټې خزانې تر خپرېدو کلونه وروسته یو شمېر پښتو دښمنو او پردیپالو عناصرو پر دغه کتاب بې مانا او بې منطقه نیوکې هم وکړې او ځینو خو لا دا کاذبه دعوه هم کړه چې دغه کتاب ګواکې (جعلي) دی.

علامه حبیبي د محمدهوتک د پټې خزانې پر رابرسېره کولو سره د پښتو ادبیاتو په تاریخ کې د یوې داسې څېرې په توګه وپېژندل شو،

(c) ketabton.com: The Digital Library

چې د پښتو ژبې لرغونی تاریخ یې راژوندی کړ او ټولو پښتنو د لوی استاد عبدالحی حبیبي دغه هڅه ډېره وستایله. د پټې خزانې تر خپرېدو پورې داسې ګومان کېده چې پښتو ادب له بایزید روښان، خوشال بابا او رحمان بابا څخه راپیلېږي، په داسې حال کې چې پټې خزانې ثابته کړه پښتو ادب ډېر پخوانی تاریخ لري. د شلمې پېړۍ له پیله چې د پښتو ژبې او ادب د پرمختګ لپاره یو ملي غورځنګ راپیل شو او یو شمېر فاضلو استادانو ددغې ژبې د ادب د تاریخ تیاره ګوټونه وروښول، دې مسئلې د ګاونډیو فرهنګونو یو شمېر متعصبو کړیو ته خوند ور نه کړ، د هغوی په نظر پښتو د غرو د خلکو یوه وحشي ژبه ده او که د فرهنګ نړېدلی ځلې یې ودان شي، نو پښتانه به مدني ژوند ته متوجه شي او بلاخره به یې ملي شعور لوړ شي، چې په پای کې به سیاسي واک هم ترلاسه کړي. ددې پروسې د مخنیوي لپاره ایرانیانو او پنجابیانو په یو شمېر دسیسو جوړولو پیل وکړ چې یوه یې هم د پټې خزانې د جعلي والي ډنډوره وه، ، له بده مرغه یو شمېر پښتانه لیکوال هم یا مخامخ یا په ناسیده ډول د دغو ډنډورو ښکار شول، خو له دې هر څه سره سره (پټه خزانه) د ځینو متعصبو او ناروغو کړیو که بهرني وي او که کورني په بابولالو نه شي کېدی چې جعلي وبلل شي. دا هم اړینه ده وویل شي چې پټه خزانه، د افغانستان پښتون قام، پښتو ادب او کولتور به تلپاتې وي او هېڅوک به یې د پرمختګ او ودې مخنیوی ونه کړای شي.

د کتاب نوم:

(c) ketabton.com: The Digital Library

ددې کتـاب پـه بـاب راغلـي: ((د دې کتـاب نـوم دی پټـه خزانـه ځکـه چې دلته هغه احوالونه راغلي دي چې پټ وو او نه وو ښکاره.))

دا کتاب یا اثر درې برخې یا درې خزانې لري:

دویمه خزانه د محمدهوتک د معاصرو شاعرانو د احوال په باره کې ده چې د هغو احوال د محمد هوتک په زمانـه کې هر چاتـه یـا لـږ تـر لږه هغو خلکو ته د چا لپاره چې دا کتاب لیکل شوی، معلوم وو، د کتـاب پـه لـومړۍ برخـه یـا لـومړۍ خزانـه کې یـې د (۲۲) شـاعرانو احـوال راغلـی دی او د هغـوی بیـت (فـرد) سـندره، نـارې، څلـوریزه، شعر، ویاړنـه، سـانده، بوللـه (قصـیده)، غـزل هغـه ټـول اصـناف یـې لیکلي. په دوی کې اسمعیل، خربښبون، شـیخ متـي، شـیخ بوسـتان بړېڅ، علي سرور لـودي، حمیـد لـودي، عیسـی مشـوانی، سـلطان بهلول لودي، خوشال بابا او رحمان بابا شامل دي.

د کتاب درېیمه حصه (درېیمه خزانه) کې د مېرمنو ذکر راغلی دی، یوه مهمه خبره دا هم ده چې د محمدهوتک په زمانـه کې هـره قلمـي نسخه پټه خزانه وه، ځکه چې هغـه وخت چاپخونې نـه وې د اکثـرو کتابونو یوه یا څو محدودې نسخې موجودې وې.

د محمد هوتک د پټې خزانې د نثر بېلګه:

حمد و ثنا هغه خدای(ج) ته چې انسـان یـې پـه ژبـه او بیـان لـوړ کـا او عزت یې ورکا لـه نـورو حیوانـاتو پـه نطق او وینـا سـره او خپـل کـلام پاک کې نازل کـا پـه افصـح بیـان سره چې هغـه ابلـغ دي لـه کلامـه د کولو بلغاوو او فصحاوو.

(c) ketabton.com: The Digital Library

ستاینه او سپاس دی هغه خاوند سره چې بې له ده نشته بل خاوند او نه بل بادار د وګړیو څښتن دی دی چې انسانان په خوږو خبرو پالي او د هرې بلیغې وینا ملهم دی.
درود نا محدود پر هغه پیغمبر، علیه الصلواته و السلام چې مونږ ته یې راوښووله سمه لار.
بیت:

دی رهبر د کایناتو تر ده جار سم
دی نامور د مخلوقاتو تر ده جار سم

پټه خزانه له یوې خوا ادبي اهمیت لري، خو له بلې خوا تاریخي اهمیت هم لري، ځکه چې په دغه اثر کې یو شمېر پېښې او حوادث داسې دي چې هغه د افغانستان د تاریخ په باب ځانګړی تاریخي اهمیت لري. د علمي او تاریخي تحقیقاتو په برخه کې دا هم باید په ګوته کړو چې پټه خزانه هم د تاریخي مطالعاتو او هم د تحقیقاتو په برخه کې ډېره مهمه ونډه لري.
محمد هوتک د پټې خزانې په قید یو ادبي علمي او تاریخي کتاب ولیکه چې په پښتو ادبیاتو کې ساری نه لري، دا کتاب راتلونکي نسل ته د ډېر ښه ماخذ او سند حیثیت لري په یوه ځغلنده نظر ویلای شم که چېرې دغه ادبي او تاریخي شهکار په بله ژبه کې وای نو اوس به یې نړیوال شهرت درلود، خو له بده مرغه چې د پټې خزانې اهمیت، ارزښت او ماهیت لا اوس زمونږ له ډېرو خلکو پټ دی او ډېرو لا ددې کتاب له ګټو ګټه نه ده پورته کړې.

(c) ketabton.com: The Digital Library

د امیر کروړ د شعر ویپیانګه

امیر کروړ د امیر پولاد سوري زوی دی. امیر پولاد د ملک شنسب له زامنو څخه و، چې په غور کې یې پاچاهي کوله. امیر کروړ پر (۱۳۹هـ- ۷۵۶م) د غور په مندیش کې پاچا شو. دی یو تکړه، غښتلی، کلک او محکم سړی و، په یوه تن به له سلو تنو سره جنګېده، نو ځکه کروړ او جهان پهلوان بلل کېده.
پټه خزانه د تاریخ سوري په حواله لیکي: ((چې دا امیران له پېړیو څخه په غور کې وو او د هغه (سور) اولاده ده چې د (سهاک) له پښتنه و.)) امیر کروړ د پښتو یو زبردست شاعر دی. وایي، چې دی یو عادل، ضابط سړی او د ښې وینا خاوند و او هر کله به یې شعرونه ویل، هغه وخت چې په جنګونو کې یې ډېرې فتحې وکړې، نو یو زبردست شعر یې ووایه، چې ((ویاړنه)) یې بولي.دا شعر په دې ډول دی:

زه یم زمری په دې نړۍ له ما اتل نشته
پر هند و سند و پر تخار او په کابل نشته
بل په زابل نشته
له ما اتل نشته

(c) ketabton.com: The Digital Library

غشی د من مې ځي برېښنا پر میرڅمنو باندې
پـه ژوبــله یـونـم یـرغالـم پر تښتېدونو باندې
پر ماتېدونو باندې
لــه مــا اتــل نسته
زما د بریو پر خول تاوېږي هسک په نمنځ په ویاړ
د اس له سو مې مځکه رېږدي غرونه کاندم لتاړ
کړم ایوادونه اوجاړ
لــه مــا اتل نسته
زما د توري تر شپول لاندې دي هرات و جروم
غرج و بامیان و تخـار بـولي نوم زما په ادوم
زه پېژندوی یم په روم
له ما اتل نسته
پر مروه زما غشي لوني ډاري دښن راځخه
د هریـرود پــر څنډو ځـم تښتي پلن راځخه
رېږي زړن راځخه
له ما اتل نسته
خـپلـو وګــړو لــره لــور پــېرزوینه کــوم
دوی په ډاډینه ښه بامم ښه یې روزنه کوم
تل یې ودنه کوم
له ما اتل نسته
پر لویو غرو مې وینا درومي نه په ځنډو په ټال
نړۍ زما ده نوم مـې بـولي پــر دریـځ ستایوال
پــه ورځـو شپـو مــیاشتــو کال له ما اتل نسته

(c) ketabton.com: The Digital Library

دا شعر د پښتو يو ډېر قيمتي، پوخ او متين شعر دی. د پښتونولۍ د زړورتيا او شجاعت اصلي خيالات پکې ښکاره او څرګند دي. وزن يې هم ملي او د پښتو له خالصو اوزانو څخه دی.

د امير کروړ د شعر له پوخوالي او متانت څخه ثابتېږي، چې پښتو به تر اسلام دمخه هم ښه پوخ شعر او ادب درلود، مګر تر څو پورې چې بله پخوانۍ نمونه نه وي پيداشوې، نو دا شعر د پښتو لومړی شعر او امير کروړ د پښتو لومړی شاعر ګڼل کېږي. شيخ کټه په خپل کتاب (لرغوني پښتانه) کې ليکلي دي، چې امير کروړ په (۱۵۴هـ) کې مړ شوی دی.

په دې شعر کې د پښتو ډېر پخواني لغات راغلي دي، لکه:

اتل- نابغه او پهلوان

من- اراده، عزم، نيت

ميرځمن- دښمن، غليم

ژوبله- جنګ، يو بل ژوبلول

يونم- حرکت کوم، ځم

يرغالم- يرغل کوم، هجوم کوم

اودوم- علاج، درملنه، چاره

دښن- دښمن

پلن- پياده، پلی

زړن- زړور، شجاع

لور- پېرزوينه، رواداري، مهرباني

بامم- روزم، تربيه کوم، پالم

(c) ketabton.com: The Digital Library

دریځ- د درېدو ځای، منبر
ستایوال- ستایونکی، مداح
ماتېدونو- ماتې خوړونکیو، شکست خوړلیو
خول- د جنګي جامو خولۍ، اوسپنیزه خولۍ
نمنځ- احترام، تعظیم، ستاینه، درناوی
ویاړ- افتخار
ویاړنه- فخریه
سو- سومان
لتاړ- برهم، خراب، اخته
اوجاړ- خراب، ویجاړ، ړنګ
شپول- احاطه
جروم- د جرم جمع، ګرمسېر، تراوسه پورې هم د افغانستان سهیلي خواوو ته ویل کېږي، چې د کندهار سهیل لویدیځ او د هغه له شګلنځي نه پیل بیا تر سیستان او چخانسور پورې رسېږي.
غرج- غرجستان، چې د غور او هرات له شمال نه پیل تر آمو پورې او په لویدیځ کې تر مرغاب او ماورالنهر پورې رسېږي او په ختیځ کې له بلخ سره نښلي.
پېژندوی- پېژندل شوی، شناسا، اوځار
لوني- اوري، خپرېږي، ویشتل کېږي
رپي- رېږدي، رپېږي
مخسور- سرخرویي، بریالیتوب
کول- کهول، کورنۍ، خاندان، نسل
ودنه- وده ورکول، روزنه، نشو نما ورکول

(c) ketabton.com: The Digital Library

ټال- ځنډ، وخت
بولي- يادوي، ګڼي.
سوبه- فتحه، فتح
بری- کاميابي
بادار- ښاغلی
لوړاوی- لوړ، جګ
ډاډينه- اطمينان
هسک – اسمان
زرنج- د نيمروز مرکز دی.

(c) ketabton.com: The Digital Library

د پښتو ژبې شعري فورمونه

دلته هغه ډول شعري فورمونو ته اشاره کوو چې له عربي ژبې څخه پښتو ته راغلي دي او یا هم اوس په پښتو او عربي دواړو کې مشترک ګڼل کېږي.

۱- غزل: د ښځو له خبرو نه خوند اخیستل او یا هم له ښځو سره مخامخ خبرو کولو ته غزل وایي. له عربي ژبې څخه پښتو ادب ته د راغلو (۱۳) جوړښتونو څخه یو غوره فورم هم دی. غزل مطلع لري یانې د سر بیت یې مقفی او د دویم هر بیت مسره یې قافیه لري او د مطلعې قافیه تعقیبوي.

غزل دوه ډوله خبرې کوي، ډېرې داسې غزلې راغلي چې لومړي بیتونه یې د مستۍ او خوشالۍ سترګک وهي، خو د منځ بیتونه یې د ویر نارې وهي، د غزل بیتونه له (۵-۱۵) پورې وي.

د عربي (۱۳) شعري جوړښتونه په دې نومونو یادېږي، غزل، مستزاد، مثلث، مربع، مخمس، رباعي، قطعه، قصیده، مثنوي، مسدس، ترجیح بند، ترکیب بند، معشر او...

بشپړ ازاد شعر: په دې شکل کې یوه ټاکلې موضوع انځورېږي هر څومره چې زیات لیکل کېږي یا کم، قید نشته ورته خو شرط دادی چې وزن باید ولري.

(c) ketabton.com: The Digital Library

۲ - مثنوي(دوه ییز): دغه جوړښت په خپل منځ کې ګډه قافیه لري، وزن او څپې یې برابر دي، ډېرې اوږدې موضوعګانې په کې نغښتل کېږي، د مومن خان او شېرینی، یوسف خان او... داستانونه هم په همدې فورم کې نظم شوي دي.

۳ - مثلث(درې ییز): هر بیت یې (۳) مسرې لري د لومړي بیت درېواړه مسرې یوه قافیه، یو وزن لري او د نورو بندونو هر لومړي بیتونه په خپل منځ کې قافیه لري او د درېیمې مسرې قافیه یې له مطلعې سره یوشان وي.

۴ - رباعي: په سپین مخ کې د زنې په منځ شین خال وار له واره د سترګو ځیر ورکش کوي، رباعي هم همداسې تل جذابه وي، له عربي ژبې څخه پښتو ادب ته راغلې او په پښتو کې ورته څلوریزه ویل کېږي. ددې فورم څلورواړو مسرو د څپو شمېر سره مساوي وي. د څلوریزې لومړی بیت مقفی وي، درېیمه مسره یې قافیه نه لري، د څلورمې مسرې قافیه د مطلع قافیه تعقیبوي، د غزل په شان یې ردیف اختیاري وي.

۵ - قطعه: دا شکل هم له عربۍ څخه راغلی، د څلوریزې په شان څلور مسرې لري توپیر یې یوازې دا دی چې په رباعي کې لومړی بیت مقفی وي یانې دواړه مسرې سره خپلو کې قافیه لري او یو ډول قافیه تعقیبوي او د درېیم بیت دویمه مسره ورسره قافیه کې ګډه وي، خو په قطعه کې د لومړي بیت لومړۍ مسره او د دویم بیت وروستۍ مسره سره یوه قافیه لري او دواړه لومړۍ مسرې قافیه نه لري.

(c) ketabton.com: The Digital Library

۶ - قصیده(بولله): د قصد کولو مانا لري او همدارنګه د قصد له مصدره جوړه شوې، مانا یې استقامت، اتصال، سموالی، برابري او سپېڅلتوب ده، د بیتونو شمېره یې له (**۱۵**) څخه کم نه وي او تر دوه سوه هم زیات بیتونه لري. د غزل په څېر د سر لومړی بیت یې مقفی او د نورو بیتونو دویمه مسره یې د مطلعې قافیه تعقیبوي، پخوا قصیدو درې برخې درلودې، ګریز، حسن تعلیل او دعایه. هره قصیده چې دا درې برخې ولري په تول او وزن پوره قصیده بلل کېږي. په پښتو کې لومړۍ قصیده شیخ اسعد سوري لیکلې ده.

۷- مستزاد: دا شکل د رباعي، غزل یا قصیدې پر هره مسره باندې چې یوه لنډه مسره ورزیاته شي مستزاد ګڼل کېږي او لویه مسره د مانا په لحاظ کوچنۍ مسرې ته اړتیا نه لري، ځکه چې ټوله مانا په لومړۍ مسره کې بشپړه وي.

۸- مخمس(پنځه ییز): په دغه شعري جوړښت کې هر بند پنځه مسرې لري، د لومړي بند پنځه واړه مسرې یوه قافیه لري، د نورو بندونو څلور مسرې خپل منځ کې یوه قافیه تعقیبوي، خو پنځمه مسره باید د لومړي بند قافیه تعقیب کړي.

۹- مسدس(شپږیز): د شعر دا فورم شپږ مسرې لري، د سر لومړی بند یې ټول ټال یو شان قافیه لري د نورو بندونو پنځه مسرې په خپل منځ کې هم قافیه او هره شپږمه مسره یې په قافیه کې د لومړي بند د مسرو د قافیې تابع ده او سېلابونه یې مساوي وي.

۱۰- مسبع(اوه ییز): له نوم څخه یې معلومېږي چې اوه مسرې لري، د لومړي بند ټولې مسرې یې په قافیه کې یو شان وي او د

(c) ketabton.com: The Digital Library

نورو بندونو شپږ مسرې يې يو ډول قافيه لري، خو د پای مسره يې د لومړي بند د مسرو د قافيې تابع وي.

۱۱ - مثمن(اته ييز): هر بند يې اته مسرې لري، اته واړه مسرې يې په خپل منځ کې يو ډول قافيې لري رديف په کې په خپله خوښه دی، د نورو بندونو اتمه مسره يې د لومړي بند قافيه ګوري، خو نور بندونه يې په خپل منځ کې يوه قافيه لري.

۱۲ - معشر(لسيز): دا جوړښت لس مسرې لري، د لومړي بند لس واړه مسرې يې په خپل منځ کې مقفی وي، د نورو بندونو(۹) مسرې يې په خپلو منځو کې هم قافيه وي او لسمه مسره يې د لومړي بند مسرو له قافيو سره يوشان وي، ټولې مسرې يې يو واحد وزن تعقيبوي.

۱۳ - ترجيح بند: دا هغه نظم دی چې لومړی څو بيتونه وويل شي بيا ورپسې يو مقفی بيت ورلوېږي او په دې ډول يو بند جوړوي. همدا ډول بيا بېل بند پيلېږي او بيا ورپسې همدا مقفی بيت تکرارېږي. په ترجيح بند کې د هر بند لومړی بيت مقفی وي او د نورو بيتونو دويمې مسرې يې قافيه لري او لومړۍ مسره يې بې قافيې وي، د بندونو د بيتونو شمېر يې سره مساوي وي.

۱۴ - ترکيب بند: ترکيب بند دی چې څو مقفی مسرې سره يو بند جوړوي بيا وروسته يو بل مقفی بيت ورلوېږي چې ددغه وروستي بيت قافيه د لومړي بند له قافيو سره يوشان وي همدا شان وروسته نور بندونه راځي چې هر بند ځانته قافيه لري او په پای کې چې کوم مقفی بيت راځي د هغه قافيه هم خپلواکه وي او د لومړي بند د

(c) ketabton.com: The Digital Library

وروستي بیت سره قافیه کې یوشان وي او نه یې هم قافیه د خپل بند تابع وي، خو د څپو شمېر یې باید تر پایه توپیر ونه لري.

۱۵ - ټول قافیز نظم: دا هغه ډول شعري چوکاټ دی چې هره مسره یې قافیه ولري او ټول مسرې یې یوه قافیه تعقیبوي. کوم فورمونه چې له عربي ژبې څخه پښتو ته راغلي دغه فورم په کې نه ښکاري، شاید چې دغه فورم په عربي کې نه وي.

اخځونه

۱ - د پښتو شعر هندسي جوړښت، د پوهندوی **محمد اسمعیل یون** اثر، بېلابېل مخونه.

۲ - یو شمېر بېلابېلې وېبپاڼې.

(c) ketabton.com: The Digital Library

په پښتو لرغوني ادب کې ویاړنه

هره ژبه او ادبیات ځانته تاریخ لري، نو پښتو هم یوه لرغونې ژبه ده او اوږد تاریخ لري، چې زیاتو شاعرانو او ادیبانو په کې خپلې خوږې ملغلرې پېیلي، هر ډول نظم او نثر یې په کې ویلی او لیکلی دی او د خپل زړه او قلم تنده یې په کې ماته کړې ده. ما د دوی له لیکنو او ویلو څخه تاسو ته د ویاړنې په باب یو څه معلومات راټول کړي چې په لاندې ډول دي:

ویاړنه:

ویاړنه د پښتو نظم له مانیزو (معنوي) ډولونو څخه ده. ویاړ د ویاړل له مصدر څخه دی چې د افتخار او فخر کولو په مانا دی. ویاړنه هغه ادبي کلام دی چې شاعر د خپل ولس، خلکو، وطن او ژبې د سرلوړي، پرمختګ او لوړوالي په برخه کې ویلی وي او یا دا چې شاعر داسې شیان، الفاظ، موضوعات او کلمات په خپل کلام کې بیان کړي چې وویاړي او افتخار پرې وکړي، نو په پښتو لرغوني ادب کې ویاړنه همغه د پښتو لومړنی شعر دی، یانې د امیر کروړ سوري غوري شعر دی چې د اسلامي دورې تر لومړیو کلونو (۱۳۹هـ.ق) څخه وروسته ویل شوی دی. کله چې د عباسي دعوت

(c) ketabton.com: The Digital Library

په جنګونو کې امیر کروړ سوري ډېرې سوبې وکړې نو همدا ویاړنه یې وویله چې پټې خزانې تر موږ پورې رارسولې ده. پټې خزانې دا متن د شیخ کته متي زي له لرغوني پښتانه نومي کتاب څخه اخیستی چې د هغه ماخذ محمد هوتک د محمد بن علي البستي کتاب (تاریخ سوري) ښودلی دی، خو د تاریخ سوري ماخذ معلوم نه دی. په هر صورت تاریخ سوري چې پر (۷۵۰هـ.ق) کال په خپلو پاڼو کې ځای ورکړی دی، کېدی شي په شفاهي ډول د خلکو په منځ کې خور راغلی وي او د راویانو حافظو تر محمد بن علي البستي پورې رارسولی وي، چې دا عنعنه تراوسه پورې په موږ کې موجوده ده او د پښتو ډېر اشعار په کلیو او بانډو کې په پېړیو پېړیو سینه په سینه انتقال شوي او انتقالېږي.

استاد حبیبي دې ته یو مستند متن ویلی دی، وایي: ((چې د انتقال او ضبط روش یې د شرقي څېړنو له معمولو روشونو سره سل په سلو کې موافق دی.)) دا ویاړنه د خپل زمان له روحیې سره برابره ایجاد شوې ده، ددې ویاړنې شکلي جوړښت نه د شرق له دېواني شعري ډولونو لکه قصیده، غزل، ترکیب بند، ترجیح بند، مخمس او نورو سره یوشان والی لري او نه سل په سلو کې د پښتو شاعرۍ له خپلو ملي ډولونو سره لکه چاربیته، بدله، بګتۍ، لوبو او کسرونو یوشان والی لري، نو ځکه استاد حبیب الله رفیع دغه ډول سندرې د پښتو لرغونې سندرې بللې دي او وایي: ((دا ډول سندرې د زړو اریایي سندرو او د پښتو د ولسي سندرو ترمنځ د اتصال یوه کړۍ ده.)) خو استاد محمد صدیق روهي وایي: ((دا ویاړنه د اوستا، زامیادیشت، مهریشت او د ریګویدا له ځینو سندرو سره

(c) ketabton.com: The Digital Library

پرتله کېدی شي.)) همدارنګه په دې سندره کې داسې لغات او ترکیبونه شته چې هغه یوازې د پښتو ژبې دي او د نورو ژبو لکه عربي او پارسي تر تاثیر لاندې نه دي، دا چې دا ویاړنه څه دپاسه دولس نیم سوه کاله مخکې ویل شوې ده، نو ځینې هغه لغات په کې دي چې په عامه پښتو کې اوس متروک دي او امکان شته چې د پښتو په ځینو غرنیو لهجو کې لاتراوسه موجود وي او دا ویاړنه خپله رواني ژبه لري چې بېلګه یې شته او له دې ویاړنې څخه د علامه حبیبي په وینا د امیر کروړ مینه او لېوالتیا له خپل ټبر سره څرګندېږي، نو زه د دې ویاړنې یو څو بیتونه د نمونې په ډول له پټې خزانې څخه ستاسو مخ ته ږدم:

زه یم زمری پر دې نړۍ له ما اتل نشته
په هند و سند و پر تخار او په کابل نشته
بل په زابل نشته
له ما اتل نشته
غشی د من مې ځي برېښنا پر میرځمنو باندې
پر ژوبله یونم یرغالم پر تښتېدونو باندې
پر ماتېدونو باندې
لـه مـا اتـل نـشـته
زما د بریو پر خول تاوېږي هسک په نمنځ په ویاړ
د اس له سو مې مځکه رېږدي غرونه کاندم لتاړ
کړم ایوادونه اوجاړ
لـه مـا اتـل نـشـتـه

(c) ketabton.com: The Digital Library

تـر دې ویـاړنې وروسـته پـه پښـتو ادب کـې بلـه ویاړنـه د ملکیـار غرشـین ده چې پر (۵۷۱هـ.ق) کـال کله چې سلطان شـهاب الـدین غـوري پـر ملتـان حملـه کـړې وه، نـو دغـه ویاړنـه هـم زمـوږ د ادبـي مورخـانو پـه اثـارو کـې د هغـه وخت ویاړنـه ګڼـل شـوې ده، چـې دا ویاړنـه د اسـلام د خپرېـدو او اسـلامي فتوحـاتو پـه ملاتـړ کـې ویـل شـوې ده. د اسـلامي فتوحـاتو سـتاینه یـې کـړې ده او د اسـلامي لښکرو د هڅولو، یادولو او د دوی د روحیې د لوړولو هڅه پـه کـې شوې ده او د کروړ د ویاړنې غوندې د پښتو پـه لرغونو سندرو کـې راځي. د ملکیار غرشین دا ویاړنـه د پښتانیـو قومونو د حماسیاتو او رزم رنګ لري، د هغو سندرو له ډلې څخه ده چې پښتانیو پښـتنو بـه د جګړې پر میدان ویلې او مقصد یـې د زلمـو د احساسـاتو تـاوده ساتل وو، چې ښه جنګ وکړي. دا ویاړنه د پښتو سوچه لغـات لـري. همدارنګه لکه نور ګړني اشعار یو تکرارېدونکی غبرګون لـري چـې د هر بند په اخر کې ویـل کېـږي او دا د پښـتو یـو ځـانګړی خاصـیت دی چې په نورو ژبو کې نه شته. په دې ویاړنه کې شاعر ځان یو مبلغ راپېژني چې دده وینا پر اورېدونکو باندې اغېزه وکړي او د سندرې مقصد حاصل شي او دا ویاړنه د کـروړ تـر ویـاړنې وروسـته لـومړنی جنګي اثر دی. دا سندره د سلیمان ماکو په تذکره کې راغلې ده. زه غواړم د دې سندرې یوه برخه راوړم:

ښنتن مو مل دی اوس مو یرغل دی ایواد د بل دی

غـازیـانو ګـورئ

ښنتن مو مل دی

توري تېرې کړئ دښن مو پرې کړئ منګولې سر ې کړئ

(c) ketabton.com: The Digital Library

څـه لـه بـه تښـتو
ځښتـن مو مـل دی
که ټینګ کړو زړونه   پــر بــري يــونــه   چې زمري يونه
اسـلام راځـخـه دی
ځښتـن مو مل دی
غازيانو راسئ   ټـول شاوخوا سئ   د شهاب په ملا سئ
ځښتـن مو مل دی

د ملکيار بابا تر ويـاړنې وروسـته زمـوږ پـه لرغـوني پښـتو ادب کـې بله د هوتک بابا هغه سندره ده چې کله چنګېزي يرغلګرو پر سـور غره يرغل وکړ، نو د هوتک بابا ډېر خپلوان په کې مړه شول نو ده دا سندره په لوړ اواز وويله او پر غشو يې د مغولو ټټرونه څيـرې کـړل، همدارنګه دا سندره چې غښتليو مېړو اورېدله په جنګ تويېـدل تـر څو چې سور غر يې د مغولو په وينو رنګ کړ او ټول يـې پوپنـاه کـړل. همدارنګه باباهوتک لـومړی سړی دی چې د مغولـو پـه مقابـل کـې يـې دا ويـاړنـه پـه خونـد ويلـې ده. هوتـک بابـا تـه د وخـت د ټولـو شـاعرانو پېشـوا ويـل کېـږي. ددې ويـاړنې ژبـه خـوږه خـو ډېـره زاړه لغـات نـه لـري او د شعر شـکل پـه کـې حماسـي او سـاده دی. لـه دې ويـاړنې څخـه د شـاعر او د هغـه وخـت پښـتنو وطنـي احسـاس او د مينـې د سـاتنې تـاوده احساسـات ښـکاري، چـې دغـه افکـار هـم د مغولي دورې د پښتو شعر ځانګړنې دي او تر (۱۰۰۰هـ.ق) پورې په پښتو شعر کې خوندي شوې دي. دا وياړنه په پټه خزانـه کـې راغلـې ده او د پټې خزانې مولف محمدهوتک له خپل پلار څخه نکـل کـړې ده چې زه به يې څو بيتونه په دې ځای کې راوړم:

(c) ketabton.com: The Digital Library

آ د مرغـــــــې غښـــــــتليو راســــــئ
پــــر ننـــګ ولاړ د پښـــــتونخوا ســــئ
تـــورې تېـــرې غشـــي تـــر مـــلا ســـئ
پـــر کلـــي کـــور بانـــدې مغـــل راغـــی

زمــــا د زلمـــــو وينــــــې بهېــــــږي
ځمکـــې او غرونـــه پـــه ســـره کېـــږي
ميرڅـــــــی ځغلـــــــي او ترهېـــــــږي
پـــر کلـــي کـــور بانـــدې مغـــل راغـــی

زلمـــو پـــر ننـــګ ځانونـــه مـــړه کـــړئ
دښـــن پـــه غشـــيو مـــو پيپـــه کـــړئ
پـــر پښـــتونخوا ځانونـــه مـــړه کـــړئ
پـــر کلـــي کـــور بانـــدې مغـــل راغـــی.

دا وې د پښتو په لرغوني ادب کې ويارنې چې ما بيان کړې، کېدی شي چې نورې هم موجودې وي. دا هم څرګنده ده تر دې دورې راوروسته په منځنۍ او همدارنګه په معاصرو دورو کې هم زموږ زياتو شاعرانو ويارنې ويلې دي. لکه خوشال بابا، د هغه د کورنۍ شاعرانو او نورو، خو ما يوازې د لرغونې دورې ويارنو ته اشاره وکړه چې ګران استاد پوهندوی محمد اسمعيل يون راته د کورنۍ دندې په توګه راسپارلې وه.

(c) ketabton.com: The Digital Library

اخځونه

۱- هوتک محمد ، پټه خزانه، ۱۳۸۹ل کال، مومند خپرندویه ټولنه.
۲- حبیبي عبدالحی، د پښتو ادبیاتو تاریخ، ۱۳۸۴ل کال.
۳- هېوادمل زلمی، د پښتو ادبیاتو تاریخ لرغوني او منځنۍ دوره، ۱۳۷۹ل کال.
۴- ارزومند محبوب شاه، د پښتو نظم کلاسیک ژانرونه، ۱۳۸۹ل کال، ګودر خپرندویه ټولنه.

(c) ketabton.com: The Digital Library

د پښتو ادب د لرغونې دورې پيل او پای

لرغونې دوره:

پخوانۍ دوره چې په هغې کې قبيلوي نظام مسلط ښکاري تر شپاړسمې ميلادي پېړۍ پورې دوام کوي. د تحريري اسنادو له مخې په ادبي تاريخ کې دغه دوره له امير کروړ پيلېږي او د بايزيد روښان تر ظهور او پاڅون پورې رسېږي. په شپاړسمه ميلادي پېړۍ کې د پښتونخوا په ختيزه برخه کې د هند مغلي سلطنت په زمانه کې فيوډالي توليدي مناسبات منځته راځي او په ادبياتو کې هم بدلون ليدل کېږي. پخوانۍ دوره د ټولنيزې ارواپوهنې او فرهنګي عنعنې له پلوه د ريګويدا او اوستا له سندرو او ګاڅونو سره ورته والی لري، د ځينو ادبپوهانو په عقيده د ريګويدا او اوستا د سندرو او ګاڅونو او د پښتو د لرغونو سندرو موضوعګانې او قالبونه سره ورته دي، د پخوانې دورې عمده موضوعګانې د نمانځنې سندرې، وياړنې، ويرنې، مينه، بېلتون او اخلاقي ښوونې دي چې په هغو کې سپېڅلي تخيلات او لفظي صنايع نه ليدل کېږي. د غوريانو د واکمنۍ په دوره کې د قصيدې جوړونه يو نوی پړاو ګڼل کېږي، ځکه چې په دغو قصيدو کې د شپنو شعر سره فاصله منځته راغلې ده، که څه

(c) ketabton.com: The Digital Library

هم قصيدې له درباري ادب سره نږدېوالی لري، خو په هغو کې د کوچيانو سندرو روحيه هم ساتل شوې ده. د پښتو قبيلو مشران او واکمنان د يووالي او قبيله يي قدرت د سمبولونو په توګه ستايل شوي دي، که دغه قصيدې د هغه وخت له عربي او فارسي قصيدو سره پرتله شي، نو د هغوی ترمنځ د قالب او محتوا له پلوه جوت توپير ليدل کېږي، د پښتو واکمنان د قومي يووالي د سمبولونو او خواخوږو دوستانو په توګه ستايل شوي دي، شاعر نه د صلې او انعام د اخيستلو لپاره شعرونه وايي او نه په ستاينه کې له اغراق نه کار اخلي په داسې حال کې چې د فارسي ژبې شعر د عربي شعر د وزن پيروي کوي، د پښتو شعر د لرغونو ارياېانو د سندرو وزن ساتي، تراوسه پورې پښتو شعر همدغه خصوصيت ساتلی دی، يانې د شعر وزن د څپې او د هجاوو د شمېر پر اساس ټاکل کېږي.

د امير کروړ شعر چې لرغونې دورې پورې اړه لري يو قديم شعر دی، چې له پټې خزانې څخه موږ ته لاسته راغلی دی.

د امير کروړ شعر چې وايي:

زه يم زمری پر دې نړۍ له ما اتل نسته
پر هندو سندو پر تخار او پر کابل نسته

دا د پښتو زوړ شعر دی چې د دويمې هجري پېړۍ له لومړۍ برخې څخه راپاتې دی، له ظاهري پلوه يانې د ژبې، ادا، لغاتو او کلماتو له مخې مخصوص رنګ او زموږ د اوسنۍ ژبې له محاوروي جريان سره توپير لري. ډېر داسې لغات په کې راغلي چې اوس متروک او مهجور دي او په عمومي محاوره کې نه استعمالېږي. ددې شعر له لساني پلټنې څخه سړی دا نتيجه اخيستلای شي چې په دغه

(c) ketabton.com: The Digital Library

لومړنۍ دوره یانې په هجري دویمې پېړۍ کې پښتو ژبه په غور کې د نورو ژبو له اختلاطه سوچه وه، په دغه شعر کې یو عربي او فارسي لغت هم نه شته. د روښانیانو له تحریک سره سم د پښتو ادبیاتو دویمه دوره پیلېږي، پر پښتو ژبه ګڼ شمېر مذهبي تاثیرات او د عربي ژبې ژبنۍ اغېزې لیدل کېږي.

اخځونه

د پښتو ادبیاتو تاریخ لرغوني او منځنۍ دوره، دویم ټوک، د سرمحقق زلمي هېوادمل اثر.
د پښتو ادبیاتو تاریخ، دویم او لومړی ټوک، د عبدالحی حبیبي اثر.

(c) ketabton.com: The Digital Library

د پښتو لرغونو ادبیاتو فزیکي جغرافیه

کله چې سړی د موجودو او لاسته راغلو پښتو ادبي اثارو پخواني اسناد مطالعه کوي، نو ښکاري چې دغه لومړني اثار په ځینو داسې مرکزونو کې ایجاد شوي دي، چې هلته د پښتنو خپل محلي حکومتونه او قبیله یي نظامونه وو او پښتانه هلته د خپل ملي هویت او سیاسي اقتدار خاوندان وو.

په دغو مرکزونو کې لرغونی مرکز او د پښتنو پخوانی ټاټوبی غور دی، بل مرکز یې د کسي غره لمنې دي او دریم یې هم ملتان دی، خو مخکې تر دې چې په دغو دریو مرکزونو کې د پښتو پر ایجادي ادبیاتو خبرې وکړو، بهتره به وي دا خبره له یاده ونه باسو چې د دویمې هجري پېړۍ شاوخوا په غزني کې د لویکانو شاهي کورنۍ موجوده وه چې تر ګردیز او زابلستان پورې سیمې یې په ولکه کې وې او د منطقې له سیمه ییزو شاهي کورنیو سره یې روابط هم درلودل. د غزني د لویکانو د کورنۍ د یوه لویک یو پښتو بیت موږ ته رارسېدلی دی.

غور: غور د افغانستان یوه لرغونې او تاریخي سیمه ده چې د پاچاهیو سلسلې په کې تېرې شوي او ددې سیمې پاچاهانو د اسلام

(c) ketabton.com: The Digital Library

د مقدس دين د خورولو په چارو کې هم لويه برخه درلودلې ده، نو لومړی لاسته راغلی شعر د غور په مندېش کې و، دغه د غور سوري شاهي کورنۍ په تاريخونو کې د شنسبانيانو په نامه هم مشهوره ده او دا ځکه چې ددې کورنۍ يو مشر نيکه شنسب (شن اسپ) نومېده، چې د پلار نوم يې خرنک و، دا شنسب د حضرت علي(رض) په زمانه کې مسلمان شوی او د غور پاچا منل شوی دی.

د شنسب زوی امير پولاد و، چې د خپلو پلرونو نوم يې بيا راژوندی کړ، د امير پولاد د پاچاهۍ مرکز د غور په مندېش کې و. کله چې دی وفات شو نو پاچاهي يې زامنو ته ورسېده، امير کروړ د امير پولاد سوري زوی چې پر (۱۳۹هـ.ق) کال د غور په منديش کې پاچا شو، د امير کروړ کوم شعر چې پټې خزانې راوړی دی هغه دادی:

زه يم زمری پر دې نړۍ له ما اتل نسته
پر هندو سندو پر تخار او په کابل نسته
بل په زابل نسته
لــه مــا اتـل نسته

د کسي غر: د پښتنو په لرغونو استوګنځايونو کې يوه ډېره مشهوره او تاريخي سيمه د سليمان د غرونو لمنې دي. ددې غرونو لمنې د شپږ سوو کيلو مترو په شاوخوا کې اوږدوالی لري. د سليمان غر په لمنه کې شيخ بېټنی، شيخ اسمعيل او خرښبون د اسلامي عصر د درېيمې او څلورمې پېړۍ په شاوخوا کې د کسي په غره کې اوسېدلي دي او بېټ نيکه به د کسي په غره کې تل د الله(ج) ثنا او صفات ويل، د ورځې به روژه و او د شپې به يې د الله(ج) عبادت کاوه او دا مناجات يې زموږ لاسته راغلي دي:

(c) ketabton.com: The Digital Library

لویـــه خدایـــه لویـــه خدایـــه
ســـتا پـــه مینـــه پـــه هرځایـــه
غـــــر ولاړ دی درنـــــاوي کـــــې
ټولـــــه ژوي پـــــه زاري کـــــې
دلتـــــه دي د غـــــرو لمنـــــې
زمــوږ کېــږدی دي پــه کــې پلنــې
دا وګـــړي ډېـــر کـــړې خدایـــه
لویـــه خدایـــه، لویـــه خدایـــه.

ملتان: د مورخینو او د تاریخي کتابونو له لیکنو معلومېږي، چې د لومړیو دورو اسلامي پېړیو په شاوخوا کې پښتانه په کافي تعداد د سلیمان د غرو له لمنو او د پښتونخوا لـه سیمو د سند او پنجاب سیمو تـه ورغلـي او مېشـت شـوي وو، پـه هندوسـتان کـې لـودي کورنۍ په څلورمې او پینځمې پېړۍ کې حکومت کړی دی. پـه دې کورنۍ کې تاریخونو د دوو تره زامنو (شیخ رضی لـودي) او (نصـر لودي) دوه پارکي خوندي کړي دي.

(۱) د الحاد په لور دي ترپلل ګروه دي زموږ وکوراوه
(۲) د الحاد په تور تورن شوم زه لرغون خو ملحد نه یم

ددې ترڅنګ پـه لرغـونې دورې کـې د پښـتو ادب نـورې ورېې ورېې حوزې هم شته خو ما په لنډیز سره دې لویو حوزو ته اشاره وکړه.

(c) ketabton.com: The Digital Library

د لنډيو لرغونتوب

داسې ولسي او ملي بڼ چې په هغه کې زرګونو زرګونو مختلفو باغوانانو د خپلو سليقو له مخې رنګارنګه ګلان، لکه مرسل، ګلاب، نرګس، پتوني، انتري، فرشي، ملکي شب، فلاکس، نوري شبو، ژېړ ګل، جريبن، رامبېل، چامبېل او نور يې کېنولي او کرلي دي، چې هر يو يې خاصه ښکلا، رنګ او بوی لري، خلک ورڅخه خوند اخلي، د هر رنګ او بوی څخه په خپله اندازه لذت وړي او ورڅخه متاثره کېږي. ددې ولسي او ملي باغ ګلان همدا زموږه لنډۍ دي چې هر شاعر په خپله خوښه او سليقه پښتون قام ته بې له کومې توقع او امتياز څخه د سوغات په توګه ښښلي او هديه کړي دي.

لنډۍ د پښتو د ولسي ادب او فولکلور اساس او تهداب تشکيلوي او داسې فولکلوريک، ساده، روان او ښکلی شعر دی چې د قيمتي ډبرو کان ته پاتې کېږي. داسې کان چې د سرو زرو، لاجوردو او نورو ډېرو قيمتي منرالونو څخه ډک دی چې په امېلونو، غاړکيو، پېزوانونو، د ګوتو په غميو، په تومانچو، ټوپکو او توروکې، ځان په خاصو رنګونو، مفهومونو، ځلاوو او ښکلاوو کې

(c) ketabton.com: The Digital Library

راښـيي، لکـه عشـقي، حماسي، اجتمـاعي، اصـلاحي، انتقـادي او نور.
دا د ګران هېواد د اديبانو، ليکوالانو، شاعرانو او نورو دنده ده چې دا کانونه ولټوي، پيدا يې کړي، وه يې څېړي، تفحص او اکتشـاف يې کړي او بيا يې د ولس د ګټې اخيستنې لپاره استخراج کړي، تـر څو چې خپـل رسـالت يـې د اوسـني او راتلـونکي نسـل لپـاره سـرته رسولې وي.
تـر کومـه ځايـه چـې معلومـه ده لنـډۍ لـه دوو بنـدونو (دوه ويشـت سېلابونو) څخه جوړه ده چې لومړی بند يې نهـه (۹) سـېلابه او دويـم بنـد يـې ديـارلس(۱۳) سـېلابه لـري. د هېـواد پـه بېلابېلـو برخـو کـې لنـډۍ پـه مسـرۍ، ټپـې، ټيکـۍ او نـورو نومونـو هـم يـادوي چـې بېلابېل تعريفونه ورکول کېږي، لکه:
لنډۍ: د يوه وړوکي لنډه مـار نوم دی چې سترګې يې لـه رڼـا سـره حساسيت لري، نو ځکه د شپې له مخې راوځي او ډېر زهرجن دی، زهر يې پر بدن باندې داسې اثـر کـوي چـې نور د خلاصېدو تـوان او مجال يې نه وي، نـو لنـډۍ هـم پـه همـدې دوو لنـډو بنـدونو کـې ډېـر لـوي مفهـوم او مضـمون ځـايوي چـې اغېـز يـې خـورا زيـات دی، د همدې تاثير له مخې يې لنډۍ بولي.
مسره: مسره د يوې تېرې تورې نوم دی چې پـه مصـر کـې جوړېدلـه او د پخوا وختو په جګړو کې خورا موثره وسله وه چې پښتنو ورڅخه زياته استفاده کوله، د تاثير له مخې لنډۍ ته مسره هم وايي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

ټپـه: ټپـه لـه ټـپ (زخـم) څخـه اخيسـتل شـوې ده، څنگـه چـې ټـپ پـر انسان اثر كـوي همداسـې لـنډۍ هم پـر اوريـدونكي اغېـز كـوي، نـو ځكه لنډۍ ته ټپه هم ويل كېږي.
د لنـډۍ شـروع، شـمېر او شـاعر معلـوم نـه دى، مگـر پـه ټـول ولـس پورې مربوط شعر دى. د پښتو گرامر ليكوال ليكي چې: «ټول پـه دې پـه يوه خوله دي چې د پښتو لنډۍ، سروكي،... د ويـدي سندرو پيـل دى خو څوک پـه هغې پسې نـه دي گرځيـدلي.» ويـل كېـږي چـې لنډۍ له ويدي سندرو سره پيل شـوي دي چـې لـږ تـر لـږه څلورنيم يـا پينځه زره كلونو ته يې عمر رسېږي.

سپوږميه سر وهه راخېږه
يار مې د گلو لو كوي گوتې رېبينه

دا هغـه زږه لنډۍ ده چې عمر يې زرگونو كلونـو تـه رسـېږي. ښـاغلي حبيب الله رفيع د يوه بهرني څېړونكي (جون زانولسـونيو) لـه خـولې د پورتنۍ لنډۍ په هكله وايـي چې: «دا د هغـه وخت لنـډۍ ده چـې اريايان به د شپې له خـوا د (سوما) د بـوټي د لـو كولـو لپـاره غـره تـه تلل او بيا به انتظار وو تر څو د څوارلسـمې سپوږۍ (د څوارلسـمې شپې سپوږمۍ) راوخېږي او دوى د سوما بوټي لو كړي، ځكه كـه دا پـه لمر كې لو شوى واى شيره يې خرابېدله، نـو دوى بـه د سـپوږمۍ د شپې انتظار ويست او ټول به راټول وو بيا بـه يـې ددې بوټي لـو كـاوه او له هغه به يې شيره ايسـتله، لـه هغـه بـه يـې مشـروب جـوړول چـې دوى ته ډېر مقدس وو او له هغو به يې استفاده كوله. دا لنډۍ يـا تـر څوارلسم (د څوارلسمې شپې) وړاندې ويل شـوې يـا پـه داسـې ځـاى

(c) ketabton.com: The Digital Library

کې ویل شوي چې غرونه لوړ دي او سپوږمۍ ژړ نه راخېږي یا هر څه چې دي د مینې له خوا دا لنډۍ ورته ویل شوې ده.)) نوموړی دوام ورکوي چې:

مازیګری دی ښېرې مه کړه

ته به د ناز ښېرې کوې رښتیا به شینه

دا د لمر پالنې د وخت لنډۍ ده، کله به چې لمر لویده نو په دې وخت کې به لمرپالونکو عبادت کاوه دوی باور درلود چې په دې وخت کې هره دوعا قبلېږي، نو پر همدې اساس ګوري چې مینه (معشوقه) ښېرې کوي او هلته مازیګر دی، نو وایي چې: مازیګری دی ښېرې مه کړه، ته به د ناز ښېرې کوې رښتیا به شینه. دا دواړه زړې لنډۍ دي مګر یقیناً کلمې یې بدلې شوې دي، ځکه د هغه وخت د کلمو په استعمالولو سره اوس څوک پوهېدی نه شي، نو د وخت په بدلېدو سره کلمات هم اوسني حالت ته رارسېدلي دي، خو یوازې فکر او مطلب یې تر دې دمه رالېږدېدلي دي.))

په لنډه توګه ویلای شو چې د لنډیو شاعر معلوم نه دی، مګر د شاعرانو له زړونو نه راوتي دي او د خلکو د پراخو پرګنو پر زړونو یې چنګ وهلی دی. له یوې سینې نه بلې سینې ته او له یوه نسل څخه بل نسل ته یې انتقال کړی دی، لنډۍ ژوندۍ دي او د تل لپاره به ژوندۍ پاتې شي، ځکه دا د ولس شعر دی او په ولس پورې اړه لري او همدا ولس یې، تر څو چې دا نړۍ نړۍ ده د تل لپاره ژوندۍ ساتي.

لکه چې معلومه ده د لنډۍ اساسي موضوع انسان او د هغه چاپېریال دی او هر څه چې په انسان پورې اړه لري د ټولو

(c) ketabton.com: The Digital Library

خصوصیاتو سره یې په ساده، روانه، ښایسته او ظریفانه بڼه بیانوي، پر همدې اساس د حقیقتونو او خیالونو د مینې او محبت د عشق او وفا د دیدنونو او وصلت د حماسو، ننګ، غیرت، مېړانې، زړورتیا او ځان تېرېدنې همدارنګه د بې غیرتۍ، پېغور، موزیتوب، غم، غماز، هجران د سختیو او محرومیتونو د هیلو او نا هیلیو د وفا او بې وفایۍ د باور او بې باوریو د توبو او تشبهاتو، لنډه دا چې د ژوندانه له ټولو برخو څخه بحث کوي او هغه څه چې د انسان په محیط او ماحول کې قرار لري او راڅرګند پړي، هغه هم ورڅخه پټ نه پاتې کېږي لکه غرونه، سیندونه، سېلابونه، باغونه، ګل، بلبل، سپوږمۍ، باد، باران، تندر، ستوري او اسمان او په خاصه توګه ګودر، مازیګر، چنارونه او نور.

په لنډیو کې ښځو ته ځانګړې او مهم ځای ورکړل شوی دی او همدا یې وجه ده چې د ښځو په وجود کې زلفې، وربل، باڼه، وروځې، مړاوې او تورې سترګې، شونډې، اننګې، زنه، غاړه، قد، موسکا، په ناز کتل او تلل، خالونه، ټیک، پېزوان، چارګل... زیات ستایل کېږي او له بلې خوا نرینه چې د سکې بل مخ دی، هم په خاصو الفاظو ستایل او رټل کېږي. که نرینه پښتونولي او افغاني ارزښتونو ته په درنه سترګه وګوري او عمل پرې وکړي، نو هغه ستایل کېږي، لکه:

جانان مې سر په وطن کېښود
په تار د زلفو به کفن ورته ګنډمه
نن په خیبر د زلمو جنګ دی
خوشاله پاڅه چې مغول راغلي دینه

(c) ketabton.com: The Digital Library

د اکبر خان غازي په توره
وطن رڼا شو دښمنان په ماتې ځینه
دا هره مور به زامن راوړي
د احمدشاه په شان به لږ لږ پیداشینه
د توریالي اکبر له برمه
ځوانان د ننګ توري وهي سر ورکوینه
د هندوستان پیرنګۍ ژاړي
که ژېړ ایوب په دنیا و کونډې به شونه

او چا چې پښتونولۍ ته شا کړې ده، هغه رټل شوي او رټل کېږي، لکه جنګ څخه تېښته، موزیتوب.

عالمه راشئ مخ راتور کړئ
ما د بې ننګو یاري کړه وشرمېدمه
جانان له جنګه په شا راغی
په پرونۍ ورکړې خوله ښپېمانه شومه
موزي په مینه څه پوهېږي
په نس یې مور کړه تر سهار کوي خوبونه
خدایه بې ننګه اولاد ورک کړې
چې ننګ ناموس د مور او پلار بربادوینه

(c) ketabton.com: The Digital Library

سره له دې چې د لنډیو عمر معلوم نه دی مګر له ځینو لنډیو څخه د لنډۍ عصر او زمان (نه دقیق تاریخ) چې په محیط او ماحول کې له خاصو پېښو او تغیراتو سره تړاو لري، معلومېدی شي، لکه:

د مومن خان چیغه شوه پورته
د شیرینو شرط به په سربلندي ګټمه
چې رامدادخان دې وویشتلو
نامرده نه کړې پښتانه داسې کارونه
مومن په جګه غونډۍ کېږدی
چې بوره مور یې هر سهار زیارت کوینه

په پورتنیو لنډیو کې د مومن خان، رامداد خان له یادولو څخه د لنډیو عصر یا زمان معلومېدی شي، خو دقیق تاریخ یې نه.

(c) ketabton.com: The Digital Library

په پښتو لرغوني ادب کې سياسي څېرې

۱- امير کروړ د جهان پهلوان:

امير کروړ سوري چې په جهان پهلوان يې شهرت موندلی دی، د دويمې هجري قمري پېړۍ د اولې دورې شاعر دی. امير کروړ د امير پولاد سوري زوی دی او امير پولاد په غور کې د ملک شنسب له زامنو څخه و، چې غور کې يې پاچاهي کوله.

امير کروړ پر (۱۳۹هـ.ق) د غور په منديش کې پاچا شو، دی يو تکړه، غښتلی، کلک او مضبوط سړی و، په يو تن به له سلو تنو سره جنګېده، نو ځکه کروړ او جهان پهلوان بلل کېده او د پښتو ژبې يو تکړه او زبردست شاعر تېر شوی دی.

امير کروړ پر (۱۵۴هـ.ق) کال د فوشنج په جنګ کې وفات شوی دی.

۲- نصر لودي:

نصر لودي د شيخ حميد لودي زوی، د لوديانو دويم حکمران و، د (۳۹۰هـ.ق) په شاوخوا کې يې حکومت کاوه، دی تر حميد وروسته

(c) ketabton.com: The Digital Library

د هغه پرځای کېناست چې په ملتان کې دده واکمني د سند تر غاړو او د سليمان تر غره پورې رسېده او د پښتو ژبې شاعر هم و.

۳- شيخ رضی:

شيخ رضی د شيخ حميد لودي وراره دی چې شيخ حميد څخه وروسته د (۳۸۰هـ.ق) په شاوخوا کې حکمران او په اخبار اللودي کې د حميد لودي په وينا د پښتو ژبې له شاعرانو څخه و، چې د حميد لودي په وخت کې يې د افغانانو په غرو (سليمان غره) کې د اسلام تبليغ کاوه.

۴- سلطان شهاب الدين غوري:

سلطان شهاب الدين د خپل ورور سلطان غياث الدين تر مړينې وروسته پاچا شو او دی د خپل ورور په وخت کې د لښکر مشر و او د غياث الدين د وخت ډېرې کاميابۍ او برې د هغه په وسيله ترلاسه شوي وو. دده په زمانه کې د غوريانو پاچاهي د شمال له خوا تر خوارزم او ماورالنهر او په هند کې د هند په لويو برخو کې جاري وه. دا لوی پاچا پر (۶۰۲هـ.ق) کال د اباسين په غاړه د هند د اړو دوړو کرارولو لپاره هغې خواته روان شوی و، د يوه ناپېژندل شوي سړي له خوا ووژل شو.

۵- سلطان محمود غزنوي:

د سبکتګين تر مړينې (۳۸۹-۴۲۱هـ) وروسته د هغه له وصيت سره سم اسمعيل د سبکتګين کوچنی زوی پر تخت کېناست. په دې وخت کې محمود د خراسان حاکم و. کله چې سلطان محمود د خپل پلار له مرګه او د ورور له پاچاهۍ خبر شو، له اسمعيل څخه يې

(c) ketabton.com: The Digital Library

وغوښتل چې له حکومت څخه لاس واخلي او دغه چارې ده ته وسپاري، خو اسمعیل مخالفت وکړ په نتیجه کې د لږ اخ و ډب څخه وروسته اسمعیل د غزني په شاوخوا کې ماتې وکړه او غزني د محمود لاس ته ورغی.

محمود پر (۹۹۸م) کال د غزني پر تخت کېناست، محمود د سیستان علاقه ونیوله او د بغداد د خلافت له خوا په رسمیت وپېژندل شو او د یمین الدوله لقب ورکړل شو. سلطان محمود غزنوي (۱۷) ځلې پر هندوستان یرغل کړی دی او د سلطان محمود لویه جگړه د سومنات جگړه ده، چې پر (۴۱۲هـ) کل پېښه شوې ده.

۲ - سلطان بهلول لودي:

سلطان د ملک کالاشا هوخېل لودي زوی دی پر (۸۱۴هـ.ق) کال د ملتان په کمانگرانو کې دنیا ته راغی، د ځوانۍ په وخت کې سپاهي و، بیا ملک شو، سوداگرۍ ته یې مخه کړه او د خپل لیاقت، مهارت او بهادرۍ په وجه د ډیلي پاچاهۍ ته ورسېده. ډیلی، پاني پت، دیبالپور، لاهور، هاني، حصار، جونپور، بهرایچ، ناگور او د ملتان تر څنډو پورې هندي ځمکې ټولې د ده په پاچاهۍ کې شاملې وې. د تاریخ داودي له وینا سره سم سلطان بهلول لودي پر (۸۵۰هـ.ق) کال د ربیع الاول د میاشتې پر اوولسمه نېټه په هندوستان کې پاچا شو او تر (۴۴) کاله پاچاهۍ وروسته پر (۸۹۴هـ.ق) کال د هندوستان د عالیگړ د ضلعې د جلالې په قصبه کې وفات شو. سلطان بهلول لودي د هندوستان عادل او عالم پاچا و چې په دربار کې به یې شاعران او عالمان پالل او خپله هم د پښتو ژبې شاعر و.

(c) ketabton.com: The Digital Library

۷- شیخ اسعد سوري:

په پټه خزانه کې راغلي دي: ((شیخ کته په لرغوني پښتانه کې له تاریخ سوري هسې نقل کا چې اسعد سوري په غور کې اوسېده او هلته سوري خاندان په پاچاهۍ کې ډېر عزتمند و، شیخ اسعد د محمد زوی و چې پر (۴۲۵هـ.ق) کال په بغنین کې وفات شو، شیخ اسعد سوري ډېر ښه اشعار ویل، نقل کا چې سلطان محمود غزنوي پر غور باندې د امیر محمد سوري سره جګړه وکړه او په اهنګرانو کې یې محصور کا په دې وخت شیخ اسعد هم د اهنګرانو په کوټ کې و هغه وخت چې سلطان محمود امیر محمد سوري ونیو او بندي یې غزني ته بوت، نو امیر محمد سوري چې خورا زړور او عادل او ضابط امیر و، له غیرته په بند کې مړ شو او شیخ اسعد چې دوست و د امیر محمد سوري پر مرګ یې ساندې وویلې.))

پر پورتنیو سیاسي او فرهنګي شخصیتونو سربېره ګڼ شمېر نور سیاسي شخصیتونه هم په لرغوني دوره کې تېر شوي چې په مستقیم ډول یې پر پښتو ژبې او ادب خپل خپل تاثیرات پرې ایښي دي، خو ما یې هغه ډېر مشهور او مطرح کسان د بېلګې په توګه دلته معرفي کړل.

(c) ketabton.com: The Digital Library

په لرغوني ادبي دوره کې قطعه

قطعه په هغو فورمونو کې شمېرلی شو، چې له عربي ژبې څخه په دریيمه هجري پېړۍ کې پښتو ته راغلی او په پښتو شاعرۍ کې اوډل شوې ده.

قطعه لکه د څلوريزې (رباعي) په څېر څلور مسرې لري، خو له رباعي سره يې توپير دا دی، چې په رباعي کې لومړی بيت مقفی وي، یانې دواړه مسرې يې قافيه لرونکې وي او د يو شان قافيې پيروي کوي او د دويم بيت دويمه مسره ورسره هم قافيه وي. په قطعه کې د لومړي بيت لومړۍ مسره او د دويم بيت لومړۍ مسره له قافيې څخه ازادې وي او د دواړو بيتونو دويمې مسرې په خپل منځ کې يوشان قافيه جوړوي، خو بل پلو ځينې کسان بيا دا دوه بېلابېل فورمونه يو له بل سره مغالطه کوي، قطعې ته څلوريزه او څلوريزې ته قطعه وايي. دوی په دې کې تېروتنه کوي چې دواړه يوشان دي، د دواړو مسرو شمېر يو برابر دی، خو د رباعي يا څلوريزې دواړه بيتونه ضرور مقفی وي يانې د سر دواړه مسرې يې يوشان قافيه لري، خو د قطعې لومړی بيت بيا يو شان قافيه نه لري، البته د لومړي بيت دويمه مسره او د

(c) ketabton.com: The Digital Library

دویم بیت دویمه مسره په قافیه کې یو شان دي. همدارنګه د اهنګ له پلوه هم دواړه شعري فورمونه توپیر لري.

قطعه په دوه ډوله ده:

۱- هغه قطعه چې ردیف نه لري

۲- هغه قطعه چې ردیف لري

دا چې موضوع پر لرغونې دوره څرخېږي، نو غواړم چې دلته د لرغونې دورې ځینې قطعې یا پارکي ستاسو په چوپړ کې وړاندې کړم او خپل بحث به هم وربانديې وکړم.

د اسلامي عصر په دربیمه او څلورمه پېړۍ کې د دې سیمې د دوو شاعرانو پارکي چې له پښتو تذکرو څخه لاسته راغلي دي، چې یو یې شیخ اسمعیل دی چې د ده دوه پارکي زموږ په لاس کې دي یو یې په تذکرة الاولیا او بل یې په پټې خزانې کې خوندي دی.

د شیخ اسمعیل هغه دوه پارکي دادي:

تښته وکړه له ابلیسه چې ابلیس لعین ښکاره سي
هلته ورکه پلوشه سي تول نړۍ توره تیاره سي
سړی وران سي له ابلیسه غوځ د پس په کتاره سي
که هر چا ابلیس خرڅ کړ نو یې هله ننداره سي
که سړی ابلیس ته پړ سو نو پر کور د ویر ناره سي

که څه هم دا پارکی د وزن له پلوه کومه ستونزه نه لري، خو د قطعې اصلي جوړښت سره یو څه توپیر لري. د دویم بیت لومړۍ مسره باید د لومړي بیت د دویمې مسرې له قافیې سره یو شان نه وای، یوازنۍ ستونزه په کې همدا ده چې له قطعې اصلي جوړښت سره مطابقت نه لري.

(c) ketabton.com: The Digital Library

سلیمان ماکو په تذکرة الاولیا کې د بختیار یو پارکی خوندي کړی چې دلته یې تاسو ته وړاندې کوم:

ویــر مــې زړه ســوری کــړ
راتـــــه وګـــــوره ملـــــوکې
پــه بېلتـــون کـــې دې وباســـم
لـــه خوږمنـــه زړګـــی کـــوکې

×××

د بېلتـــون اورونـــه بـــل دي
هـــر ګـــړی مـــې زړګـــی ســـوځي
لېـــونی یمـــه د مینـــې
ســـوځم زه لکـــه پلـــوځې

×××

غوړېـــدلی دې اوربـــل دی
اور زمـــا پـــه زړګـــی بـــل دی
زه بختیـــار خـــاورې ایـــرې ســـوم
پـــه اوری ســـوی مـــې ګوګـــل دی
راتـــه ګـــوره ملـــوکې
راتـــه وګـــوره ملـــوکې

دلته ددې شعر لومړې دوه بندونه قطعې ته ورته دي، که له ټول شعر پرته یې په مستقل ډول ولولې، نو د قطعې شکل درکوي.

د کسې د غره په لمنو کې د پښتو د لومړنیو شاعرانو ایجاد شوي پارکي د خپلو جوړښتي خصوصیاتو له مخې د پښتو لرغونو سندرو په جمله کې راځي، خو د شیخ بختیار پارکی یا سندره چې عشقي سندره ګڼل کېږي، د سر لومړی او دویم بند یې د قطعې خصوصیات لري، ځکه چې د هر بند دویمه او څلورمه مسره یې په خپل منځ کې همقافیه دي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

په لرغوني ادب کې د مثنوي ارزونه

په دې لیکنه کې د مثنوي له ارزونې څخه زموږ موخه د هغې د ارزښت معلومول دي. یانې د مثنوي ښه اړخونه او نیمګړتیاوې څېړو. لومړی باید پر مثنوي پوه شو چې مثنوي څه ته وایي.

مثنوي: هغه شعري فورم دی، چې له عربي څخه پښتو ته راغلی دی، هر بیت یې ځانته ځانګړې قافیه لري، یانې دوه مسرې په خپل منځ کې سره هم قافیه وي او ردیف په هر بیت کې اختیاري دی. کېدی شي چې ځینې بیتونه ردیفونه ولري او ځینې یې ونه لري، د هر بیت د مسرو شمېر یې په خپل منځ کې سره مساوي دي، خو د ټولو بیتونو د مسرو د څپو شمېر یې د یو یا دوه څپو په شمېر توپیر او بدلون موندلای شي. البته تر اکبر زمینداوري دمخه مثنوي ته ورته شعرونه وو، خو بشپړه مثنوي اکبرزمینداوري لیکلې ده.

دلته یې د مثنوي څو بیتونه را اخلو:

زه عاشـــق یـــم یـــار هـــم نیـــز
نـــور څـــه نـــه لـــرو تمیـــز

(c) ketabton.com: The Digital Library

یــو پــر بلــه عاشــقان یــو
پـه خپـل عشـق کـې صـادقان یـو
یــو پــر بــل پســې رنځــور یــو
چــې نــږدې نــه یــو مهجــور یــو
عشــق کــه ښــه دی کــه بــلا دی
پیــــدا کړی زمــــوږ مــــولا دی

په پورتنیو بیتونو کې اول بیت ردیف نه لري او دوه نور یې لـري. پـه لرغوني ادب کې د مثنوي ځینې ځانګړنې دادي.
۱- زاړه ویونه لري ۲- زړه پانګه په کې پاتې ده.
۳- پښتو یې سوچه ده ۴- د پردیو ژبو اغېز په کې کم دی یا هېڅ نه شته. ۵- ویاړنه او افتخار په کې موجود دی. ۲- عشق او دوستۍ په کې ښکاري. ۷- ټولنیزه مینه او محبت په کې لیدل کېږي.
تر اکبر زمینداور وروسته زرغون خان نورزي مثنوي لیکلې:

ساقي راشه پیاله راکړه مرور یار مې پخلا کړه

د نورو بېلګو په توګه د بابوجان بابي او د بي بي نېکبختې مثنوي هم یادولای شو.
د بابوجان بابي مثنوي:

عشق یو هسې توریالی دی چې په هر ځای یې بری دی
عشق اور هسې سوزان دی چې سوځلی یې جهان دی

د بي بي نېکبختې مثنوي:

(c) ketabton.com: The Digital Library

په زړه ښاد شې ای مومنه　　　په ظاهر په باطن سپينه
ظاهر زهد په اخلاص کړه　　　په زړه ټينګ شه له يقينه

اخځونه

١ - خوشال په خپل ايډيال، محمد اسمعيل يون.
٢ - پټه خزانه، محمد هوتک، دويم چاپ.

(c) ketabton.com: The Digital Library

د هند لودي واکمنان او پښتو لرغونی ادب

لـــودي قبیلــه د پښـــتنو د مشـــهورو اونومیـالیو قبیلـو لـه جملـې څخـه ده چـې دهند په ملتان یا ختیزه پښتونخوا کې یې استوګنه کوله. دنوموړې کورنۍ دنسب په هکله تاریخ پوهانو مختلفې نظریې ورکړې دي، دځینو تـاریخ پوهـانو پـه انـد لـودي کورنۍ دمتوزي پښتنو له جملې څخه ده اومتو بي بي دبیټ نیکه لوراودشاحسین مېرمن وه. متوبي بي دوه زامن درلودل چې دابراهیم اوغلجي په نومونویادېدل چې تر دې وروسته بیا په لودیانو باندې مشهورشول.

دلودي کورنی نورې ځانګې له سیاڼي، نیازي، پرانګي، لواڼي، دوتاڼي، سوري اومروتو څخه عبارت دي.ددې کورنی لومړنی پاچا سلطان حمید لودي نومیده چې د(۳۷۰ هـ ق) په شاوخوا کې دلاهور اوپنجاب دراجا له خواقدرت ته ورسېدچې دواک سیمه یې دملتان شمال لورته دپښتونخوا ځینې سیمې ترلغمانه پورې اوپه سهیل کې دپنجاب یوشمیرسیمې وې چې پلازمېنه یې ملتان و. سلطان حمید لودي چې یوزړوراوپښتون سړی و

(c) ketabton.com: The Digital Library

اودهمدي زړورتيا اوپښتونولي له امله يې له راجا سره پر جيپال باندې د لويديځ له لورې دبريدونومخنيوى كاوه.
سلطان حميد لودي په داسې وخت كې واک ته ورسېد چې په پښتونخوا كې دغزنوي كورنى پاچاهان د واک پر ګدۍ ناست وو اوڅوځلې په جګړوكې هم ورسره ښكېل شوي دي. مګركله چې سبكتګين دواک چارې په لاس كې واخيستې نوحميد لودي ورسره سوله وكړه.
تر سلطان حميد لودي وروسته دده زوى نصر پاچا شوكله چې نصرمړشونوپر ځاى يې داود قدرت ته ورسېد ،چې په دې وخت سلطان محمود غزنوي په غزني كې پاچاهي كوله چې له داودسره يې په (۳۹۵_۳۹۶ه ق) كې جګړه وكړه اوپه(۴۰۱ه ق) كې يې داود ونيواوغزني ته يې راوست اوبندي يې كړ چې هلته وفات شو.
دې سره دلوديانودپاچاهي لمن ټوله شوه.مګر په (۸۵۵ه ق) يې اني څلورنيمې پېړۍ وروسته لوديان يوځل بيا په هند كې قدرت ته ورسيدل.ابوالمظفربهلول شاه يوځل بياد لودي كورنى نوم راژوندي كړ اودپښتنوحكومت يې په هندكې جوړ كړ، دده تر مړينې وروسته سلطان سكندرلودي اوبيا سلطان ابراهيم لودي پر هند باندې حكومتونه كړي دي.
لودي كورنى نه يوازې يوه شاهي كورنى وه بلكې دپښتوادب پرمختګ لپاره يې هم دقدروړخدمتونه كړي دي.كه څه هم داكورنۍ له خپل ټاټوبي يانې پښتونخوا څخه لرې اوسېدله،

(c) ketabton.com: The Digital Library

خوبیاهم دوی پښتني فرهنګ، ژبه، دود او دستورهېرنه کړل، ددې کورنۍ ځینوشاهانودشاهي تاج ترڅنګ دادب تاج هم پر سر ایښی و، خپله یې هم شعرونه ویل اوپه دربارکې به یې ادبي مشاعرې او غونډې جوړولې.
ددې لپاره چې دلودي کورنۍ له دې شخصیتونوسره بلدتیا پیداکړو نوددغوشاعرانولنډه پېژندنه (بیوګرافي) او دشعرنمونې تاسې ته وړاندې کوو.

الف: شیخ رضی لودي اونصرلودی:

دلودي کورنۍ دمشهوروشاعرانوله جملې څخه دي، شیخ رضی دحمید دوراره اونصریې زوی و، چې ددوی له جملې څخه نصرلودي دخپل پلار تر مړینی وروسته پاچاهۍ ته هم رسېدلی دی.
دشیخ رضی احوال پټې خزانې په لاندې ډول ذکر کړي دي ((پوه سه پدی چی کامران خان ابن سدوخان په ښهرصفا کی په سنه (۱۰۳۸) هجری کې یوکتاب وکېښ چی (کلید کامراني) نومېږی په دې کتاب کې کامران له کتابه دشیخ احمد بن سعید الودي چې په سنه (۶۸۶) هجري کښلی دی او نوم یې (اعلام الوزی فی اخبارلودی) دی هسی نقل کا: چی شیخ رضی لودي دشیخ حمید لودي وراره وه، شیخ رضی یو کلک اومعتقد مسلمان و له همدی امله دی داسلام ددین دخپرولولپاره پښتونخوا ته ولاړ، دوه کاله یی هلته تېرکړه اوډېرخلک یی داسلام په سپېڅلي دین باندې مشرف کړل نصرلودي چې کله دخپل پلارله

(c) ketabton.com: The Digital Library

مړینې ښخه وروسته په تخت کېناست نومړی دملاحده له استازوسره اړیکې ټینګې کړې اودهغوی سره به کېناست اوبلاخره له دوی څخه یې داسماعیلیې فرقې عقاید زده کړل اوملحد شو.

شیخ رضی چی کله له دې پېښې څخه خبرشونو له پښتونخوا څخه یې نصرلودي ته دالاندې پاړکی راولېږه:

دالحاد پــــه لــــوردې ترپلـــــل
ګـــــروه دې زمونږ وکـــــوراوه
مــــونږرونیلې پــــه زیارنــــه
تاپــــــه توروتـــــــوراوه
لرغونــــــوولې ګروهېـــــدلې
چــــــې دې ګوښـــــې اړاوه
هغــــه ګــــروه دی اوس اړه کـــړه
چـــې پلــــرو دې رڼـــــاوه
لــــودي ستاپه نامــه سپک شـــو
کــــــه هرڅومودرنــــــاوه
نصـــره نــــه مــــوی‌ې لــــه کهالــــه
لـــــودي نـــــه یــــې پـــــه کـــــاوه
زمـــونږ رغــــا ده ســــتاله ګروهـــــه
د ورځ لــــوی پــــــه رغـــــاوه.

(c) ketabton.com: The Digital Library

کله چې نصرلودي داخبرې واورېدې نوله دې خبرې څخه يې انکار وکړ چې ګڼې دی ملحد شوی دی نودشيخ په ځواب کې يې دالاندې پاړکې وويل.

دالحادپه تورتورن سوم   زه لرغون خوملحد نه يم
زما دښنه هسې توررا کړي   که ملحد يم د دښنه يم
له اسلامه نه ترپلمه   تورانوڅخه په ترپله
يــــــــــــــــم
ګروه مې هغه لرغونۍ ده   اوس هم کروړ په لرغونه يم
داسلام په هسک به ځلم   وتورانوته تياره يم
دلودي ځوی سنتي يم   دحميد له لوړ کهاله يم
تورانی دښمن چې وايي   زه له ګروه په اړه يم
دايې تورتاسې دروهوي   زه مومن ستاسې په تله
يــــــــــــــــم
ددښنو ويناوې مغږه   زه لودي يمه څوزه يم.

که چيری مونږ دنصرلودي اوشيخ رضي لودې اشعاروته متوجه شو نوداا شعاردشکل له مخې دغزل بڼه لري البته هغه غزلونه دي چې مطلع نه لري. دمحتوا له مخې ديني بڼه لري همدارنګه يو څه قافيوي نيمګړتياوې هم لري يوه بله ځانګړتيا يې داده چې د عربي اوفارسي ژبې له اغېزې څخه خالي ده، د(سنتي، مومن اوالحاد) يو څو کلمې په کې عربي دي اونورټول سوچه پښتو لغاتونه دي چې ځينې يې اوس له منځه تللي دي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

ب : سلطان بهلول لودي :

کله چې پر (۴۰۱ هـ. ق) کال د سلطان محمود غزنوي له خوا د لودي کورنۍ پاچاهي له منځه یوړل شوه، نو تر(۴۵۰) کلونو پورې دلودیانو نوم په هند کې کم او ریدل کېده. مګرد سلطان بهلول لودي په راتلو سره دلودي کورنۍ نوم یوځل بیا راژوندی شو. د پښتو ژبې باوري سرچینه پټه خزانه دبهلول لودي په هکله لیکي:((په مخزن افغاني کې نعمت الله هسې کښلي دي چې ملک بهلول دملک کالازوی و په هندوستان کې یې د سلطنت لوا هسکه کړه اودغه ملک له لودي طایفې څخه و له ډېرې زمانې دې لودي ټبرسلطنت کاپه هند کې ملک بهلول په سرهند د اسلام خان تر وفات راهیسې استقلال وموند او تر جنګو په وروسته یې پر ډهلي خطبه او سکه ووهله پانی پت او لاهور او هانسي او حصار او ناګور یې د ملتان تر څنډو پورې ونیول او د هندوانو د راجګانو سره سخت جنګونه وکړل او اته دیرش کاله یې په هندوستان سلطنت وکا)).

بهلول لودي اصلا شاهوخېل دی دده مور اوپلار دملتان په کمانګران سیمه کې اوسېدل پر (۸۱۴ه ق) کال د بهلول په مور باندې کوټه راپرېوته شوه چې موریې مړه شوه اودی دمور له مرګ څخه ژوندی پیدا شو.

(c) ketabton.com: The Digital Library

په(۸۲۱) ه ق کال کې د بهلول تره سلام خان، چې د سرهند حاکم ودبهلول له پلار څخه پرته چې دملتان د دوروالې د سیمې حاکم و نور ټول ورونه سرهند ته وروغوښتل.

کله چې د بهلول پلار دنیازیو سره په یوه جګړه کې ووژل شو نوسلام خان بهلول هم سرهند ته وروغوښت او هلته یې له خپل تره سره د ژوند شپې او ورځې سبا کولې، بهلول په کوچنیتوب کې هم هوښیار، پوه او ځیرک و له همدې امله دده تره هم ډېره پاملرنه کوله او په خورا مینه یې را لوی کړ.

کله چې سلام خان وفات شو نو ملک بهلول په (۸۵۵ ه ق) کال کې پاچاهي ته ورسېد، ده لومړی په هند کې خواره واره پښتانه سره یوموټی کړل او دخپلو پښتنو ورونو په مرسته یې په هند کې یې ډېرفتوحات وکړل بلاخره په (۸۹۴ ه ق) کال کې یې له دې فاني نړۍ څخه سترګې پټې کړې.

سلطان بهلول لودي دپښتو ژبې یو تکړه شاعرهم و، له ادیبانو او شاعرانو سره یې زیاته مینه درلوده، دده په دربار کې به هر وخت ادبي مشاعرې او غونډې جوړېدې.

دده دربار یو مشهورشاعر او ادیب چې خلیل خان نیازی نومېده سلطان ته په یوه څلوریزه کې داسې خطاب کوي.

خړې وربځې ژاړي له پاسه   کویله غږ کا بېلتون له لاسه
یه هغه لوني ګوهرپه خول ستا   دامرحبا کا ستا زمونږ مواسه

ددې څلوریزې په ځواب کې سلطان بهلول دا لاندې څلوریزه ورته وویله.

(c) ketabton.com: The Digital Library

ملک به زرغـون کړم پـه ورکـړه راسـه   ګوره وربخـې د داد لـه پاسه
خـول مـې دعـدل پـه درو روڼ دی   جهـان بـه زېب مومي زمـا لـه لاسه
دسلطان بهلول لودي همدغه یوه څلوریزه پتې خزانې تـر مـونږ پورې رارسولې ده اودده نور اثار په واک کې نه لرو.
ج:علي سرورلودی:
اوس هـم دلـودي کـورنۍ یوبـل ادیب،شـاعر اوصـوفي تاسـې تـه درپېژنو:
نوموړی شیخ هم دشاهوخېلو لـه ټبر څخـه دی او د(۹۶۰)هـ ق کـال پـه شا او خوا کې یې ژوند کا وه.شیخ علي سرور یـو لـوی شـیخ او روحاني شخصیت و دتدریس حلقه یې هم درلـوده اوزیـات مریدان یې وو.
نومـوړی شـیخ شـاعر هـم وچې دینـي اوعرفـاني شـعرونه بـه یـې ویل، مونږ دلته دده یو شعر تاسو ته وړاندې کوو.

غزل

محبـت پیالـه مـې نـوش کـړه پـه مجـاز کـې
دحــق نــور ویــنم پــه ســترګو دایــاز کــې
درســت وطــن راتــه دریــاب شــو بــې دیدنــه
دید مې نه شې مګر خدای مې سبب ساز کې
کـه زه مـړ شـم هـم لـه ګـوره کـړم سـر پورتـه

(c) ketabton.com: The Digital Library

ناګهان چې مې دلبر پورته اواز کې
که مې سرغوږ درقیب په تېره تېغ شي
هم به ځم که دلبر غوښت په مهر وناز کې
زه وی‌ار مداماً ناست یولـه بله
پرغماز دی باری کانې دغم سازکې
ګران بېلتون به دهغو مینو وینه
چې تل ناست وي په خلوت کې سره راز کې
اې (سروره) غمازان سوه بې حسابه
پاک الله دې صورت تش بې مغزه پیاز کې.

(c) ketabton.com: The Digital Library

په پښتو لرغوني ادب کې عشقي روحیه

له استاد څخه په مننې چې موږ ته یې دا وخت راکړ، تر څو د خپلې ژبې د لرغونتوب په اړه معلومات ترلاسه کړو، په دې برخه کې څېړنه وکړو، په راتلونکي کې ددې جوګه شو، چې خپلې ژبې ته خدمت وکړو او خپله ژبه د نورو پرمختللو ژبو په کتار کې ځای کړو. کوم معلومات چې ما ددې موضوع په اړه وړاندې کړي، کېدی شي هغه ډېر کم، املايي او انشايي غلطي هم له ځان سره ولري، خو زه ددغو نیمګړتیاوو ښښنه غواړم.

د پښتو د لرغونو ادبیاتو په لاسته راغلو نمونو کې موږ د شپږمې هجري پېړۍ په دوران کې ځینې داسې نمونې هم ترلاسه کوو، چې په هغو کې یوه سپېڅلې خو سوځنده مینه انګازې کوي.

د دغسې اورنیو عشقي احساساتو لرونکې ادبي نمونې موږ ته یوه د سلیمان ماکو له تذکرة الاولیا او بله له پټې خزانې څخه ترلاسه شوې دي، چې په لاندې ډول به پرې خبرې وکړو.

له دغسې سندرو څخه یوه سندره د شیخ تیمن کاکړ ده، دا سړی د سلطان علاوالدین حسین سام معاصرو او د (۵۵۰هـ.ق) کال شاوخوا یې د ژوند زمانه وه. دی په ږوب او د پخواني غور د کجران

(c) ketabton.com: The Digital Library

په سیمو کې اوسېدلی دی. دده یوه سندره د پټې خزانې مولف رانقل کړې ده چې دلته یې وړاندې کوم.

ګهیځ رڼا د لمر خپره سوه
زما پر کور د ویر ناره سوه
د بېلتون ورځ توره تیاره سوه
ږغ سو ناڅاپه چې بېلتون راغی
زړه مې له دې ویرنې شین دی
په ژړا ژاړم څه ناورین دی
زرغون په اوښو مې سادین دی
په نول نولېږم چې تا خون راغی
نه به بیا یم نه به بیا راسي
نه به تیاره شپه زما رڼا سي
نه به شهۍ راته پخلا سي
بېلېږي پېر یې اوس د یون راغی
د ښېتن پار دی هېر مې نه کړې
اغلیه مخ چې په یا نه کړې
اور بل دې پرېښووئ واته کړې
پر ما د بل اور کړاوون راغی.

دغه سندرې د هغو بدلو ابتدایي شکلونو ته پاتې کېږي چې په کندهار او ددې سیمې په شاوخوا سیمو کې په خاص شور او جذبه او ځانګړې غاړه ویل کېږي او په دې سیمو کې یې سپرې بدلې بولي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

د شیخ تیمن په دې بدله کې یوه مینه او یوه سپېڅلې پښتنې مینه ځپې وهې او په خورا پرېولو الفاظو کې یې خپله مینه بیان کړې ده، لوستل یې اوس هم پر لوستونکې او اورېدونکې خاص اغېز ښندي.

د پښتو بله عشقي سندره چې تر موږ رارسېدلې ده هغه د قطب الدین بختیار کاکي خوندوره زړه سندره ده. قطب الدین د احمد زوی د موسی لمسی دی، کورنۍ یې له بختیارانو څخه سند ته تللې او د سند په اوج کې اوسېدلې ده. بختیاران د پښتنو یوه ستانه قبیله ده، چې د پښتنو د انسابو په کتابونو کې یې یادونه شوې ده او کورنۍ یې اوس هم په کندهار او د سلیمان د غره په لمنو کې اوسي. قطب الدین پر (۵۸۰هـ.ق) کال زېږېدلی دی، د اسلامي معارفو او عرفان لوی مراتب یې ګټلي وو او په هندوستان کې شهرت ته رسېدلی و. په مرات الافاغنه کې یې قطب الدین بختیار د (قطب افغان) په لقب ستایلی دی.

د قطب الدین بختیار د مړینې کال (۶۳۳ -۶۳۴هـ.ق) د ربیع الاول څلورم ښودل شوی دی. د قطب الدین بختیار کاکي یوه د مینې سندره سلیمان ماکو په تذکرة الاولیا کې راوړې ده چې دلته یې را اخلو:

ویر مې زړه سوری سوری کړ   راته وګوره ملوکې
په بېلتون کې دې وباسم   له خوږمنه زړګي کوکې
راته وګوره ملوکې
راته وګوره ملوکې

(c) ketabton.com: The Digital Library

د بېلتون اورونه بل دي	هر ګړی مې زړګی سوځي
لېونی یمه د مینې	سوځم زه لکه پېلوځي
راته وګوره ملوکې
راته وګوره ملوکې
غورولی دې اوربل دی	اور زما په زړګي بل دی
زه بختیار خاورې ایرې سوم	په اور سوی مې ګوګل دی
راته وګوره ملوکې
راته وګوره ملوکې

د بختیار دا سندره که څه هم ډېره ساده ده، خو د استاد الفت خبره یو موثر شعر او ښه نغمه ده او له یوه خوږمن زړه څخه راوتلې ده.

د پښتو د زړو عشقي سندرو ځانګړنې: د عشق او محبت د دغو دوو زړو ترلاسه شویو پښتو سندرو له مطالعې څخه دا دواړه سندرو ته دغه لاندې خصوصیات ټاکلای شو:

۱- د عشق او محبت دغه دوه سندرې چې شاعران یې په شپږمې پېړۍ کې اوسېدلي او د یوې شاعر حتی د اوومې پېړۍ د لومړۍ نیمایي ډېر کلونه هم ژوندی و، د خپلو شکلي خصوصیاتو له پلوه یوه سندره د پښتو بدلې لومړنی شکل دی، د بدلې دغه ابتدایي بڼه موږ ته دا خبره هم راښیي چې زموږ د ولسي شعر د معمولو ژانرونو، لکه بدلې او د چاربیتې د شکل زړی همدا وخت زرغون شوی دی، خو د قطب الدین بختیار کاکي سندره خپل لرغوني شکلي خصوصیات لري او موږ یې په خپلو لرغونو سندرو کې حسابوو.

(c) ketabton.com: The Digital Library

۲- د دغو دواړو سندرو ژبه ډېره ساده او روانه ده، خو ځينې داسې لغات په کې راغلي چې د پښتو په ځينو لهجو کې بنايي موجود وي، خو په عامه پښتو کې نه شته.

۳- په دواړو سندرو کې عشق او مينه بيان شوې ده، دا مينه سوځنده ده، بنايي ځينې خلک يې د يوه معشوق مينه وبولي او ځينې بيا په دې عقيده دي چې په دې سندرو کې د الهي سوځندې مينې انګازې خورې دي، په هر صورت د دواړو ډوله مينې احساس ځنې کېدی شي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

د امیر کروړ او ملکیار هوتک د شعرونو تاریخي ارزښت

الف- امیر کروړ: امیر کروړو د امیر پولاد سوري زوی دی چې پر (۱۳۹هـ.ق) کال د غور په مندېش کې د واک پر ګدۍ کېناست. امیر کروړ یو تکړه او پهلوان ځوان و چې په یوازې ځان یې له څو تنو سره جګړه کوله، امیرکروړ د خپل واک په موده کې خیسار، کمران، برکوشک، بالشتان او همدارنګه د غور کلاوې د خپل سلطنت تر سیوري لاندې راوستلې. نوموړی د ابو مسلم خراساني خورا کلک ملګری و او په هغه جګړه کې هم ورسره مل و چې له ابوالعباس سفاح او بني امیه سره یې وکړې، امیر هم خپل لښکر د جنګ لپاره ورولېږه په پایله کې د بني امیه کورنۍ ماتې وخوړه او عباسیان بریالي شول، عباسیانو سره یې په نورو جنګونو کې هم همکاري کړې ده.

امیر کروړ واک ته په رسېدو سره د خپل قوم (سوریانو) نوم بیا راژوندی کړ، د خپل قوم لپاره یې هم خدمت وکړ، ده د خپل واک په وخت کې دوه مرکزونه درلودل، چې په ژمي به په مندېش کې او

(c) ketabton.com: The Digital Library

په اوړي کې به په زمینداور کې مېشت و او هلته یې د ژوند شپې او ورځې تېرولې.

امیر کروړ د دې ترڅنګ چې یو تکړه جنګیالی و د پښتو ژبې په شعر کې هم مخکښ و او پښتو اشعار به یې ویل. د پټې خزانې مولف د لرغوني پښتانه چې د شیخ کته تالیف دی د امیر کروړ د شعر نمونه تر موږه رارسولې ده چې دلته یې تاسې ته وړاندې کوم.

زه یم زمری پر دې نړۍ له ما اتل نشته
پر هند و سند و پر تخار او په کابل نشته
بل پر زابل نشته
له ما اتل نشته
غشی د من مې ځي برېښنا پر میرخمنو باندې
پر ژوبله یونم یرغالم په تښتېدونو باندې
پر ماتېدونو باندې
له ما اتل نشته
زما د بریو پر خول تاوېږي هسک په نمنځ په ویاړ
د اس له سو مې مځکه رېږدي غرونه کاندم لتاړ
کړم ایوادونه اوجاړ
له ما اتل نشته
زما د تورې تر شپول لاندې دی هرات و جروم
غرج و بامیان و تخار بولي نوم زما په ادوم
زه پېژندوی یم په روم
له ما اتل نشته

(c) ketabton.com: The Digital Library

پر مروه زما غشي لوني ډاري دښن راڅخه
د هـريـرود پـر څنډو ځم تښتي پلن راڅخه
رېي زړن راڅخه
له ما اتـل نستـه
د زرنج سوبه مې د تورې په مخ سورو کړه
په باداری مې لوړاوی د کول د سور کـړه
ستسر مې تربور وکړه
لــه مــا اتـــل نســـتـه
خــپلو وګـرو لـره لـور پـېرزوینه کــوم
دوی په ډاډینه ښه بامم ښه یې روزنه کوم
تل یې ودنه کوم
له ما اتل نسته
پر لویو غرو مې وینا درومي نه په ځنډو په تال
نړۍ زما ده نوم مـې بـولي پـر دریځ ستایوال
په ورځو شپو میاشتو کال
لــه مـــا اتـــل نـــستــه

د امیر کروړ پورتنی شعر د پښتو لومړنی لاسته راغلی شعر دی چې تر دې دمخه موږ بل شعر په لاس کې نه لرو، البتـه لـه دې څخـه بـه وړانـدې نـور اشـعار هـم موجـود وو، خـو زمـوږ تـر ګوتـو نـه دي رارسېدلي، له دې امله دا لومړنی شعر بلل کېږي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

دا شعر د فخر کولو او ویاړ بڼه لري او نوموړي د خپل ځواک، شان و شوکت، مېړانې او خپل قوم ته د خدمت اظهار په کې کړی دی او دا د ده د جنګیالیتوب ښکارندویي کوي.
د شکل او جوړښت له مخې نه د پښتو د ملي نظمونو لکه لنډۍ، چاربیته، بګتۍ... په ډول دی او نه هم له عروضي نظمونو لکه غزل، قصیدې... سره سرخوري نو له همدې امله زموږ پوهانو لکه استاد حبیب الله رفیع دا شعر د پښتو د لرغونو سندرو په جمله کې حساب کړی دی. ددې شعر یوه بله ښېګڼه داده چې ټول لغتونه یې سوچه پښتو دي او د نورو ژبو لغات په کې نه دي کارول شوي، په داسې حال کې چې زموږ په زیاتره لرغونو منظومو او منثورو اثارو کې د عربي او پارسي لغات تر سترګو کېږي، خو بیا هم په دې شعر کې داسې لغات کارول شوي دي چې په اوسنۍ پښتو کې بېخي نه شته او یا هم ډېر کم تر سترګو کېږي چې هغوی هم خپله اصلي بڼه له لاسه ورکړې ده. د امیر کروړ پر دې شعر څه باندې دولس نیم سوه کاله تېرېږي او له تاریخي پلوه دا شعر پښتو ادب ته ډېر زیات ارزښت لري.
ب- ملکیار هوتک: ملکیار هوتک د بابا هوتک زوی او د پارو لمسی دی چې پر (**۷۱۵**هـ.ق) کال زېږېدلی دی، دده پلار په هغه وخت کې د خپل قوم مشر و، نوموړی یو تکړه، زړور او جنګیالی پښتون و. څرنګه چې مغولو جنګیالیو د پښتنو پر سیمو باندې زیات یرغلونه کړي وو، د دوی پر سیمه یې هم یرغل کړی و او د دوی ترمنځ سخت جنګونه هم پېښ شوي وو، ګڼ شمېر پښتانه او مغول په دې جنګونو کې ووژل شول.

(c) ketabton.com: The Digital Library

کله چې بابا هوتک پر (۷۴۰هـ.ق) کال وفات شو له دې امله چې دی د پلار مشر زوی و، نو د قوم مشرتابه او مسولیت د ملکیار پر غاړه شو. په دغه وخت کې ملکیار (۲۵) کلن زلمی و، ده هم د خپـل پـلار غوندې د قوم مشري په ښه توګه وکړه، دی یـو پیـاوړی، بـاغیرتـه او واکمن ځوان و، همدارنګه دی یو هېوادپال سړی و. پـه خپلـه سـیمه یانې سیوری کې یې د کورونو، کارېزونو او نور رغونیز کارونو کې خپل رول ترسره کړ. کله چې مغول له دې کـارونو څخـه خبـر شـول، د هغوی وحشي لښکرې دې سیمې ته راغلې او د دې ځای ټوله ابادي یې ویجاړه کړه او دوی هم مرغې او ړوب ته پـه تللـو اړ شـول، تـر څـه مودې وروسته یې له خپلې سیمې څخه مغول بېرته وشړل او مېشت شول.

ملکیار د رزم ترڅنګ د بزم خاوند هم و، د پښتـو ژبې یو تکړه شاعر تېـر شـوی، ډېـر خـواږه اشـعار یـې ویلـي چـې اکثـرو یـې غنـايي او عشقي ښه درلوده، دده د شعر نمونه په لاندې ډول ده:

ترنک بهېږي   ترنک بهېږي   غاړې تر غاړې
زما زړګی خو   خپل لالی غواړي
که روده روده   د ترنک روده   خاوند دی وچ کا
چې زړګی مومي   زما خپله سوده
که نېز دی نېز دی   نېز د بېلتون دی   زړه نېزه وړی
په ویر ژړلی   په غم زبون دی
که اور دی اور دی   په زړه یې اور دی   دا اور به وچ کا
د ویر نېزونه   بل ډېر په زور دی
نمنځه یوسه   سپینې سپوږمیه   ورته وایه

(c) ketabton.com: The Digital Library

چې ترنک ټال کړم ستا له خولګیه
که خړو خړو اوبو سوان کړئ بېل ملکیار دی
پاتې له یار دی سوب یې جانان دی.

که د ملکیار هوتک پورتنۍ سندرې ته په ځیر سره وګورو، نو دا سندره تقریباً عشقي بڼه لري. شاعر د خپلې مینې اظهار په ډېره ښه توګه کړی دی او د شکل له مخې هم د پښتو د لرغونو سندرو له جملې څخه دی، په دې سندره کې شاعر د زمانې او همدارنګه د طبیعت له ناخوالو څخه سر ټکولی دی، چې دده او معشوقې او وصال پر وړاندې خنډ ګرځېدلی دی، چې د ترنک سیند یې د بېلګې په ډول ویلای شو.

د ملکیار هوتک دا سندره په ډېر خلاص زړه ویل شوې ده، ژبه یې ډېره ساده او روانه ده او د هر لوستونکي لپاره زړه راښکونکې ده.

همدارنګه د هنریت خیال هم په کې ساتل شوی دی، نوموړې سندره د هماغه وخت د شرایطو، دود او دستور او همدا ډول د پښتني افکارو نماینده ګي کوي او په ډېر لوړ ذوق سره بیان شوې ده.

د یادولو وړ ده چې د ملکیار هوتک پورتنۍ سندره د پښتو د لرغوني ادب د لړۍ وروستۍ کړۍ ده، چې تر موږ رارسېدلې ده او عشقي یا غنایي مسایلو ته په کې اشاره شوې ده.

(c) ketabton.com: The Digital Library

د پښتو ادبیاتو په لرغونې دوره کې نثر

په دې دوره کې نثر لکه څنګه چې باید وای دومره په لاس نه لرو، دا ددې مانا نه لري چې پښتو به په نثر کې اثار نه درلودل، بلکې دا ویلای شو چې پښتو یوه لرغونې ژبه ده، لکه څنګه چې یې په نظم کې ډول ډول اثار درلودلې دي، دغه رنګه به یې په نثر کې هم اثار درلودل او پښتو نثر هم تاریخي ریښې لري، ولې هغه به هم لکه د پښتو نور اثار چې د زمانې ناوړو سېلابونو له ځان سره وړي دي، نثر به هم په دې سېلابونو کې ورک شوی وي. دغه وجه ده چې تر (۲۰۰هـ) څخه دمخه موږ هېڅ کوم کتاب نه لرو، یوازې د هاشم زید السرواني (۲۲۳-۲۹۷هـ) د سالو وږمه کتاب چې په نثر یې لیکلی دی او د هغه هم یوازې نوم راپاتې دی چې دا کتاب د عربي ژبې د شعرونو د فصاحت او بلاغت په بیان کې په پښتو نثر لیکل شوی دی.

د مغولو تر تاړاک (۲۰۰هـ) دمخه د پښتو ژبې ادبي مرکزونه غور، هلمند، ارغنداب او د ترنک ورشوګانې وې، څرنګه چې دغه مرکزونه د مغولو خونخوارو لښکرو وران کړل او د مدنیت یوه ښېلګه یې هم پرېنښوده، نو ښایي چې د پښتو کتابونه او اثار هم

(c) ketabton.com: The Digital Library

ورسره تباه شوي وي، يو پوخ دليل شته چې تر (۲۰۰هـ) دمخه هم د پښتو نثر موجود و او د پوخوالي او متانت درجې ته رسېدلی و، ځکه د (۲۰۰هـ) په شاوخوا کې چې د نثر کومه نمونه موجوده ده هغه ډېره پخه، متينه او خوږه ده، د يوې ژبې نثر چې دې درجې ته رارسېږي، طبعاً يې بايد لومړني پړاوونه تېر کړي وي چې د کوچنيوالي له مرحلې څخه د پوخوالي درجې ته رارسېدلی وي. د مغولو چپاوونو، نه يوازې دا چې پخواني اثار يې له منځه يوړل، بلکې راوروسته دورو اثار يې هم په خپلو سېلابونو کې لاهو کړل. دغه وجه ده چې تر (۲۰۰هـ) څخه وروسته هم د کلونو کلونو په بهير کې موږ د نثر کوم پوره اثر په لاس کې نه لرو، يوازې د سليمان ماکو د (تذکرة الاوليا) چې ټولې ځلور پاڼې دي يا اته مخه او ډک اووه مخه کېږي د هلمند د ناوې د ادم خان په کلي کې د زړو کتابونو د پلټلو پر مهال د لوی استاد پوهاند علامه عبدالحی حبيبي ګوتو ته ورغلې چې دا اووه مخونه هم له کلتوري، تاريخي، ادبي، عرفاني او ژبني پلوه د زيات ارزښت وړ دي، چې لومړی دا پر دوو برخو وېشلای شو:

الف- د سليمان ماکو خپله ليکنه چې په نثر ده او د شاعرانو ژوند ليک په کې راغلی دی.

ب- په تذکرة الاوليا کې د شاعرانو راغلی کلام چې په نظم دی.

سليمان ماکو د پښتو پخوانی مورخ او نثر ليکونکی دی. دده دغه تذکره د پښتو مشاهيرو او ادبي رجالو يو مفصل تاريخ دی، چې دی د هر سړي احوال بيانوي. د هغه علمي او روحاني مقام ښيي او بيا يې د شعرونو بېلګې او څه ويناوې رانقلوي. دا نثر د پښتو

(c) ketabton.com: The Digital Library

پخوانیو شاعرانو په احوال او اثارو کې زمونږ یو پخوانی تاریخي او پوخ ماخذ دی، چې دی د هغو د ژوندانه احوال، اخلاق، کورنی او هم ادبي موقعیت ښیي، نو ویلای شو چې دا د تصوف کتاب نه دی، بلکې د شعر او ادب یو قیمتي تذکره ده.

د سلیمان ماکو نثر ته که په تحلیلي نظر وکتل شي، نو په هغه ادبي چاپېریال کې چې دا نثر رامنځته شوی دی، حتمي به د دغو شرایطو تابع و.

۱- د پښتو ژبې خپل اثر چې سلیمان ماکو پښتون و او د پښتو ژبې ویونکی و، نو طبیعي ده چې دغه عامل به دده د نثر لیکنه کې موجود وو د هغو د لیکلو سبک به هم پر ده درووند اثر درلود.

۲- په پارسي ژبه کې چې کوم ادبي حرکت موجود و او د سلیمان چاپېریال یې نیولی او ضرور به یې دده پر نثر هم اثر کړی وي.

۳- په دغه وخت کې عربي ادب او ژبې هم پوره او بشپړ اثر کړی و، پخپله پارسي نثر هم په لومړیو وختو کې تر دغو اغېزو لاندې وده وکړه (۵۰۰ه) په شاوخوا کې چې کوم پارسي منثور کتابونه ولیکل شول د عربي ژبې اغېز په کې ځرګند دی، ځکه چې پښتانه هم له عربي ثقافت سره د دغې زمانې په بهیر کې اړیکي لري، نو پر پښتو هم د عربي اثر شوی دی.

په لفظي لحاظ د سلیمان ماکو نثر خوږ، ساده، روان او له ځانګړي اهنګه ډک دی، په خاصو ځایونو کې یې سجع کارولې چې نثر ته یې زیاته ښکلا وربښلې ده او له عمومي محاورې څخه لرې نه ده، جملې یې لنډې دي، مقصد لنډ بیانوي او په معنوي لحاظ د اسلام او مذهب تاثیر په کې ښکاري. په دې دوره کې نور داسې کتابونه نه

(c) ketabton.com: The Digital Library

لرو چې هغه هم په نثر کې ليکل شوي وي، خو يوازې نومونه او ځينې محتويات يې د ځينو تذکرو په حواله لاسته راغلي دي.

د سليمان ماکو تذکره له ژبني پلوه د درېو ژبو له لغتونو څخه جوړه ده: الف- پښتو، ب- عربي او ج- فارسي. دا نثر د ګرامر له پلوه سره توپير لري او همدا ډول ځينې متروکې او ورکې کلمې هم لري.

تر دې نثر وروسته نور نثرونه چې دي، هغه په (۷۵۰هـ) کې تاريخ سوري هغه کتاب دی چې د پټې خزانې مولف يې د شيخ کټه د لرغوني پښتانه په حواله نوم اخلي او دا کتاب د شيخ کټه په لاس کې و او په لرغوني پښتانه کې يې ډېر مواد له دغه کتابه رانقل کړي وو، ددې کتاب ليکوال محمد بن علي البستي دی چې په بُست کې اوسېده.

پټه خزانه داسې څرګندوي چې دا کتاب په پښتو ليکل شوی او په هغه کې يې د سوريانو د کورنۍ حال او احوال بيان کړي. د هغو کورنيو، سياسي او ادبي شخصيتونو همدارنګه د تاريخي او سياسي پېښو د پېژندنې تر څنګ يې ادبي رنګ هم درلود، ددې خبرو ښه ثبوت د (تاريخ سوري) هغه محتويات دي چې موږ ته په دوو واسطه لاسته راغلي دي.

الف- شيخ کټه ((لرغوني پښتانه)) کې له تاريخ سوري څخه مواد اخيستي دي.

ب- د پټې خزانې مولف ((محمدهوتک)) له ((لرغوني پښتانه)) څخه په خپل کتاب کې ځينې مواد را اخيستي دي، هغه اثار دادي:

۱- د امير کروړ احوال او دده وياړنه.

۲- د اسعد سوري احوال او قصيده يې.

(c) ketabton.com: The Digital Library

۳- د ښکارندوی غوري احوال او قصیده یې.

تر تاریخ سوري څخه راوروسته د پښتو نثر بل کتاب چې «اعلام الوزی فی اخبارلودی» نومېږي او پر (۶۸۲هـ) کال احمد لودي لیکلی دی، ددې کتاب پته هم نه شته او دا کتاب هم د لودي پاچاهانو د احوال او اشعارو یوه ټولګه ده چې تر یولسمې هجري پېړۍ پورې لاموجود و، تر دې راوروسته د (۷۵۰هـ) په شاخوا کې د یوه بل تاریخ د نامه څرک لګېږي دا کتاب (لرغوني پښتانه) نومېږي چې شیخ کته متي زي لیکلی دی او اوس هغه ورک دی خو داسې څرګندېږي چې دا کتاب تر (۱۱۴۲هـ) پورې د پټې خزانې د مولف محمد بن داود سره و څکه چې محمد هوتک ددې کتاب ډېره یادونه کړې ده او د شاعرانو ډېر احوال یې له دې کتاب څخه راوړي دي او دا د پټې خزانې لوی ماخذ دی.

دا کتاب په نثر او نظم کې د پښتنو پوهانو، شاعرانو او جنګیالیو مهمه ذخیره ده چې نثر یې ښه پوخ، خوږ او روان دی.

د شیخ ملي دفتر هم په دې دوره کې د نثر هغه کتاب دی چې د (۸۳۰هـ) په شاوخوا کې لیکل شوی دی، چې په دې کتاب کې د یوسفزو د یون او فتوحاتو احوال، د پېښور او سوات په سیمو کې د دغه ولس تاریخي پېښې او د ځمکو د وېشلو د قانون بیان په کې لیکل شوی و.

(د پښتنو تاریخ) هم هغه منثور تاریخي او قانوني اثر و چې کجوخان رانیزي پر (۹۰۰هـ) کال د دفتر د تکمیل لپاره لیکلی و، دا کتاب هم اوس په لاس کې نه لرو.

(c) ketabton.com: The Digital Library

اخځونه

۱- حبيبي عبدالحی، د پښتو ادبياتو تاريخ، لومړی او دويم ټوک، دانش خپرندويه ټولنه، ۱۳۸۴ل کال.

۲- هوتک محمد، پټه خزانه، مومند خپرندويه ټولنه، ۱۳۸۹ل کال.

۳- زېور ډاکتر زېورالدين، د پښتو ادبياتو تاريخ، لرغوني دوره، مومند خپرندويه ټولنه، ۱۳۸۹ل کال.

۴- يون محمد اسمعيل مقاله ((د تذکرة الاولیا ځانګړتيا او لرغونتيا)).

(c) ketabton.com: The Digital Library

د لرغوني او منځنۍ دورې د ادبیاتو ترمنځ توپیرونه

د پښتو لرغوني ادبیات زموږ ګران هېواد په څو مهمو مرکزونو (غور، ملتان او د کسي غر) کې لرې او ډېر لاسته راغلي. دا درې هغه مرکزونه دي چې پښتنو په کې خپل محلي حکومتونه کړي او یا یې د خپلې قبیلې تر نظام لاندې ژوند کړی دی، د پښتونخوا او د افغانستان په نورو سیمو کې پښتانه خواره وو او د سند او پنجاب تر لمنو رسېدلي وو.

د پنجاب په یوه خورا لرغوني ښار ملتان کې یې حکومت هم جوړ کړی و. په دې مرکزونو کې چې کوم ادبیات منځته راغلي دي هغه ادبیات دا لاندې خصوصیات لري:

۱- د اسلام په لومړیو پېړیو کې د پښتو ایجاد شوي ادبیات د خپل شکل او جوړښت له مخې له زړو اریایي ادبیاتو سره نږدېوالی لري او د پښتو خپل شعري اوزان دي چې د اسلام د لومړیو څلورو پېړیو په دوران کې په دغو مرکزونو کې ایجاد شوي. پښتو اشعار به په خپلو دغو لرغونو ملي اوزانو کې ویل کېدل.

(c) ketabton.com: The Digital Library

۲- په دغو سندرو کې ډېر پېچلي موضوعات نه، بلکې د هغه زمان د پښتنو موقف ته پاملرنه د مناظرې، جنګي او حربي کارنامو ویاړ، له خپل قوم او کورنۍ سره مینه ددې سندرو اساسي موضوع ده او د اسلامي اساساتو حمایت په دغو سندرو کې شامل دی.

د پښتو ادبیاتو لومړۍ دوره له دویمې دورې سره کامل توپیر لري، په هر لحاظ په دې دوره کې پښتو ادبیات د افغانستان او پښتونخوا او هند په سیمو کې له ځینو ملي، مذهبي او پښتني احساساتو سره په ارتباط کې ایجاد ېږي.

د منطقې مسلط فرهنګي او ادبي جریان پر پښتو ادبیاتو خپل پوره اغېز کوي او د همدغو جریاناتو په پیروۍ کې خپل ځانګړې سبکونه پیدا کوي او ځانته خپل خاص اوربدونکي او پیروان مومي.

ددې دورې ځانګړی توپیر په دې کې هم دی چې ددې دورې ځینې بشپړ اثار په لاس کې لرو او د لومړۍ دورې ځینې اثار له موږ سره شته، خو یو شمېر زیات یې زموږ په لاس کې نه شته، یا ورک شوي او یا د وخت په تېربدو سره له منځه تللي دي. د هرې دورې د شاعرانو سبک توپیر کوي، د لومړۍ دورې د شاعرانو سبک د دویمې دورې د شاعرانو له سبک سره ډېر توپیر لري.

د لسمې هجري پېړۍ په دوران کې بایزید روښان د خاصو سیاسي، اجتماعي، فرهنګي شرایطو او تمایلاتو تر اغېزې لاندې یو عرفاني حرکت پیل کړی. د پیرۍ او مریدۍ سلسله یې جاري کړه او خپل مبادي او لارښوونه یې په ډېرو ښکلو الفاظو کې په پښتو، پارسي،

(c) ketabton.com: The Digital Library

عربي او هندي اثارو کې تنظيم کړه، نو دغه مهال د نظم او نثر يوه غټه زېرمه په پښتو کې پيدا شوه.
۳- د اسلام د مقدس دين د لومړيو پېړيو پاړکي لکه چې د شکل او جوړښت له پلوه خپله ملي بڼه لري، د نورو ژبو د شاعرۍ اغېزې پر دې شعرونو زياتې نه ليدل کېږي او د نورو ژبو اثرات په کې کم ليدل کېږي. هغه يو نيم د عربي ژبې او نورو ګاونډيو ژبو لغتونه په کې شتون لري، دا ډول اخيستنې د پاک اسلام د دين راتګ او له نورو ژبو سره د ګاونډيتوب له امله يا د راشې درشې له امله يو طبيعي عمل دی.
۴- په دغو مرکزونو کې ايجاد شوي اشعار ساده او هنري رنګينې دومره نه لري، ويناوالو يې سيده د خپل مطلب پر ويلو پيل کړی دی او د هنري رنګينيو خيال يې نه دی ساتلی.
دويم- د کسي غر: دا هم يوه لرغونې سيمه ده چې پښتانه له ډېرې پخوا زمانې څخه هلته مېشت دي او دې غر ته اکثره خلک د سليمان غر هم وايي، چې په پوره اندازه پښتانه هلته اوسېږي.
څنګه چې د کسي په غره کې پښتانه اوسېدل نو هماغسې د خپلې ټولنې له شرايطو سره سم برابر ادبيات يې هم درلودل. هغه ادبي اثار ددې غره د خلکو په منځ کې او د ټولو لرو او برو پښتنو په منځ کې په شفاهي او تحريري بڼه تر اوسه هم شتون لري او په لسګونو پښتانه شاعران په دې غره کې زېږېدلي او روزل شوي دي، چې له هغې جملې څخه يو هم شيخ بيټني بابا دی چې تر ټولو معلوم او پخوانی کس دی چې د کسي د غره په لمنه کې روزل شوی او د ژوند دوره يې د دريېمې هجري پېړۍ په شاوخوا اټکل کېدی شي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

درېیم- غور: غور زموږ د ګران هېواد افغانستان یوه لرغونې او تاریخي سیمه ده چې د پاچاهیو سلسلې په کې تېرې شوي او د پښتنو په لرغونو استوګنځایونو کې یوه هم د غور سیمه ده چې د پښتنو قبیلو په منځ کې د غوریانو یا غوریاخېلو په نامه یاد پږي.

دې قبیلې هم د پښتو لرغونو ادبیاتو په برخه کې زیارونه ایستلي دي او له هغه وخت سره سم یې خپل ادبیات درلودل او پښتو ته یې خدمت کاوه، شفاهي او تحریري ادبیات دواړه یې درلودل. له دې جملې څخه یو هم امیر کروړ دی چې ډېر پخوانی شاعر دی د هغه یو شعر لاسته راغلی دی چې ویاړنه یې بولي، ښه روان شعر دی او سوچه پښتو لغتونه یې کارولي دي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

په پښتو لرغونو ادبیاتو کې جغرافیایي نومونه

دا چې هر هېواد لرغوني جغرافیایي نومونه لري، نو زموږ هېواد افغانستان چې پنځه زره کلن تاریخ لري، ډېر لرغوني جغرافیایي نومونه لري. زه دلته د ځینو هغو مشهورو سیمو نومونه اخلم چې د پښتو د لرغونو ادبیاتو د نظم او نثر په بېلګو کې یې یادونه شوې ده:

۱- بالشتان: د جنوبي غور مشهور ښار و، چې ځینو مورخینو والشتان هم لیکلی دی.

۲- مندېش: د غزنویانو او غوریانو په وخت کې مندیش مشهور ښار و، چې بیهقي او ګردیزي او جوزجاني یې هم نوم اخلي.

۳- د خیسار کلا: دا کلا په غزنوي او غوري دورو کې د مغولو تر تاړاکه مشهوره وه، اوس قیصار په ممبې پورې اړه لري.

۴- تمران: د تیموري قبیلې ځای دی چې د غور شرق خواته پروت و.

۵- برکوشک: یانې دغه لوړه ماڼۍ وه چې فیروزکوه کې پرته وه.

۶- پوشنج: د یاقوت په قول له هراته لس فرسخه لرې یو ښار و.

(c) ketabton.com: The Digital Library

۷- غرجستان: غرجستان چې د غور او هرات له شمال نه پیل تر امو پورې او په لویدیځ کې تر مرغابه او مروالرود پورې رسېږي او په ختیځ کې له بلخ سره نښلي.
۸- قصدار: په اوسني بلوچستان کې یو ښار دی چې اوس یې خخدار بولي.
۹- هلمند: په اوستا کې د هلمند یادونه د هنرمند په نوم شوې دا سیمه تر میلاد (۳۰۰۰) کاله وړاندې تاریخ لري چې د بست ښار یې مهم دفاعي ښار و.
۱۰- پکتیکا: دا هم یو لرغونی جغرافیایي نوم دی، ځکه د یونان یو مشهور تاریخ لیکونکي هیروډوټ (۴۸۴- ۴۲۵ق.م) هم په خپله مشهوره جغرافیه کې د پښتنو ذکر کوي، دی د پښتنو هېواد (پکتیکا) په نامه یادوي او په پکتیکا کې د سلیمان غر، د جرکني غر او د ګومل سیند، د سه ګاني غونډۍ تاریخي ځایونه دي چې زه به د ګومل د سیند په باره کې لږ څه معلومات درکړم.
۱۱- ګومل سیند: ګومل سیند د پکتیکا ولایت د جنوب خواته د سلیمان له غره سره مستقیم تېر شوی چې ان تر جنوبي وزیرستان پورې امتداد لري، دایمي اوبه نه لري، خو د بارانونو په موسم کې په کې اوبه ډېرې وي.
د ډیورنډ کرښه هم یو ځل د یو څو هئیتونو له خوا څو ځله لاسلیک شوه د ګومل او کرمې د سیندونو ترمنځ خو دا مسئله حل نه شوه ځکه چې یو طرفه ښه یې لرله.

(c) ketabton.com: The Digital Library

۱۲- غــور: دا یــو تــاریخي ولایــت دی، دا ولایــت ډېــرې دفــاعي کلاګانې لري تر ټولو مشـهوره کـلا یې د قیصـر کـلا ده چې سلطان علاوالدین اباده کړې وه او بل د (مینار) جام دی.

۱۳- هرات: هرات د هېواد له شمال غربي ولایتونو څخه دی چې ډېر تاریخي ولایت دی. سکندر مقدوني د هرات ښار د ((اتاکان)) یا ((ارتکایا)) په نوم یاد کړی دی. پر دې خاوره یونانیانو، کوشانیانو، یفتلیانو، ساسانیانو او تیموریانو واکمنۍ ترسره کړې دي.

۱۴- بخدي (بلـخ): د پخواني اریایـانو مرکز و چې بـل نـوم یـې د بیرغونو ښار و چې دا هم یو لرغونی ښارګوټی و.

۱۵- سور غر: دا غر ډېر مشهور غر دی چې د کلات شمال شرقي خواتـه واقـع دی. کلـه چـې بـه پـه هغـه وخـت کـې هـر ځـل مغولـو د ارغنداو پـر غـاړو لـوټ کـاوه اتغـر، بـولان او کـلات بـه یـې تـالاکـول باباهوتک خپل قومونه راټول کړل او په سره غره یې حمله وکړه، په دې جګړه کې مغول تـالا شـول. د بابـا هوتـک پـه یـوه جنـګ کـې چـې پښتـانه د مغولو په مقابل کې لږ څه کمزوري شـول، نـو ده د ځـوانـانو د احساساتو د راپارولو لپاره دا لاندې سندره وویله:

پــــر ســـــور غـــــر بـــــل راتـــــه نـــــن اور دی
وګړیــــــــه جــــــــوړ راتـــــه پیغـــــور دی
پــــر کلــــي کــــور بانــــدې مغــــل راغــــی
هــــم پــــه غزنــــي هــــم پــــه کابــــل راغــــی
غښتــــلیو ننــــګ کــــړئ دا مــــــو وار دی
مغـــــل راغلــــــی پـــــه تلـــــوار دی

(c) ketabton.com: The Digital Library

په پښتونخوا کې يې ناتار دی
پر کلي کور باندې مغل راغی

۱۶ - مهمند: دغه کلی اوس هم په دې نامه يادېږي، په کندهار کې دی.

۱۷ - قصرنارنج: دا قصر په کندهار کی دی.

۱۸ - لغمان: د دې ولايت پخوانی نوم (لمپاکا) و چې بطليموس ياد کړی او بيا د وخت په تېرېدو سره لقمان او بيا لغمان شو.

۱۹ - باميان: دا ولايت هم لرغونی دی چې د بودا مجسمې هم په دې ولايت کې دي.

۲۰ - ديبل: د عربو سمندرګي پر غاړه يو ښار و چې اوسنۍ کراچۍ ته نږدې دی.

اخځونه

۱- پټه خزانه، دويم چاپ، ۱۳۳۹ل کال.
۲- افغانستان پېژندنه، اورنګزيب ارشاد، ۱۳۸۴ل کال.

(c) ketabton.com: The Digital Library

په پښتو لرغوني شاعرۍ کې رزمي روحيه

که موږ پښتو ادبیاتو ته نظر وکړو، څه په لرغوني دوره کې، څه په منځنۍ دوره کې او څه هم په اوسنۍ دوره کې، ټولو کې رزمي روحيه ليدل کېږي، ددې يو مهم علت دادی چې پښتانه همېشه او يا يې زيات وخت له جنګونو سره مخامخ شوي، جګړې پرې تپل شوي او جګړو ته يې ځواب ويلی دی. نو په دې خاطر رزمي روحيې پر پښتو ادبياتو په مستقيم او نا مستقيم ډول اغېز کړی دی. تصادفي نه ده چې پښتو لومړنی لاسته راغلی شعر هم فوق العاده رزمي روحيه لري.

د پښتو د ادبي تاريخ يوې مهمې منبعې پټې خزانې په حواله امير کروړ د امير پولاد سوري زوی و، چې پر (۱۳۹هـ.ق) کال د غور په منديش کې پاچا شو.

امير کروړ د غور کلاوې، بالشتان، خيسار، تمران، برکوشک او نورې ونيولې. دده پاچاهي دوه مرکزه درلودل، امير کروړ ډېر غښتلی پهلوان و چې په يوازې ځان به له سلو تنو سره جنګېده. ده د عباسي دعوت په جنګونو کې هم ګډون درلود او ډېرې بريالۍ يې ترلاسه کړې وې.

(c) ketabton.com: The Digital Library

امیر کروړ عادل پاچا و او پر دې سربېره ده په پښتو اشعار هم ویل.
امیر کروړ پر (**۱۵۴**هـ.ق) کال د پوشنج په جګړو کې مړ شو او پرځای یې دده زوی امیر ناصر پاچا شو.
د امیر کروړ کوم شعر چې پټې خزانې راوړی دی دادی:

زه یــم زمری پر دې نړۍ له ما اتل نسته
پر هند و سند و پر تخار او په کابل نسته
بل په زابل نسته
له مــا اتـل نسته
غشی د من مې ځي برېښنا پر میرخمنو باندې
پــر ژوبــله یــونم یــرغالم پر تښتېدونو باندې
پر ماتېدونو باندې
له مــا اتــل نـسته
زما د بریو پر خول تاوېږي هسک په نمنځ په ویاړ
د اس له سو مې مځکه رېږدي غرونه کاندم لتاړ
کړم ایوادونه اوجاړ
له ما اتــل نــسته
زما د تورې تر شپول لاندې دي هرات و جروم
غرج و بامیان و تخار بولي نوم زما په ادوم
زه پېژندوی یم په روم
لــه مــا اتــل نــسته
پر مروه زما غشي لوني ډاري دښن راڅخه
د هــریرود پــر څنډو ځـم تښتي پلن راڅخه
رېي زړن راڅخه
له ما اتل نسته

(c) ketabton.com: The Digital Library

د زرنج سوبه مې د توري په مخسور و کړه
په باداری مې لوړاوی د کول د سورو کړه
ستر مې تربور وکړه
لــه مــا اتــل نــسـتـه
خـپلو وګــړو لـــره لـور پـېرزوینه کــوم
دوی په ډاډینه ښه بامم ښه یې روزنه کوم
تل یې ودنه کوم
له ما اتـل نستــه
پر لویو غرو مې وینا درومي نه په ځنډو په ټال
نړۍ زما ده نوم مـې بــولي پــر دریځ ستا یوال
پـه ورځو شپو میاشتو کال
لـــــه مــــا اتــــل نسته

دا لـوړ شـعر د پښتـو تـر ټولـو پخوانی لاسته راغلی شعر دی چې د اسلامي عصر په دویمه پېړۍ کې د غور یوه پښتون پاچا امیر کـروړ سوري ویلی دی. تـر دې شـعره بـل پخوانی شعر لاتـر اوسـه نـه دی ترلاسه شوی، امکان لري په راتلونکي کې د امیر کروړ تر شعر ډېر پخواني پښتو اشعار کشف شي.
د امیر کروړ د شعر ژبه لاتراوسه خپله رواني لري، سره لـه دې چې ځینې لغات یې په عامه پښتو کې نه استعمالېږي، خو بیا هم دا ژبه ډېره سخته او نا اشنا نه ده او کېدی شي چې ځینې لوستونکي دا

(c) ketabton.com: The Digital Library

پوښتنه وکړي چې په دې څه دپاسه دوولس نیم سوو کلونو کې په پښتو کې ډېر زیات ژبنی تحول نه دی راغلی؟

د امیر کروړ پورتني شعر ته په کتو سره ویلای شو، چې پښتو لومړنی لاسته راغلی شعر هم په رزمي روحیه پیل شوی دی.

د اوومې پېړۍ د دویمې لسیزې په دوران کې (۶۱۷هـ.ق) د چنګېز د تالانګرو لښکرو حملې د افغانستان پر ځینو ښارونو او اسلامي فرهنګي مرکزونو پیل شوې، د دغو تباه کارو لښکرو د جنګونو خونریزیو او تالان په نتیجه کې ښارونه پر کنډوالو بدل شول، انسانان ووژل شول او فرهنګي مرکزونه خراب شول، عالمان، شاعران او د فرهنګ لوی شخصیتونه یا ووژل شول او یا د خپلو ټاټوبو پرېښودلو ته اړ شول، کتابتونونه او کتابونه له منځه لاړل.

دغه وخت زموږ په هېواد کې د غزنویانو او غوریانو شاهي کورنیو اقتدار ختم شوی و، پر شمالي برخو یې خوارزم شاهانو حکومت کاوه، پر سیستان او شاوخوا سیمو د نیمروز محلي حکمرانان مسلط وو، په هرات کې آل کرت کورنۍ حکومت درلود او د افغانستان په شرقي برخو کې ځینې داسې کسان حاکمان وو چې پخوا غوریانو ګومارلي وو. چنګېز اودده اولادې د اوومې پېړۍ په جریان کې زموږ د هېواد پر بېلابېلو برخو حاکمیت درلود او په ډېره بې رحمۍ یې ددې هېواد بېوزلي ولسونه وژل.

د چنګېز، دده د اولادې او پاتې شونو، د لښکرو پر وړاندې د مقاومت موضوع د پښتو په لرغونو ادبیاتو کې منعکس شوې ده.

محمد هوتک په پټه خزانه کې د بابا هوتک یوه داسې سندره راوړې ده چې د مغولو د تالانګرو لښکرو پر وړاندې د افغانستان د

(c) ketabton.com: The Digital Library

یوې سیمې د پښتنو د مقاومت څرکونه ځینې ایستل کېږي، هغه سندره داده:

پــــر ســــور غربـــل راتـــــه نـــن اور دی
وګړیـــــه جــــور راتـــــه پېغـــور دی
پـــر کلـــي کـــور بانـــدې مغـــول راغـــی
هـــم پـــه غزنـــي هـــم پـــر کابـــل راغـــی
غښــــتلیو تنـــګ کـــړئ دا مـــو وار دی
مغـــــل راغلــــی پـــــه تلـــــوار دی
پـــه پښــــتونخوا کــــې یــــې ناتـــار دی
پـــر کلـــي کـــور بانـــدې مغـــل راغـــی
آ دمرغـــــــې غښـــــــتلیو راســـــــئ
پـــــر تنـــګ ولاړ د پښـــتونخوا ســـئ
تـــورې تېـــرې غشـــي تـــر مـــلا ســـئ
پـــر کلـــي کـــور بانـــدې مغـــل راغـــی
زلمـــــو پــــه غشـــیو کـــړئ وارونـــــه
د تېـــــرو تـــــورو ګوزارونـــــــه
ور وړانـــــدې کــــړئ خپـــل تټرونـــــه
پـــر کلـــي کـــور بانـــدې مغـــل راغـــی
زمــــا د زلمــــــو وینـــــې بهېـــــږي
ځمکــــې او غرونـــــه پـــــه ســـره کېـــږي
میرخـــــی ځغلـــــي او ترهېـــــږي
پـــر کلـــي کـــور بانـــدې مغـــل راغـــی

(c) ketabton.com: The Digital Library

پښتـــتنو هلـــئ پـــه غـــره جنـــګ دی
ســـور غـــر پـــه وینـــو د دوی رنـــګ دی
مهـــــال د تـــــورې دی د ننـــــګ دی
پـــر کلـــي کـــور بانـــدې مغـــل راغـــی
زلمـــو پـــر ننـــګ ځانونـــه مـــړه کـــړئ
دښـــن پـــه غشـــيو مـــو پيپـــه کـــړئ
د پښتـــونخوا ځمکـــې ســـاته کـــړئ
پـــر کلـــي کـــور بانـــدې مغـــل راغـــی.

د پټې خزانې له بیان سره سم هر کله به د مغولو لښکرو د ارغنداو پر غاړو لوټ کاوه د اتغر او بولان سیمې به یې تالاکولې، نو ددې سندرې ویونکي باباهوتک خپل خلک راټول کړل او سره غره ته نږدې یې له مغولو سره جنګونه وکړل، په دې جګړه کې د پښتنو قوت لږ و او غلیم ډېر و، خو کله چې باباهوتک په لوړ اواز دا سندره وویله، نو زلمي به په جګړه کې تود ېدل او سوبه د پښتنو په نصیب شوه. دا سندره د خپل شکلي جوړښت له پلوه زموږ ادبپوهانو د پښتو په لرغونو سندرو کې حساب کړې ده، د مضمون له پلوه یې محتوی رزمي ده چې د پردو لښکرو او تالانګرو په مقابل کې له وطن نه د دفاع مفکوره په کې منعکس شوې ده او خلک یې د پردو د تسلط پر وړاندې مقاومت ته رابللي دي.
رزمي روحیه له پښتو لرغونو ادبیاتو څخه همداسې منځنۍ او معاصرې دورې ته راغځېدلې ده، د روښانیانو د تحریک په

(c) ketabton.com: The Digital Library

ادبیاتو کې د مذهبي روحیې ترڅنګ رزمي هم لیدل کېږي، خوشال او د هغه پیروان خو بېخي د بزم او رزم شاعران دي او په معاصره دوره کې بیا د انګرېزي یرغل پر وړاندې مورږ د رزمي ادبیاتو ډېرې بېلګې لرو، خو څرنګه چې زما موضوع په پښتو لرغونې شاعرۍ کې رزمي روحیه وه، نو ځکه مې په لنډیز سره یو دوو بېلګو ته اشاره وکړه.

(c) ketabton.com: The Digital Library

د پښتو لرغوني نظم قافيه يي ځرنګوالی

د پښتو ادبياتو په لرغوني دوره کې د نثر په انډول د نظم برخه درنه ده، نظم هغه کلام دی چې وزن ولري، قافيه هم د نظم يو رکن دی، خو اساسي رکن يې نه دی، له قافيې پرته يو نظم جوړېدلای شي، خو له وزن پرته د نظم جوړېدنه ممکنه نه ده، نو ځکه ويلای شو چې وزن د نظم اساسي عنصر دی او قافيه يې فرعي، خو اکثره نظمونه قافيه لري، ځينې يې رديفونه لري خو ځينې يې نه لري، بيا تر رديفه قافيه په نظمونو کې ډېره کارول کېږي، هغه شعري فورمونه چې له عربي څخه پښتو ته راغلي هغو کې د قافيې استعمال حتمي دی، قافيه په لغت کې وروسته، شا، څټ او ورپسې تلونکي ته وايي او په اصطلاح کې هغه پوهنه ده چې د بيتونو د دورونو د پای کلمو له غږونو څخه بحث کوي. قافيه تر دوو زيات مشترک اوازونو ته ويل کېږي، يانې داسې کلمې چې په خپل منځ کې لږ تر لږه دوه مشترک غږونه ولري. پوهان قافيه پر څو ډوله وېشي، ازاده يا مطلقه قافيه، مقيده يا تړلې قافيه، يوه ستوې قافيه، غبرګه قافيه او ځينې نور ډولونه. په پښتو ادبياتو کې د امير کروړ نظم يو قافيوال نظم دی، دلته به زه په ترتيب سره په پښتو لرغوني دوره

(c) ketabton.com: The Digital Library

کې د ځينو قافيه والو نظمونو ځينې برخې د بېلګې په توګه يادې کړم:

زه يم زمرى پـر دې نړۍ له ما اتل نسته
پر هندو سندو پر تخار او پر کابل نسته
بل پر زابل نسته
لـه مـا اتل نسته

دلتـه (اتـل، کابـل او زابـل) د قـافيې کلمې دي، (نسـته نسـته) يـې رديفونـه دي (ل) (ل) او تـر هغـه دمخـه حرکتونـه يـې مشـترک غږونـه دي.

لويــــه خدايــــه لويــــه خدايــــه
ســــتا پــــه مينــــه پــــه هرځايــــه
غــــــر ولاړ دى درنــــــاوي کــــــې
تېولــــــه ژوي پــــــه زاري کــــــې
دلتــــــه دي د غــــــرو لمنــــــې
زمــــورږ کېــــږدۍ دي پــــه کــــې پلنــــې
دا وګــــړي ډېــــر کــــړي خدايــــه
لويــــه خدايــــه لويــــه خدايــــه

په لـومړي بيت کې (خدايـه او ځايـه) د قـافيې کلمې دي، رديف نـه لري، پـه دويـم بيت کې (درنـاوي او زاري) د قـافيې کلمې دي (کې کې) رديف دى. په دريـم بيت کې (لمنې او پلنې) د قافيې کلمې دي رديف نه لري.

(c) ketabton.com: The Digital Library

کـه یـون دی یـون دی　　　مخکې بېلتون دی
لـه کـسي غـره ځـخه　　　ځــي خــربښبون دی

(یون، بېلتون او خربښبون) د قافیې کلمې دي، (دی دی) ردیف دی.

د فـلک لـه چـارو څه وکړم کوکار
زمولوي هر ګل چې خاندي په بهار

(کوکار او بهار) د قافیې کلمې دي ردیف نه لري.

د پسرلي ښکلونکي بیا کړه سینګارونه
بـیا یـې ولـونـل پـه غـرونـو کـې لالونه

(سینګارونه او لالونه) د قافیې کلمې دي.

تر دې ځایه چې په نظمونو کې قافیـه یـي ځرنګوالي تـه ګورو، نو اکثـره نظمونـه پـه تـول برابـر دي، خـو یـو نـیم ځـای پـه کـې قافیـه نیمګړتیاوې ښکاره کېږي، لکه:

ژبه هم ښه وینا کاندي چې یې وینه
د خاوند په لاس کې زر او درهمونه

په دې کې (وینه او درهمونه) قافیه شوي چې سسته غونډې قافیـه جوړوي او مشترکات یې کم دي.

یـا هـم د شـیخ اسـعد سـوري پـه قصـیده کـې چـې (اوجـاړ) کلمـه لـه (کوکار، بهار، تار، خونخوار) او نورو سره هم قافیه شوې ده.

ښتـن مو مل دی، اوس مو یرغل دی، هېواد د بل دی
دلته (مل، یرغل، بل) د قافیې کلمې دي (دی دی) ردیف دی.

نـن زه غــړېږم پـه صـفت د سلطان
چې دی بادار غازي ملک د جهان

(c) ketabton.com: The Digital Library

جهان او سلطان د قافيې کلمې دي.

ګهيځ رڼا د لمر خپره سوه
زما پر کور د وير ناره سوه

دلته (خپره او ناره) د قافيې کلمې دي، (سوه، سوه) رديف دی.

پـر لـويو غـرو هم په دښتو کې
پـه لوی سهار په نيمو شپو کې
پـه غـاړه ږغ او پـه شپېلکو کې
يـا د ويـرژلـيو پـه شپېلـو کې
ټول ستا د ياد نارې سورې دي
دا ستــا د مــينې ننـدارې دي

په پورته دريو سربيتونو کې (دښتو، شپو، شپېلکو او شپېلو) د قـافيې کلمـې دي او (کـې کـې) رديـف دی. پـه وروسـتي بيـت کـې (سورې او نندارې) د قافيې کلمې دي او (دي دي) رديف دی.

زه عاشق يم يار هم نيز
بــل څـه نـه لــرو تميز

(نيز او تميز) د قافيې کلمې دي رديف نه لري.

ساقي پاڅه پياله راکړه
مرور يار مې پخلا کړه

(را او پخلا) د قافيې کلمې دي (کړه کړه) رديف دی.

اوريدلي مې قصه ده   چې له شاتو هم خوږه ده

(قصه او خوږه) د قافيې کلمې دي (ده ده) رديف دی.

همداسې ترپايـه پـورې د پښـتو لرغونـو ادبيـاتو پـه نظمـي برخـه کـې قـافيــه پــه ښــه ډول مراعــت شــوې خــو ځــای نــيم پــه کــې ځيـنــې نيمګړتياوې هم ليدل کېږي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

د شیخ اسعد سوري د قصیدې هنري او فني ارزښت

سریزه:
اصلي موضوع چې زما په تحقیق او څېړنې پورې اړه لري هغه د شیخ اسعد سوري د ویرنې هنري اهمیت په ګوته کول دي، خو مخکې تر دې لازمه بولم چې د قصیدو د ادبي او هنري صنف پر تاریخي پس منظر رڼا واچوم او هغه په دې ډول.

بولله (قصیده) د ختیزو ادبیاتو په دایره کې یوه ډېره با ارزښته او د سرو زرو په تول برابره برخه تشکیلوي، چې په خاص ډول د عربي، دري، پښتو او اردو ژبو د ادب یوه ډېره ښکلې او منلې زېرمه او سرمایه په حقیقت کې همدغه قصیده ګڼل کېږي.

قصیده په عربي اصطلاح کې هغه متوصل او بې عیبه اصلاح شوي کلام او موزون شعر و چې د بیتونو شمېر به یې له (۱۲) نه تر (۱۷) بیتونو پورې و او له دې څخه به کم نه وو او دا نوم له اره د قصد له مخرج او مصدر څخه جوړ او مرتبط شوی چې مانا یې استقامت، اصالت او سموالی دی او له بل پلوه د برابرۍ او سوچه والي مالګه ورسره هم ګډه وه.

قصیده په عربي ادب کې تر اسلام وړاندې هم موجوده وه، نو له دې نه داسې معلومېږي چې قصیده په موجوده بڼه او ګاڼه کې د پورته

(c) ketabton.com: The Digital Library

لیکل شوي تعریف او پېژندنې له مخې د نورو ملتونو ادبپوهانو او څېړونکو له عربي ادب نه کتې مټې یا په لړ او ډېر تغیر تر ګوتو کړې وي. د عربو لـه جاهلي او شـډل ادب څخـه مـوږ تـه هغـه اوږدې او پـه عین حال کې رواني او ساده قصیدې د نمونې پـه توګـه راپاتې دي، چې د عربي ادبیاتو په اصطلاح کې ورتـه (معلقات سبعه) وایـي او دغه شاعران تر اسلام دمخه په عربو کې تېر شوي دي. د څېړونکو د وینا او لیکنې لـه مخې ویـلای شـو چې عربي قصیده پـه شـګلنو دښـتو کـې د مېشـتو پرګنـو د قبیلـوي ژونـد یـو زړه راښـکونکی او ښایسته تصویر و.

د دغو عربي قصیده ویونکو قصیدې بـه پـه مجمـوع کـې لـه (۱۲) څخه نیولې تر (۱۰۰) بیتونو پورې غزېدلې وې، کـه زه پـه دې اړه د کتابونو په مرسته وغواړم چې د قصیدې ادبي ناوې د ښکلي مخ نه پلـو نـور هـم پورتـه کـړم او ددې ادبـي نـاوې ښـکلا او ښایسـت لوستونکو او د ادب مینه والـو تـه نور هـم وځلوم، انشـاالله د خپلې مطالعې او ژورې پرله پسې هڅې په رڼا کې پـه ډاډه او زغـرده توګـه دا کار کولای شم، خو اوس راتـه ناشـوني ښـکارېږي، ځکـه چې زه د یـوې ښـځې او بیـا خاصـتاً د مـور پـه حیث چې لـه یـوې خـوا راتـه ماشـومان را پـه غـاړه دي، د کـور اخلـی پخلـی او د ورځنـي ژونـد کړاوونه او لـه بلې خوا د خپلو زده کړو پـه چاپېریـال کـې لالهانـده، سرګردانه او د کتـابونو د نشـتوالي معضـله هـم ده، د امتحـانونو د پرله پسې څپو هم په سر اخیستې یمه، د داسې موضوع لیکنه که له یـوې ډډې ډېـره دلچسـپه او ښـکلې هـم ده، خـو لـه بلې خـوا د پورتـه لیکل شویو عذرونو او مجبوریتونو له مخې ما غوندې نـا وزګـارې

(c) ketabton.com: The Digital Library

ښځې ته ډېره سخته او مشکله ده چې په دې اړه لکه څنګه چې د موضوع حق دی ډېر څه ولیکم، هیله ده زما خپل استاد به دا معذرت قبول کړي.

د شیخ اسعد د قصیدې هنري ارزښت:

د شیخ اسعد سوري قصیده هم لکه د نورو قصیدو په شان یو مخصوص او ځانګړی هنري او فني اهمیت لري او ددې قصیدې هنري ارزښت ددې قصیدې په شروع او ترتیبولو کې پروت دی او هغه په دې ډول په ګوته کوو:

شاعر په لومړي سر کې د خپلې ویرنې په جوړولو کې د اسمان له چپه ګردش نه شکایت کوي او دی د فلک د ناخوالو او ګردش تاثیرات په کایناتو کې په ګوته کوي. ددې قصیدې لومړۍ برخه دا راښیي چې خوښی او خوشالي د قصیدې د بدیعې صنعتونو په لړۍ کې د تشبیب مقام نیولی دی، دلته شاعر د خپل اصلي هدف د ښکاره کولو او څرګندولو په ادا کې د خپل فکري قدرت او سرشاره استعداد، زور او قوت لوستونکو ته ښیي، په څو بیتونو کې دا قدرت رانغاړي، د اسمان د تېري، ظلم، ناخوالو او حرکاتو منظرې موږ ته په ګوته کوي او د خپلې قصیدې تهداب او بنسټ په ډېره هوښیارۍ او د یو مجرب استاد په حیث داسې ږدي:

د فلک له چارو څه وکړم کوکار
زمولوي هرګل چې خاندي په بهار
ډېر مخونه د فلک څپېړه شنه کا
ډېر سرونه کا ترخاورو لاندې زار

(c) ketabton.com: The Digital Library

چې يې ملاوې نه کږېږي په غښتليو
دا فلک پرې وکا څه کاري ګوزار.

بيا تر دې وروسته د قصيدې اساس په تدريجي ډول تر خپل هدف پورې رارسوي، نو بيا دغه شاعر غواړي چې ددغو ظلمونو تر رابرسېره کولو او څرګندولو وروسته په خپله نېغ په نېغه له فلک سره وينا وکړي، په دغو پورته بيتونو کې شاعر غايبانه حکايت او شکايت کوي، مګر تر دې وروسته د غايب نه مخاطب ته متوجه کېږي او دا يې بل فني اهميت دی، چې اول د ګيلې او شکايت شروع له غايب نه کوي او داسې انځورنه کوي چې هغه نه شته او دده شکايت نه اوري او شاعر هم نه غواړي چې خپل شکايت د هغه غوږ ته ورسوي، مګر کله چې دده تاثير نور هم زياتېږي او زغم له لاسه ورکوي، نو لکه په يو غشي د ويشتلي زخمي انسان په ډول پر اصلي ويشتونکي باندې په ډېر جرئت ګوزار کوي او بيا فلک له غيابت نه حضور ته راولي، له هغه سره خپلې ګيلې مخامخ شروع کوي او فلک ته په څرګند ډول او جرئت سره خطاب کوي، لکه چې وايي:

څه تېری څه ظلم کاندې ای فلکه!
ستا له لاسه نه دی هيڅ ګل بې له خار
پر ويرژلو لور نه کړی په زړه کراړيه
پر تتلو وروې د غم ناتار.

(c) ketabton.com: The Digital Library

دغه نېغ په نېغه باجرئته مخاطبه تقريباً تر يوولسو بيتو پورې رسېږي، په ډول ډول د فلک ناروا وې او جفاګانې ښکاره کوي او په اخره کې په ډېره استادۍ او پوره مهارت خپل مقصد ته مخه او خلاصه کوي او دا مرحله په ډېر ادبي ډول په کې رانغاړي چې په ادبي اصطلاح کې ورته حسن تخليص ويل کېږي، نو ځکه بيا داسې وايي چې:

کله غورځوې واکمن له پلازونو
کله کښېنوې په خاورو کې بادار
زمونږ پر زړونو دې نن بيا يو غشی وويشت
و دې ژوبلله په دې غشي هزار
پر سوريو باندې وير پرېوت له پاسه
محمد واکمن چې ولاړئ په بل دار

په پورته بيتونو کې شاعر د خپل واکمن او بادشاه عدالت او ښه کردار په ګوته کوي دا يې بل هنري ارزښت دی، خو له دې سره سره د خپل واکمن پر اسارت او مړينې افسوسونه کوي، لکه چې وايي:

په دې وير د غور وګړي تور نمری سول
په دې وير، رڼا تياره سوه د ښار
ګوره ځاځي رڼې اوښې له دې غرونو
دا کړونګې ساندې لي په شور هار.

دلته نو شاعر په مهارت او هنريت سره طبيعت ته مخه کوي، د غور ښايسته منظرې په دې ويرجنه واقعه کې هم نه بې برخې کوي او

(c) ketabton.com: The Digital Library

چاپېریال د شاعر پر طبیعت داسې جلوه او رڼا پرېباسي، لکه چې وايي:

نــه هغــه زرغــا د غرونــو د بيــديا ده
نــه د زرکيــو پــه مســا دي کتهــار
نــه غتهــول بيــا زرغــونېږي پــه لاښــونو
نــه بــامي بيــا مســېده کــا پــه کهســار

همدلته ده چې شاعر د طبيعي شعر ښېګڼې ښه ترا څرګندوي. د شاعر تکيه او باور پر طبيعت باندې معلومېږي، خپل نظر پر طبيعي مناظرو باندې څرګندوي او په درد او وير کې هم خپل چاپېريال او محيط له ياده نه باسي.
شاعر يو ځل بيا د قصيدې بل اړخ انځوروي او له فلک سره داسې د زړه له سوزه ډکه وينا کوي، لکه چې وايي:

لاس دې مات شه ای فلکه! چې دې وکا
محـمد غـونـدې زمـری د مـړينې ښکار

په لاندې بيتونو کې شاعر نور هم له ډېره قهره وينا تندوي او د وير اورني او تونـد احساسات او جذبات په خپـل ادبي هنر او مهارت داسې ښکاره کوي:

شيــن زړګــی فلــکه! ولــې لاولاړ يـــې
ای د غور غـرونو پـه څه نـه سوئ غبار
چې زمري غوندې واکمن ځي له جهانه
چـې څـوک نـه کړي پر نړۍ باندې قرار

(c) ketabton.com: The Digital Library

وروسته بیا شاعر خپله قصیده په بل ډول پای ته رسوي او بله نتیجه ورنه اخلي چې یو ډول ملي غرور، پښتني ننګ، غیرت او تولنیز شعور ورځنې ښکاري، لکه چې وايي:

سخ پر تا ای محمده! د غور لمر وې
پر نړۍ به نه وي ستا د عدل سار
ته په ننګه وې ولاړ په ننګ کې مړ سوې
هم پر ننګه دې پر ننګه کا ځان جار
که سوري دې په مرګ ویر کاندي ویرجن سول
هم به ویاړي ستا په نوم ستا په تبار.

دا وه د شیخ اسعد سوري د قصیدې شننه او هنري اړخونه چې په لنډیز سره مو ورته نغوته وکړه.

یادونه: ددې مقالې په لیکلو او ترتیبولو کې چې مې له کومو کتابونو ګټه اخیستې، په لاندې ډول دي:

۱- د پښتو ادبیاتو تاریخ، د پوهاند عبدالحی حبیبي اثر.
۲- عرفان مجله، د پوهندوی وسیع الله احسان مقاله.
۳- پښتو ادب کې قصیده، د مرحوم پوهاند عبدالحی حبیبي لیکنه.

(c) ketabton.com: The Digital Library

مننه او کور ودانی

له ګران او قدرمن فرهنګپال ورور (محمد اقبال عزيزي) څخه ډېره مننه کوم، چې ددې کتاب د چاپ لګښت يې برابر کړ. قدرمن ورونه (ضيا الرحمن ضياء) او (وفاالرحمن وفا) په تودو ولولو او مينه ستايم، چې د تېرو څو کلونو په بهير کې يې راسره په فرهنګي چارو کې ځانونه ډېر ستړي کړل؛ له قدرمن ورور مجيب الرحمن اميري څخه هم ډېره مننه کوم، چې ددې اثر په سمون او کره کولو کې يې مرسته او همکاري وکړه. دا کتاب او دې سره نور کتابونه، چې تاسو يې اوس ګورئ، دا ټول د دوی او د دوی په شان د نورو فرهنګپالو دوستانو د مرستې او ملګرتيا برکت دی. که زما د فرهنګي ملګرو هر اړخيزه مرسته نه وای، نو خدای (ج) خبر، چې زما کتابونه به پر دومره وخت او پر داسې ښه چاپ شوي او د انټرنېټ څپو ته رسېدلي وای. زه په دې فرهنګي کار کې د خپلو ټولو فرهنګي ملګرو ونډه او مرسته ستايم، د لوی خدای (ج) له درباره ورته پر دې دنيا دژوند په نېکو چارو کې برياليتوب او پر هغې دنيا ورته ثوابونه او جنتونه غواړم.

يو ځل بيا دې د ټولو کور ودان وي.

د افغاني فرهنګ د ښېرازۍ په هيله

په درنښت

محمد اسمعيل يون

(c) ketabton.com: The Digital Library

This document was created with Win2PDF available at http://www.daneprairie.com.
The unregistered version of Win2PDF is for evaluation or non-commercial use only.

Get more e-books from www.ketabton.com
Ketabton.com: The Digital Library